

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U MOSLAVINI 1941—1945.

Franko Mirošević, Republički komitet za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu
SR Hrvatske, 41000 Zagreb, Trg J. Vlahovića 6

UVOD

Moslavina još nema monografije o historiji narodnooslobodilačkog pokreta. Ne postoji ni jedan cjeloviti znanstveni prilog, koji bi na temelju rada na izvorima obradio NOP u ovom kraju. Radovi koji su dosad tiskani obrađuju samo neka kraća razdoblja NOB-a. Osim članaka Marije Bardić koja je u Zborniku Moslavine¹ opisala stvaranje prvih partizanskih jedinica ni jedan rad o NOP-u u Moslavini nije pisan na temelju izvorne građe. Ostali su pisani i rađeni na memoarskoj literaturi ili se u njima tu i tamo navodi koji dokument.

Postojeća građa tiskana u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda² odnosi se na ratne operacije moslavačkih partizanskih jedinica i drugih jedinica koje su s neprijateljem vodile borbe u Moslavini.

Muzej Moslavine u Kutini tiskao je Zbornik Moslavine³ koji između ostalog donosi Kronologiju događaja za razdoblje od 1941. do 1943.⁴ To su regista

¹ Marija Bardić je u prilogu »Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine« opisala zbivanja u Moslavini od kapitulacije Jugoslavije do osnivanja Moslavačke partizanske čete »Kasim Čehajić«. Pri tome se koristila memoarskom građom i dokumentima Historijskog arhiva u Bjelovaru i Muzeja Moslavine u Kutini.

² Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik dokumenata), izdavač Vojnoistorijski institut u Beogradu, tom V, donosi izvještaje borbenih akcija moslavačkih partizanskih jedinica i drugih partizanskih jedinica koje su vodile borbe u Moslavini. Najviše podataka se nalazi u knjigama: 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 25, 26, 28, 30, 33, 35, 36.

³ Zbornik Moslavina 1 izdao je Muzej Moslavine 1968. godine. Donosi sljedeće priloge: Stjepan Pavičić, Moslavina i okolina, Slavko Degoricija, Razvoj radničkog pokreta i KPJ u Moslavini, Marija Bardić, Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine, Franko Mirošević, Sabotaže i hapšenja u Moslavini 1941, Marija Bardić, Kronologija događaja 1941—1943, Dragica Iveković, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine.

⁴ Pored podataka iz knjiga Zbornika dokumenata, navode se i činjenice koje opisuju sudionici zbivanja. Najviše podataka sjećanja sudionika ima za razdoblje 1941. godine.

rađena na temelju objavljenih dokumenata (ponajviše iz Zbornika dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda). Nedostatak te kronologije je u tome što obrađuje samo razdoblje do 1943. godine i ne obuhvaća opširnu dokumentaciju arhiva Okružnog komiteta KPH Čazma, Okružnog komiteta SKOJ-a Čazma, Oblasnog komiteta SKOJ-a Zagreb, Okružnog komiteta KPH Zagreb, Oblasnog NOO-a Zagreb te ostale izvore koji se čuvaju u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu i Arhivu Hrvatske u Zagrebu koji se odnose na događaje u Moslavini. Izvori koji se čuvaju u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske najviše podataka donose o političkim, gospodarskim, zdravstvenim, prosvjetnim i ostalim prilikama u doba rata.

Katarina Belčan-Vučković napisala je *Fragmente iz NOB-e u Moslavini*.⁵ To je prva knjiga koja obrađuje prilike u Moslavini u doba NOB-a. U njoj se donose isprekidana zapažanja autora, pisana u obliku dnevnika. Velik dio zbivanja autorica je opisala prema kazivanju drugih boraca, jer u njima nije sudjelovala.

Zlatko Glik je u literarno-memoarskom djelu »Partizanska godina«⁶ opisao svoje doživljaje iz 1942. godine. Uz sjećanja on upotrebljava i dokumente.⁷ Vrijednost knjige je u tome što vjerno prikazuje prilike u Moslavačkoj partizanskoj četi, kasnije Moslavačkom partizanskom bataljonu i Moslavačkom NOP odredu. Kronologija događaja tiskana na kraju knjige prikazuje sve bitke koje su moslavački partizani vodili u 1942. godini. Autor potanko opisuje svaku akciju, njezinu pripremu, tok i rezultat. Brižno bilježi podatke o svakoj zaplijenjenoj pušci, zarobljenom neprijateljskom vojniku bez ulaženja u analizu i uzroke zbivanja.

U knjizi »NOP u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941«⁸ Pavle Gregorić se samo u nekim poglavljima dotiče prilika u Moslavini 1941. godine.⁹ Iako oskudna za povijest Moslavine, knjiga je dragocjen prilog istaknutog revolucionara i sudionika tih zbivanja jer o njima imamo vrlo malo izvornih podataka. Ona unosi više svjetla o prilikama vezanim za nastajanje ideološke platforme NOR-a u Moslavini jer objašnjava kako je ona nastajala i kako se utvrđivala.

⁵ *Fragmente iz NOB-a u Moslavini* izdao je Komitet SKH Kutina 1959. godine. Knjiga je pisana u obliku dnevnika. Najviše podataka donosi za razdoblje 1941—1942. godine. Podaci nisu pouzdani jer mnogi nisu provjereni. Zbivanja ne teku kontinuirano.

⁶ Knjiga Zlatka Glika, *Partizanska godina*, tiskana je 1963. godine. Posebna vrijednost knjige je u opisu života moslavačkih partizana i uvjeta u kojima su se borili. I sam sudionik zbivanja, autor je vjerno i s mnogo iskrenosti i objektivnosti opisao svoje doživljaje u 1942. godini.

⁷ Dokumenta ima malo, uglavnom su iz Zbornika dokumenata a opisuju najvažnije borbene akcije Moslavačkog NOP odreda krajem 1942. godine.

⁸ Knjiga *Narodnooslobodilački pokret u Zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941*. godine ima i drugi naslov: »Sjećanja«. Izdavač je Histo-rijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1969. godine.

⁹ U navedenoj knjizi Pavle Gregorić opisuje svoje kontakte s organizatorima ustanka u Moslavini i način organizacije ustanka u Moslavini. Posebna vrijednost knjige je u tome što pouzdano opisuje pripreme sastanke komunista i prenošenje direktiva CK KPH u Moslavinu.

Knjiga »Bitka kod Oborova«¹⁰ osim poznate bitke kod Oborova opisuje i druge događaje iz prošlosti Moslavine i Posavine u razdoblju od 1918. do 1945. godine. Međutim, pisana je rastrgano i nepovezano i ne donosi ništa novo što do tada o toj bici i vremenu o kojem piše nije objavljeno.

Magistarska radnja Petra Nasakande u kojoj obrađuje razvoj narodne vlasti u Moslavini dosad nije objavljena.¹¹ Samo su neki njezini dijelovi objavljeni u Moslavačkom listu.¹² Na temelju objavljenih dijelova može se zaključiti da je uglavnom rađena na memoarskoj građi.

Obilnom arhivskom građom Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, Građe za historiju NOP-a u Slavoniji,¹³ memoarske građe sudionika NOP-a koja se čuva u Muzeju Moslavine u Kutini,¹⁴ Arhiva Hrvatske i Zbornika Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji pokušao sam cjelovito opisati kretanja u Moslavini za vrijeme NOP-a te time upotpuniti prazninu koja u tome postoji.

Moslavina je imala razvijen NOP koji je ponikao na izrazito za neprijatelja važnom strateškom području pa je prema tome imao i veliko značenje ne samo za NOP u sjeverozapadnoj Hrvatskoj već i u Hrvatskoj kao cjelini. Zbog toga je vrijedno i potrebno ta zbivanja znanstveno obraditi jer se sinteza NOP-a u Hrvatskoj može dati samo onda ako se temeljito prouči razvitak NOP-a u svakoj užoj njezinoj regiji koja uz opće karakteristike sadrži i niz specifičnosti koje treba upoznati.¹⁵

¹⁰ Autori knjige su Milan Brunović i Tomo Sorić. Izd. Udruženje Saveza boraca Dugo Selo, 1965.

¹¹ Dr Petar Nasakanda obranio je svoju radnju na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

¹² Moslavački list iz Kutine tiskao je pojedine odlomke radnje u brojevima iz 1968. godine.

¹³ Zbornik »Građa za historiju NOP-a u Slavoniji« (dalje Građa) izdao je Institut za historiju radničkog pokreta Slavonski Brod u 8 knjiga. Najviše podataka o NOP-u u Moslavini ima u knjigama 1, 2. i 3.

¹⁴ Muzej Moslavine u Kutini čuva izjave Josipa Šepaka, Stanka Leša, Pavla Mrvoša, Milana Vuksanovića, Nikole Šušnjara, Tome Budena, Branka Horvata, Andrije Lustiga, Valenta Bolta, Ivana Frgeca, obitelji Vojaček, Ankice Kežman, Ludviga Bogdana. U izjavama se uglavnom opisuju prilike u partijskim organizacijama Moslavine prije rata i u toku rata (najviše za 1941. godinu).

¹⁵ Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB izdao je Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1977. U Zborniku Sjeverozapadna Hrvatska u NOB donosi priloge Simpozija Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u koji je održan u Varaždinu, u svibnju 1975. godine. O prilikama u Moslavini Zbornik donosi sljedeće priloge: Vukašin Karanović: Kratak prikaz NOB-e u Moslavini, Franko Mirošević: Obilježja NOB-e u Moslavini 1941—1945, Dušan Čalić: Organizaciono stanje i rad partijske organizacije okruga Čazma u 1942. godini, Nikola Kličković: Borbeni put II brigade II operativne zone od njenog osnivanja 21. IX 1943. do 19. I 1944. godine, Franjo Smolčić: O povezivanju Siska i dijela Moslavine u toku NOR-a, Pero Nasakanda: Razvoj i karakter narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske do prvog zasjedanja AVNOJ-a.

GEOGRAFSKO-DEMOGRAFSKA OBILJEŽJA MOSLAVINE

Moslavina je kraj okružen rijekama Ilovom, Česmom i donjom Lonjom. U središtu tog područja uzdiže se nevisoka Moslavačka gora koja ga dijeli na područje Lonje i Česme na zapadu i područje Ilove i Pakre na istoku. Podnožje Moslavačke gore blago i valovito se spušta prema dolini rijeke Lonje i lijevoj obali Save, koja se proteže od Ivanić-Grada do utoka Ilove u Lonju. Sjeverni dijelovi Moslavine povezuju se s Bilo-gorom.

Moslavačka gora je nizak šumovit greben zaobljenih oblika s najvišom visinom od 489 m. Najviši vrh zove se Humka. Potočne doline raščlanjuju Moslavinu na mnoge niske obronke koji samo u središnjim dijelovima premašuju visinu od 300 m. Potoci teku prema rijekama Česmi, Lonji i Ilovi. Zbog slabog otjecanja Lonje južni dijelovi Moslavine poplavljeni su u doba velikih kiša.

Moslavačka gora bogata je šumom, ponajviše bukvinom s primjesama hrasta i graba. Najpoznatije šume su Garjevica na sjeveroistočnoj strani Moslavačke gore i šuma Žutica između Lonje, Česme i auto-ceste od Ivanić-Grada do Vezišća. Prije drugog svjetskog rata strani kapital je iskorištavao moslavačke šume. Našička d.d. imala je svoju pilanu i tvornicu tanina u Novoselec-Križu, a Nihag d.d. pilanu u Garešničkom Brestovcu. U doba velikih sječa šume u Moslavini su radile stotine sezonskih radnika.

Brežuljkast teren i povoljan položaj južnih i jugozapadnih obronaka Moslavačke gore omogućuju razvoj vinogradarstva i voćarstva. Na poplavljenim terenima uz rijeku Ilovu nalaze se ribnjaci. Poduzeća prehrambene industrije prerađuju poljodjelske i stočne proizvode. Najviše oranica ima uz rubove Moslavačke gore. Najrasprostranjenije kulture su pšenica i kukuruz.

Moslavina je bogata naftom i zemnim plinom. Plin se iskorištava od 1918. godine. Najprije je pronađen kod sela Bujavice u dolini rijeke Pakre. Najvažnije predratno nalazište nafte i plina je Gojilo kod Kutine. Nakon oslobođenja pronađeno je više nalazišta kao što su Žutica, Šumećani i Stružec.

U Moslavini živi stanovništvo više narodnosti. Prije rata najviše je bilo Hrvata, zatim Srba, pa Čeha, Slovaka, Talijana, Nijemaca i ostalih.¹⁶ Ni

¹⁶ Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939—26. VIII 1940. (dalje Godišnjak), Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina« u Zagrebu 1940. str. 300, 304, 310.

Prema podacima popisa stanovništva od 31. III 1931. godine koji se nalaze u navedenom Godišnjaku broj stanovnika na kotarevima Čazma, Kutina i Garešnica bio je sljedeći:

	Čazma	Kutina	Garešnica	Ukupno
rimokatolika	36 067	25 661	23 038	84 766
pravoslavnih	1 843	1 810	6 137	9 790
evangelista	21	322	1 691	2 034
muslimana	21	9	13	43
Židova	70	60	53	184
ostalih	22	179	39	230
ukupno	38 044	28 041	30 971	97 143

U Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje IHPRH) nalazi se dokument s oznakom KP — 1099 od 19. II 1945. u kojem se donose podaci o na-

poslije rata se nacionalni sastav nije bitno izmijenio. Današnja demografska struktura ustaljuje se u 17. stoljeću, s tim što je manje izmjene doživjela u drugoj polovici 19. stoljeća. Turske provale u 16. stoljeću prouzrokovale su povlačenje stanovništva prema zapadu. Moslavina je u turskim ratovima jako stradala pa u njoj u to vrijeme gotovo i nema stanovništva osim u utvrđenim gradovima. Čazma je neko vrijeme bila središte turskog sandžakata. Na opustjelo tlo Turci su u istočne dijelove Moslavine dovodili stanovništvo iz Bosne i iz središnjih dijelova jugoistočne Evrope. Bili su to martolozi, Vlasi, Srbi, a djelomično i Hrvati.

Poslije bitke kod Siska 1593. godine u pogranične krajeve između Lonje i Česme dolaze preseljenici iz kalničkog prigorja, doline Lonje, Posavine, Turopolja i Hrvatskog zagorja. Istodobno krajiške vlasti organiziraju dobrotvoljno i prisilno preseljavanje iz turskog područja. Tada se ustaljuju manje skupine Srba na ovom području. U drugoj polovici 17. stoljeća preseljavaju se i veće skupine Hrvata iz Brinja u Lici koji se naseljavaju u dolini rijeka Lonje i Česme. Poslije 1684. godine, nakon oslobođenja Virovitice ponovo dolaze novi kolonisti, sada pretežno Hrvati iz sisačke Posavine, Hrvatskog zagorja, gornje Podravine, Međimurja i mađarske Podravine. Među njima bilo je i potomaka stanovnika koji su ovo područje napustili pred turskim provalama. Tada se ponovo u Moslavini širi kajkavsko narječje, koje je postojalo i prije turskih prodora. Krajiške vlasti su zatim organizirale preseljavanje stanovništva iz Banije, Gorskog kotara, Like, Velebitskog primorja i Bosne. Time se uglavnom završavaju migracije slavenskog stanovništva koje je do tada živjelo na tlu današnje Jugoslavije.

Parcelacija velikih i jeftinih posjeda u drugoj polovici 19. stoljeća privukla je u Moslavinu mnoge koloniste uglavnom iz Austro-Ugarske. Tada dolaze skupine Čeha, Slovaka, Mađara i Nijemaca.

Teritorij Moslavine je prije rata bio podijeljen na tri kotara: Garešnicu, Čazmu i Kutinu. U kotaru Čazma bile su općine Dubrava, Čazma, Ivanić-Grad, Kloštar-Ivanić, Križ i Štefanje. U kutinskom kotaru: Popovača, Ludina i Kutina, a u garešničkom: Berek, Garešnica, Hercegovac, Hrastovac, Veliki Zdenci i Vukovje. U navedenim kotarevima prije rata bilo je ukupno 97 146 stanovnika.¹⁷

Stanovništvo se najviše bavilo poljoprivredom (85 185 stanovnika ili 87%). Najviše poljoprivrednika s obzirom na postotak aktivnog stanovništva bilo je u kotaru Garešnica (oko 88%), zatim u kotaru Čazma (oko 87%) i kotaru Kutina (oko 80%). Inače, najviše poljoprivrednika bilo je u općini Popovača (10 799), Cazmi (8 909), Kutini (8 947), Kloštar-Ivaniću (8 742) i Garešnici (8 395).¹⁸

cionalnom sastavu stanovništva Moslavine. Prema tim podacima u Moslavini je bio 128 401 Hrvat i 4 911 Srba te Čeha, Slovaka, Talijana i Nijemaca 927. Ukupno 134 239. Ako znamo da su Hrvati 1931. godine popisani kao rimokatolici a Srbi kao pravoslavni, u dokumentu od 19. II 1945. osjetno je smanjen broj Srba, gotovo za polovicu, što je i pored progona, prekrštavanja i preseljavanja mnogo, pogotovo ako se uzme u obzir eventualni priraštaj u toku od 14 godina. Budući da je teško utvrditi provenijenciju navedenog dokumenta, vjerodostojnije je uzeti u obzir podatak iz 1931. godine.

¹⁷ Godišnjak, str. 300, 304 i 310.

¹⁸ Isto.

U industriji i obrtu najviše zaposlenih bilo je u krojačkim radionicama i industriji drveta. Najizrazitije obrtničko naselje bilo je Ivanić-Grad, u kojem je od ukupno 920 stanovnika 585 radilo u industriji i obrtu (63%), od toga najviše u krojačkom obrtu (357). I u drugim mjestima krojački je obrt bio razvijen jer je u toj grani obrta bilo zaposleno 2 047 radnika (30,5% od ukupnog broja zaposlenih u obrtu i industriji). Na drugo mjesto dolazi industrija drveta (1 911), prerada metala (1 068), građevinski obrt (639), prerada hrane (905). Industrija prerade drveta najrazvijenija je bila u općinama Križ (gdje je radilo 448 radnika) i Garešnica (gdje je radilo 310 radnika). Najviše radnika bilo je zaposleno u pilanama u Novoselcu i Garešničkom Brestovcu.¹⁹

Jedan dio stanovništva bavio se trgovinom (1 050, najviše u kotaru Kutina — 403), javnim službama (1 420), najviše u kotaru Čazma (355) i prometu (511), najviše u kotaru Kutina.²⁰

Zbog guste naseljenosti i prometnica koje su presijecale Moslavinu i razvijenosti njezine privrede te bogatstva naftom ona je predstavljala vitalni dio tzv. NDH u vojnooperativnom i političkom značenju.

Za okupatora je Moslavina bila važna za razmjestaj, odmor i opskrbu vojske, a i za manevar, jer su sve magistralne komunikacije prolazile (a i danas prolaze) preko tog teritorija prema sjeveru i prema istoku.

Za NOP je to područje također imalo veliko značenje, osobito kao veza između Kalnika, Zagreba, Pokuplja, Banije, zapadne Slavonije i Bilo-gore s Podravinom. Moslavina je svojom razvijenom poljoprivredom predstavljala važan izvor hrane i ostalih sredstava za prehranu vojske i postradalih krajeva. Zato je neprijatelj tokom cijelog rata držao jake snage u Moslavini (osobito uz magistralnu željezničku prugu Zagreb — Beograd)²¹ nastojeći osigurati redovit promet. Upravo je zato i bilo teško voditi borbu u tom kraju koji je bio od neprijatelja dobro branjen, a blizina Zagreba (pedesetak kilometara) omogućavala je da uvijek uputi svježe i jake snage kad god je iole bio jače ugrožen od partizana.

U toku NOB-a Moslavina je obuhvaćala relativno široko područje. Na sjeveru, granica je išla od mosta na rijeci Česmi (Čazma) kod sela Pavlovec, a zatim rijekom Česmom do sela Blatinica i dalje linijom: selo Srpska Kapele—selo Zabrđe, na zapadu granica je u grubom potezu vodila od sela Zabrđa, preko sela Prečec i Oborovo, sela Turopolje, Ogulinec, Letovanić, na jugu rijekom Kupom od sela Letovanić—Sisak—rijeka Sava do ušća rijeke Lonje u Savu. Istočna granica bila je na rijeci Ilovi do sela Veliki Zdenci, a dalje putem na sjever od sela Pavlovec.²²

Navedeni teritorij nešto je veći od geografskog područja Moslavine, obuhvaćao je oko 3 000 km² a u NOR-u je predstavljao cjelinu s obzirom na partijsko i vojno rukovođenje, a isto tako i povezanost antifašističkih organizacija i organa narodne vlasti.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Prema podacima koje donosi Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 27, dokument 137, 27. svibnja 1944. godine uz magistralnu željezničku prugu neprijatelj je imao 5 400 vojnika.

²² Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u, str. 474. Vukašin Karanović: Kratak pregled NOB u Moslavini.

Moslavina je u doba rata obuhvaćala kotareve Garešnicu, Čazmu i Kutinu u cjelini, dio kotareva Sisak, Dugo Selo i Vrbovec.

Granice koje su navedene kao područje Moslavine u NOB-u usko su vezane za postojeću partijsku organiziranost u doba rata u Hrvatskoj a koje je uglavnom obuhvaćalo područje na kojem je djelovao Okružni komitet KPH Čazma. Istina, on u razdoblju NOB-a nije od početka obuhvaćao navedeno područje. Mijenjao se s organizacijskim promjenama koje je provodio CK KPH u cilju uspješnijeg vođenja borbe. Granice Moslavine u NOB-u bile su, čini se, uglavnom zaokružene pripajanjem Kotarskog komiteta KPH Garešnica Okružnom komitetu Čazma u siječnju 1943. godine.

Teritorij o kome je riječ morao je predstavljati jedinstvenu cjelinu iz više razloga. U prvom redu zbog samog organiziranja i vođenja otpora okupatoru vezanog uz osnivanje II operativne zone koja je obuhvaćala područje sjeverno od Kupe i Save. Komanda II operativne zone imala je prvenstveni zadatak da u tom dijelu Hrvatske ojača NOP koji dotad nije bio razvijen.

S obzirom na to da je područje na kojem je djelovao Okružni komitet Čazma predstavljao istočni dio teritorija koji je bio pod komandom II operativne zone i činio granicu prema Slavoniji, Kordunu i Baniji koji su pripadali drugim operativnim zonama, normalno je bilo da Moslavina objedini i neke krajeve koji joj geografski i nisu pripadali. Takav način organiziranja omogućio je uspješnije rukovođenje NOP-om u tom dijelu sjeverozapadne Hrvatske. Moslavina ima pogodan geografski smještaj koji omogućuje relativno lako povezivanje s područjem Bilo-gore, Podravine i Zagorja što je bilo neobično važno za provođenje akcija protiv neprijatelja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, kao i povezivanje tog područja s ostalim dijelovima Hrvatske, osobito onim na kojima je djelovao Glavni štab Hrvatske.

DIO PRVI

ORGANIZACIJE KPH U MOSLAVINI U GODINAMA PRED II SVJETSKI RAT

1. *Obnova partijskih organizacija i djelatnost komunista od 1932. do 1941. godine*

Komunistički pokret u Moslavini prisutan je od prvih njegovih početaka u našoj zemlji. Malobrojne partijske organizacije u Kutini, Ivanić-Gradu i Osekovu postoje od 1920. godine. Diktatura i progoni zatiru njihov rad.

Obnavljanje i osnivanje novih počinje 1932. godine kada se ponovo uspostavlja rad partijskih organizacija u Ivanić-Gradu (Gornji Šarampov). Iste godine osnovana je nova organizacija u selu Kaniška Iva. Od 1935. godine do 1940. partijske organizacije osnovane su u: Garešnici, Čazmi, Garešničkom Brestovcu, Hercegovcu, Kutini, te u manjim naseljima Andigoli, Derezi, Gračanici, Pobjeniku i Bosiljevu.²³

²³ Podatke o obnovi partijskih organizacija u Moslavini donosi Slavko Degoricija u Zborniku Moslavina, str. 205—231 u prilogu pod naslovom: Razvoj radničkog pokreta i KPJ u Moslavini.

Obnova partijskih organizacija vezana je za djelatnost komunista Gornjeg Šarampova koji su u organizacijskom i kadrovskom pogledu prednjačili. Alojz Vulinec, Nikola Belic, Mate Svetličić u tome su se posebno isticali. Sposobnošću i teorijskom uzdignutošću Vulinec je mnogo pridonio širenju partijskih organizacija i njihovu organizacijskom sređenju. Partijske organizacije su učvršćene, posebno ona u Gornjem Šarampovu koja je kasnije utjecala na osnivanje drugih: u Andigoli, Derezi, Bosiljevu, Grabovnici i Pobjeniku. Povećava se i broj komunista u kotaru Čazma. U 1940. godini u tom kotaru ima 54 komunista, 1932. bila su samo tri.

Drugi centar bila je Kaniška Iva, koja je pripadala kotaru Garešnica. I ta organizacija 1932. ima tri člana, u 1940. godini njihov se broj u cijelom kotaru povećao na 30 članova.

Kotarski komiteti KPH za Čazmu i Garešnicu osnivaju se 1940. godine. Treće, mnogo slabije, središte partijske djelatnosti bila je Kutina. U tom kotaru postojale su partijske organizacije u Kutini, Gračanici, Osekovu i Mikulanici. Najistaknutiji komunisti tog područja su Franjo i Ivan Šturlan i Dragan Dragičević, koji su uz pomoć drugova iz Gornjeg Šarampova osnovali partijske organizacije u kojima je 1940. godine bilo 15 komunista, 2 kandidata i tri člana SKOJ-a. Potkraj 1940. i u kotaru Kutina se osniva Kotarski komitet KPH. Prema tome na području Moslavine 1940. godine postoje tri kotarska komiteta. S obzirom na to da je Kotarski komitet KPH Garešnica bio vezan za Okružni komitet Bjelovar, ne postoji jedinstvena partijska povezanost svih organizacija u Moslavini pa se njezine organizacije vežu za dva okružna komiteta: Okružni komitet Čazma, kojem pripadaju kotarski komiteti Čazma i Kutina (te godine Okružnom komitetu Čazma pripada KK KPH Dugo Selo) i Okružni komitet KPH Bjelovar, kojem iz Moslavine pripada KK KPH Garešnica.

Ilegalni uvjeti života i rada primoravali su komuniste da se uključe u rad organizacija na koje se nije protezao Zakon o zaštiti države i koje su mogle legalno raditi. Radi preglednijeg prikaza političke djelatnosti komunista prije rata podijelit ćemo u dva dijela: na njihovo djelovanje među radnicima i među seljacima.

Pod utjecajem komunista radnici od 1935. godine organiziraju mnoge štrajkove. U rujnu 1935. godine radnici tvornice tanina u Novoselcu traže od svog poslodavca potpisivanje kolektivnog ugovora. Dva mjeseca kasnije u štrajk su stupili i radnici u Garešničkom Brestovcu, koji od uprave poduzeća traže reguliranje radnih odnosa i nadnica. U tom su zahtjevu i uspjeli. Sklopili su s poslodavcem sporazum po kojem im se povećavaju nadnice, osigurava osamsatno radno vrijeme a priznato im je bilo i biranje radničkih povjerenika. Šumski radnici Našičke d.d. koji su radili u šumi Garjevica stupili su u štrajk 24. studenog 1935. godine. I oni su uspjeli povećati plaće u iznosu od 25 do 35%. U Garešničkom Brestovcu štrajkovi su se nastavljali 1936, 1937. i 1940. Istih godina štrajkali su radnici u Novoselcu, Garešnici, Kutini, Gojilu i Ivanić-Gradu. Štrajkali su šumski radnici, kirijaši, naftni i krojački radnici.²⁴

²⁴ Isto.

Štrajkaški pokret u Moslavini poklapa se s vremenom kad se obnavljaju partijske organizacije u Moslavini. Osnovni pokretač tih štrajkova bili su komunisti, koji su radnike organizirali i upozoravali ih na njihova prava i nepravdu koju im poslodavac čini. Prilikom štrajkova komunisti Kaniške Ive organiziraju skupljanje pomoći za radnike.

Poteškoće u organiziranju radnika komunisti su imali zato što je u Moslavini bilo mnogo sezonskih radnika a malo industrijskog proletarijata.

Moslavina, kako smo prije istakli, izrazito je poljoprivredni kraj, naseljen seljacima među kojima je HSS imala jako uporište. Rijetko se moglo naći selo koje nije imalo mjesni odbor ili drugu organizaciju koja nije bila pod rukovodstvom HSS. Slijedeći politiku svog rukovodstva komunisti od 1937. godine praktički izlaze iz ilegalnosti. Uključuju se u javni kulturni i politički život, iako ne djeluju pod komunističkim imenom. Ulaze u legalne organizacije u kojima svojom sposobnošću ubrzo postaju najistaknutiji članovi tih organizacija, biraju ih u rukovodstva mjesnih i kotarskih odbora HSS. Tako je za predsjednika Upravnog odbora mjesne organizacije HSS u Gornjem Šarampovu bio izabran Franjo Šepak, a za tajnika Oskar Kučan, simpatizer komunisti. Slično je bilo i u Garešnici gdje je bio izabran Ivan Bolt koji je u HSS radio prema uputama Partije. Godine 1936. komunisti su u Čazmi osnovali organizaciju »Hrvatska omladina« kojom su suzbijali djelatnost klerikalaca i njihova »Hrvatskog bratstva«. Komunisti su uspjeli preuzeti rukovodstvo i u »Hrvatskoj čitaonici« u Čazmi.²⁵ Njihovom aktivnošću mnogi seljaci postaju članovima te čitaonice koja je do tada bila dostupna samo bogatijima. U Čitaonici su se organizirala predavanja, a predavači su bili uglavnom komunisti i njihovi simpatizeri koji su dolazili iz Zagreba. Rukovodstvo HSS napadalo je Čitaonicu zbog komunističke propagande. Komunisti su imali utjecaj i na Vatrogasno društvo u Čazmi, a osobito u Čazmanskoj zadrugi, u kojoj je bilo učlanjeno oko 3 000 članova iz 50 sela.²⁶ Zadruga je sprečavala neobuzdanu pljačku seljaka od zelenaša i bila posrednik u razmjeni dobara između seljaka i tržišta. Osim privredne, zadruga je razvijala i političku djelatnost. U svakom selu Zadruga je imala svog člana upravnog odbora. Zadrugari su materijalno pomagali štrajkaše za vrijeme štrajka.

SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE I PRIPREME KOMUNISTA MOSLAVINE ZA ORUŽANU BORBU

1. Prilike u Moslavini nakon napada fašističkih sila na Jugoslaviju

a) Uspostava ustaške vlasti

S područja mađarske granice, preko Podravine i Bilo-gore u Moslavinu su ušle jedinice II njemačke armije. Nakon okupacije vlast su Nijemci predali ustašama, tako je Moslavina ušla u sastav tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Zahvaljujući predstavnicima dotadašnjih vlasti i okupatoru ustaše su uspo-

²⁵ Pregled razvitka radničkog pokreta i NOR-a na okrugu Čazma (dalje Pregled), str. 78. Izdavač Historijski arhiv Bjelovar 1968. (tiskano za internu upotrebu).

²⁶ Isto.

stavile vlast. Pomogli su im pripadnici HSS koji su se nalazili u općinskim i kotarskim poglavarstvima, župskoj oblasti i seljačkoj zaštiti. Seljačka zaštita razoružavala je vojnike jugoslavenske vojske, koji su bježali s fronta a prilikom ulaska njemačkih vojnika održavali su u mjestima red i mir.²⁷ Neki pripadnici seljačke zaštite i pristaše HSS postaju ustaški funkcionari.²⁸ Uspostavu ustaške vlasti pomaže i dio klera.

Međutim, ustaški pokret nije imao u Moslavini uporišta u narodu. U organima općinske i kotarske vlasti zadržani su na rukovodećim mjestima činovnici prijašnje vlasti, koji su bili lojalni ustaškoj vlasti ili su joj bili skloni.²⁹ Ustaše nastoje propagandom uvjeriti narod da je NDH država hrvatskog naroda koja predstavlja ostvarenje njegovih vjekovnih težnji i njegovo konačno oslobođenje i ujedinjenje u nacionalnoj državi.

Prema Srbima, Židovima i komunistima imaju negativan stav, iako protiv njih u početku nisu poduzimali represivne mjere — progone i hapšenja u onim razmjerima i na način kako su provodili u Kordunu, Baniji i Lici.

Pokolj Srba u Gudovcu³⁰ bio je znak za hapšenje Srba u Moslavini. Početkom svibnja 1941. godine u selu Veliko Vukovje nedaleko od Garešnice, uhapšeno je šezdesetak Srba i upućeno u Bjelovar, Slavonsku Požegu, Koprivnicu i Jadovno kraj Gospića. Hapšenje objašnjavaju navodnom potrebom održavanja javnog reda i mira. Optuživali su Srbe za prenošenje raznih glasina protiv vlasti i ustaških saveznika. Pripisivalo im se velikosrpstvo i pripadnost četničkoj organizaciji, a optuživali su ih i za nanošenje nepravde hrvatskom narodu za vrijeme režima Kraljevine Jugoslavije.³¹ Navedeni postupci uznemiruju Srbe, među njima je zavladao panika i strah. U toj teškoj situaciji koja prijete njihovim uništenjem, prilaze im komunisti, smiruju ih i hrabre i preporučuju da se ne odazivaju pozivima ustaške vlasti, te da se pred ustaškom vojskom sklanjaju.

U srpnju 1941. godine uhapšeno je 105 srpskih obitelji u selima: Bršljaca, Čaire, Kutinica i Srpsko Selište. U rujnu je u Srpskom Selištu uhapšeno još 9 obitelji. Većina uhapšenih se u listopadu 1941. godine vratila svojim kućama.³² Nakon toga progoni prestaju, odnosi se prema Srbima smiruju, jedino se poduzima akcija njihova prekrštavanja na rimokatoličku vjeru. Prihvatanje tolerantnijeg odnosa prema Srbima predstavljalo je taktiziranje ustaške

²⁷ Pregled, str. 73.

Prilikom ulaska Nijemaca u Čazmu seljačka zaštita budno pazi da se netko njihovu ulasku ne suprotstavi. Uz to Nijemce neki dočekuju toplim čajem, kolačima i cvijećem.

²⁸ U Čazmi su to bili Josip Blažek, Gibanjek i Babec.

²⁹ Jedan takav lojalni činovnik bio je predstojnik Kotarske oblasti Garešnica, Dragan Skojić.

³⁰ Savo Velagić: Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar, str. 52. U selu Gudovcu nedaleko od Bjelovara 28. travnja 1941. godine ustaše su ubili 180 seljaka Srba.

³¹ Muzej Moslavine, broj 80 PR 1941 — Izvještaj Kotarske oblasti Garešnica od 25. VII 1941.

³² Historijski arhiv Bjelovar — broj 135/X 1941.

Kotarska oblast Garešnica izvještava 29. X 1941. da je 25. X 1941. stigao transport od 256 Srba u Garešnicu koji su vraćeni kućama iz logora u Slavonskoj Požegi.

vlasti s ciljem da Srbe smiri i pridobije za sebe. Ustašama i njihovim gospodarima Nijemcima bilo je neobično važno da se u Moslavini zadrži mir i sigurnost i da se održi i osigura redovit promet željezničkom prugom Zagreb—Beograd. Izazivati Srbe i Hrvate koji s njima odvajkada žive u slozi bilo je riskantno i opasno jer je dovodilo u pitanje realizaciju zamisli okupatora s obzirom na njegove strateške procjene u ovoj regiji Hrvatske. Za mir bez potresa bila je posebno zainteresirana njemačka vrhovna komanda, koja je posebnom naredbom ograničila slobode ustaša u pogledu progona.³³

b) Prekrštavanje Srba

Kad već nije provodila masovne progone Srba, ustaška vlast uz pomoć katoličkog klera organizira njihovo prekrštavanje. Prekrštavanje je počelo u rujnu 1941. godine a završilo je u siječnju 1942. godine. S pravoslavne vjere na rimokatoličku vjeru Srbi su prekrštavani u selima: Veliko i Malo Vukovje, Stupovača, Mikleuška i Srpsko Selište. Prekrštavanje su provodili misionari. »U ovom razdoblju završen je rad na prijelazu u rimokatoličku vjeru gotovo na cijelom području općine Vukovje, osim sela Velika Bršljanica gdje se nalazi misionar. 13. I 1942. godine izvršit će se skupni prijelaz od 10 sati prije podne u Malom Vukovju gdje će prijeći 150 obitelji — oko 500 ljudi. Dana 14. I 1942. bit će obavljen prijelaz u Stupovači, općina Vukovje gdje će prijeći također 100 obitelji. Ispada nije bilo od strane Srba.«³⁴ Selo Mikleuška prekrštavano je u rujnu 1941. godine. U Srpskom Selištu seljaci su pružili otpor prekrštavanju. Nakon iseljenja 8 obitelji prekrstilo se cijelo selo osim osmero ljudi.

Prilikom prekrštavanja dolazilo je do sporova među misionarima rimokatoličke i grkokatoličke vjere jer su i jedni i drugi željeli za sebe prekrstiti što više vjernika. U jednom dokumentu se o tome navodi: »Ovaj prijelaz bio bi davno završen da se ne čine smetnje. Grkokatolički svećenik Vlasov Aleksandar stalno nagovara i verbuje Srbe za prijelaz na grkokatoličku vjeru na način koji škodi obćoj stvari.«³⁵ Na grkokatoličku vjeru prema propisima ustaške vlasti Srbi su mogli prelaziti samo tamo gdje nije bilo rimokatoličke župe.³⁶

c) Pacifizam HSS

Već smo prije istakli da je HSS imala u Moslavini snažno uporište. Samo u kotaru Čazma postojala su 52 mjesna odbora, tri općinska i jedan kotarski odbor. Slično je bilo i u kotarevima Garešnica i Kutina. Mjesne organizacije

³³ Građa 1, dokument 9.

Generalna komanda oružanih snaga Trećeg Reicha izdala je naredbu 30. IV 1941. godine kojom se za tzv. akcije čišćenja koje poduzimaju ustaše mora tražiti odobrenje određene komande. Ako se čišćenje provodi, trebaju ga provoditi ratni sudovi.

³⁴ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje IHRPH), Kutija 244, fascikl 13.

³⁵ Muzej Moslavine — memoarska građa, izjave Pavla Mrvoša i Milana Vuksanovića.

³⁶ IHRPH — Kutija 244, fascikl 13.

objedinjavao je općinski odbor a općinske odbore kotarski odbori.³⁷ Za kotar Kutinu nema podataka. Međutim, može se pouzdano smatrati da je i u tom kotaru u svim mjestima u kojima su živjeli Hrvati bila mjesna organizacija HSS.

U memoarskoj građi sudionika NOB-a s područja Moslavine nailazimo na podatke da su mnogi članovi HSS napuštali politiku svog rukovodstva. Oni ih nazivaju lijevim krilom HSS. Poznato je da se ne radi ni o kakvom lijevom krilu već o ljudima koji napuštaju politiku koju vode Maček i njegovi istomišljenici. HSS se zapravo počela razjedinjavati prije početka drugog svjetskog rata kada jedan dio njezinih pristaša ne prihvaća skretanje rukovodstva na čelu s Mačekom udesno. Oni koji se nisu slagali s Mačekovom politikom prije rata početkom rata prihvaćaju parolu Partije koja poziva narod na borbu protiv okupatora jer se Mačekovo izdajstvo pokazalo očitijim onog trenutka kada je pozvao narod na pokornost ustaškoj vlasti. Međutim, težak je bio put da se većina hrvatskog naroda odvoji od Mačekove politike. Parola da još nije vrijeme za borbu i politika čekanja te upozoravanje kako je zasad uzaludno organizirati otpor okupatoru nailazi u početku ustanka na prihvaćanje od većine hrvatskog stanovništva. Partija je morala voditi borbu da odvoji hrvatske seljake od reakcionarnog vodstva HSS. U tome će joj ubrzo pomoći razočaranje hrvatskih masa kad su se uvjerile kakvu to zapravo politiku ustaše vode. Prodaja hrvatskih teritorija Italiji, progoni Srba, komunista i svih rodoljuba, upućivanje domobrana da se bore u Bosni, na istočnu frontu, teške ekonomske prilike i slično osvješćivat će dio naroda koji je vjerovao Mačeku.

Na neuključivanje hrvatskih seljaka u jedinice NOV u početku ustanka utječe ponajviše to što im nije bila jasna perspektiva što će s tom Hrvatskom biti i što će s njima biti nakon rata. Da je to točno, pokazat će kasniji period borbe kad će nakon odluka ZAVNOH-a i AVNOJ-a hrvatski narod vidjeti svoje mjesto u budućoj federativnoj Jugoslaviji.

Parole koje je Maček preko svojih istomišljenika prenosio na teren Moslavine prave nepremostive poteškoće za početni rast NOP-a u 1941. godini i u 1942. godini.

Od prvih dana oružane borbe komunisti nastoje okupiti sve antifašističke snage u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Međutim, taj poziv ne nailazi na odziv. U početku se prema direktivama najviših partijskih organa pozivaju vođe HSS u pojedinim mjestima s namjerom da se pridobiju za NOP. Računalo se: ako oni priđu NOP-u, i većina će njihovih pristaša to učiniti. Lokalne vođe nisu prihvatile suradnju, odnosno suradnju prihvaća samo njihov manji broj među kojima su bili Tomo Vojković, Aleksandar Koharević, Ivan Turko-
vić i Mirko Galeković. Neki od njih suradnju s NOP-om prihvaćaju samo verbalno kao npr. Tomo Vojković. Od rujna 1941. godine napušta se politika pridobivanja pojedinih vođa HSS a pozivaju se na suradnju samo njezine pristaše.

Već smo istakli da ni prije rata unutar HSS nije bilo jedinstva. Rat je još više potencirao grupiranje snaga i dezintegraciju stranke. Ona se raspada na proosovinske, prozapadne i prokomunističke snage. Prve, iako malobrojne,

³⁷ Navedeni podaci nalaze se u Pregledu razvitka radničkog pokreta i NOB-e na okrugu Cazma, 276.

otvoreno se vežu uz okupatora, druge su najjače, ostaju pasivne ali sve više zabrinute odlučnošću i uspjesima NOP-a a treće, u početku malobrojne, priključuju se komunistima i stalno povećavaju svoj broj.

Na temelju izjava sudionika NOP-a u Moslavini pokušao sam rekonstruirati udio pristaša HSS u konstituiranju ustaške vlasti u Moslavini. Utvrdio sam da se samo jedan njihov manji dio priključuje toj vlasti i ulazi u ustaški pokret. Na području kotara Čazma samo dva člana kotarskog odbora postaju satnici. Od članova općinskih odbora dvojica su bila tabornici a od mjesnih odbora 11 je surađivalo s ustašama. Bili su postavljeni kao načelnici općina ili članovi ustaške milicije. U kotaru Kutina i Garešnica situacija je bila slična. Na području Garešnice ni jedan član kotarskog odbora HSS nije se opredijelio za ustaše. Od članova općinskih odbora samo trojica surađuju s ustašama. Podaci o članovima mjesnih odbora, iako nepotpuni, pokazuju da ni jedan član nije surađivao s ustašama.³⁸

Izraziti primjer »neutralne politike« i pacifizma koju provode rukovodioci HSS u Moslavini bili su stavovi Tome Mađarića iz Garešnice. Kad su mu komunisti nudili suradnju i zatražili da se priključi NOP-u, on im je izjavio: »Ja nisam ni za komunizam ni za fašizam i neću da se ni s kim vežem. Bez obzira kako rat završio mi Mačekovci sigurno ćemo doći na vlast. Ne može biti govora da bi se formirala neka država bez Mačeka.«³⁹

Pasivnost pristaša HSS prema ustaškoj vlasti potvrđuju i ustaški dokumenti objašnjavajući to propagandom Amerikanaca i Engleza koju oni provode preko radija pa zato predlažu da se stanovništvu oduzmu radio-aparati kako bi se navedena propaganda suzbila.⁴⁰

Sljedeći politiku rukovodstva HSS, hrvatsko selo u Moslavini ne prihvaća poziv na ustanak. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da ono nije odobravalo politiku komunista i bilo je daleko od politikantskih i profiterskih namjera koje u tom pogledu imaju istaknutiji rukovodioci HSS. Prema komunistima narod izražava simpatije i materijalno ih pomaže. U tom pogledu treba istaći postupak seljaka iz Kaniške Ive koji šalju delegaciju od 80 seljaka u Garešnicu da traži od kotarske vlasti puštanje iz zatvora uhapšenih komunista.⁴¹ Slično je bilo i u Kutini kada se u Zagreb šalje peticija s 300 potpisa da se uhapšeni komunisti puste iz zatvora.⁴²

³⁸ Podaci se nalaze u knjizi »Pregled historije radničkog pokreta i NOB na Okrugu Čazma«.

³⁹ Zbornik Moslavine 1, str. 239.

⁴⁰ IHPRH, kutija 244, fascikl 13.

Navedeni dokument donosi sljedeći podatak: »Držanje bivših pristaša HSS i HSZ je pasivno ali izpravno. Mnogo je kriva promičba preko krugovala. Koliko je promičba preko krugovala korisna za našu državu toliko je štetna promičba strana. Gotovo bi najbolje bilo oduzeti sve krugovale pa bi se time spriječilo širenje neistinitih i alarmantnih viesti. Kontrola nad slušanjem nije moguća jer nema pouzdanika.«

⁴¹ Isto, str. 279.

⁴² Isto, str. 276.

Uspostavom ustaške vlasti organizacije HSS prestaju legalno djelovati. Međutim, to nije značilo da su one i prestale djelovati. Iako se nisu sastajali kao prije na zborovima i javnim manifestacijama, kulturnim i sportskim susretima, pripadnici HSS bili su dobro informirani o svim značajnim zbivanjima, imali su izgrađene stavove o svim pitanjima praktične politike koju su provodili. Stavovi i politička orijentacija prenosila se usmeno, međusobnim posjetima i slično.

2. Stanje u organizacijama Partije

Okupacija mijenja uvjete života i rada komunista. Oni žive legalno, slobodno se kreću i tajno sastaju. Imaju stalne veze s rukovodstvom i višim partijskim organima od kojih primaju direktive. Budući da su članovi Partije bili uglavnom Hrvati, ustaše ih ne uznemiravaju iako ih budno prate. Takav odnos prestaje napadom Njemačke na SSSR. Partijske organizacije su bile malobrojne, ali organizacijski sređene. Postojao je Okružni komitet Čazma s komitetima Čazma, Kutina i Dugo Selo, dok je Kotarski komitet Garešnica i dalje ostao u sastavu Okružnog komiteta Bjelovar. Ukupno je bilo 20 partijskih organizacija s 217 članova.

Napad fašističkih sila na Jugoslaviju komunisti osuđuju. Neposredno nakon pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu u selima Mikleuški i Ciglenici organiziraju se demonstracije. Prilikom odlaska vojnika na frontu na željezničkoj stanici u Ivanić-Gradu pred oko 1 000 ljudi Alojz Vulinec, sekretar Okružnog komiteta KPH Čazma upozorava seljake na opasnost od fašizma i traži od vojnika da se bore protiv agresora.⁴³ Komunisti se angažiraju oko obrane zemlje. U tom cilju organizirano je 5. i 6. travnja savjetovanje sekretara partijskih organizacija kotareva Dugo Selo, Čazma i Kutina kojem su prisustvovali i delegati CK KPH Josip Kraš i Stjepan Kenđel.⁴⁴

Direktive i upute CK KPH komunisti Moslavine primali su od dra Pavla Gregorića koji je imao ilegalnu bazu u mlinu Bogomila Vojačeka. Taj se mlin nalazio između Hrastovca i Kreštelovca (nedaleko od Garešnice) i bio prozvan »Jama«.

Broj komunista koji se nakon okupacije aktivno uključuju u pripreme za dizanje ustanka nije moguće točno utvrditi. Na temelju izjava organizatora ustanka u Moslavini vidljivo je da ih je bilo mnogo manje od ukupnog broja članstva koji je utvrđen 1941. godine. Komunisti su održali brojne sastanke u vezi s pripremanjem za ustanak, na njih su zvali i seljake pa ih je na pojedinim sastancima bilo i do 70 prisutnih. Ni jedan sastanak ustaše nisu uspjeli otkriti, što upućuje na dobru organizaciju sastanaka.

Hapšenje komunista uslijedilo je nakon prvih akcija otpora koje su oni organizirali protiv okupatora. Hapsili su ih nakon prvih sabotažnih akcija kao i vlastima sumnjivih kretanja po terenu. Nakon uspjele akcije rezanja žica na području Čazme i Ivanjske ustaše su uhapsili 20 ljudi, među njima 14 komunista. Većina ih je bila kasnije puštena jer im nisu mogli dokazati sudje-

⁴³ Muzej Moslavine, izjava Stjepana Kenđela.

⁴⁴ Muzej Moslavine, izjava grupe boraca iz Čazme.

lovanje u sabotazama. Prema izjavama Ivana Frgeca ustaše su na području Kutine uhapsile oko 100 ljudi, među njima i sve istaknute komuniste. Istragu su vodili organi iz Zagreba. Valenta Kljakića i njegova sina, Ivana Perkovića, Katu Frgec i Ivana Frgeca odveli su u Zagreb i tamo ih u zatvoru u Petrinjskoj ulici mučili. Nakon peticije koju je potpisalo 300 građana iz Kutine bili su pušteni iz zatvora. 7. srpnja 1941. godine uhapšen je u Dišniku Branko Horvat koji se trebao sastati s Ivanom Tošićem i Slavkom Martinićem radi okupljanja seljaka za ustanak. Ubrzo zatim su uhapšeni Mirko Mihalinec, Ljudevit Tot, Ivo Hodak i Đuka Pribanić, pa Nikola Šušnjar, Vladimir Zvolinski i Joco Vasiljević. 12. kolovoza 1941. godine uhapšen je Andrija Lustig, sekretar Kotarskog komiteta KPH Garešnica a ubrzo potom i Valent Bolt (izjave sudionika o hapšenju nalaze se u Muzeju Moslavine). Tako je bio uhapšen čitav Kotarski komitet KPH Garešnica. Ovo upućuje na zaključak da komunisti nisu bili dovoljno budni te da su dopustili ustašama da pouzdano prate njihova kretanja i akcije. O tome se u izjavi Nikole Šušnjara koju su potpisali Bolt, Horvat, Lustig, Buden i Vasiljević kaže: »... Stav Kotarskog komiteta bio je neodlučan te se on negativno odrazio među članovima KP u Garešnici i njenim simpatizerima.«

Polovinom rujna 1941. godine stigao je do Kopčić brda Vinko Golubić. Ustaše su ga dva puta osudile na smrt, ali je svaki put uspio izbjeći smrt. Uz pomoć doušnika Ivana Jelančića ustaše su ga ponovo pokušale uhapsiti, što im nije uspjelo, ali su zato uspjele uhapsiti neke simpatizere komunista iz Kopčića.

Hapšenja nisu obeshrabrila komuniste niti su bitno utjecala na usporavanje priprema za dizanje ustanka. Najteži udarac u tom pogledu nanijet je partijskoj organizaciji Garešnice zbog hapšenja članova Kotarskog komiteta.⁴⁵

3. Komunisti pripremaju dizanje ustanka

a) Razdoblje priprema

Pripreme komunista za ustanak počinju odmah nakon napada fašističkih sila na Jugoslaviju. Neposredno nakon kapitulacije stare Jugoslavije, Pavle Gregorić 20. travnja 1941. godine kao delegat CK KPH, zajedno s Kasimom Čehajićem »Turčinom«, sekretarom Okružnog komiteta KPH Bjelovar boravi u Garešnici. Na sastanku s Brankom Horvatom (sekretar KK KPH Garešnica) i Andrijom Lustigom prenosi direktive sastanka CK KPJ od travnja 1941. godine.⁴⁶ Na sastanku je posebno istaknuta potreba čvršćeg povezivanja par-

⁴⁵ Muzej Moslavine, izjava Ivana Frgeca i boraca s područja kotara Čazma.

U kotaru Čazma bilo je uhapšeno 20 osoba, među njima je bilo 14 komunista. U kotaru Kutina uhapšeno je 100 osoba. Zbog nedostatka dokaza svi su nakon ispitivanja pušteni iz zatvora.

⁴⁶ Direktive su upućivale komuniste da nauče rukovati oružjem te da osamostale rad svojih komiteta. Na sastanku im se objašnjavaju uzroci poraza Kraljevine Jugoslavije, bit ustaške NDH i stavovi koje u vezi s tim komunisti trebaju zauzeti.

tijskih organizacija u cilju prikupljanja oružja, municije i ostalog materijala potrebnog za rat. Odlučeno je također da se razgovara s istaknutim predstavnicima HSS i SDS kako bi se uz njihovu suradnju stvorila široka antifašistička fronta protiv Nijemaca i ustaša. U vrijeme kad ustaše hapse Srbe komunisti im prilaze, objašnjavajući im da ustaštvo ne poistovjećuju s hrvatstvom.

Odluke svibanjskog savjetovanja CK KPJ 1941. godine koje je održano u Zagrebu, u Moslavinu prenosi Pavle Gregorić u drugoj polovici svibnja 1941. godine. Na sastanku u Gornjem Šarampovu, na kojem su komunistima prenijete odluke tog sastanka, između ostalog se odlučuje da se osnuju omladinske udarne grupe koje su trebale organizirati sabotažne akcije protiv neprijatelja te prikupljati oružje, municiju, hranu i odjeću. Zbog hapšenja nekih komunista kotarski komiteti su bili reorganizirani i popunjeni novim članovima, dok su neki zbog kolebljivosti bili smijenjeni.

Odluka CK KPJ o dizanju ustanka prenosi se u Moslavinu krajem srpnja 1941. godine. Komunisti kotara Čazma s njom se upoznaju 27. srpnja na sastanku na Tandarićevim livadama.⁴⁷ Ista odluka za područje Garešnice prenosi se 23. srpnja na sastanku u Carevu Jarku.⁴⁸ Odluke se prenose odvojeno jer još uvijek za Moslavinu ne postoji jedinstveno rukovodstvo. Pavle Gregorić odluke prenosi kotarskim komitetima. Međutim, s obzirom na to da je Pavle Gregorić bio delegat i za Moslavinu i za bjelovarsko područje, osiguravalo se sinkrono prenošenje direktiva za cijelo područje Moslavine.

U fazi priprema ustanka u Moslavini održani su brojni sastanci.⁴⁹ Pitanja koja su ti sastanci rješavali i odluke koje su na njima donesene rekonstruirao sam na osnovi izjava njihovih sudionika. Njihov nedostatak, koji je onemo-

⁴⁷ Na sastanku su prisutni dobili zadatak da narodu podijele letke u kojima se objašnjava značenje i cilj NOB-a. U njima se narod odvrća od odlaska u domobrane i preporučuje mu se da od neprijateljskih vojnika oduzima oružje. Zbornik Moslavine 1, str. 290.

⁴⁸ Zbornik Moslavine 1, str. 290.

Sastanku su prisustvovali dr Pavle Gregorić i Kasim Čehajić. Donesena je odluka o podizanju oružanog ustanka. Razmatrana je mogućnost napada na ustaški stan u Garešnici.

⁴⁹ Sastanci su održani ovim redom:

- Sastanak KK KPH Garešnica na groblju kod Ciglenice, svibanj 1941.
- Sastanak KK KPH Garešnica u G. Brestovcu, svibanj 1941.
- Sastanak komunista kotara Garešnica u Kaniškoj Ivi, početak lipnja 1941.
- Sastanak komunista i simpatizera u vinogradima kraj Čazme — blizu sela Grabrovnice, 24. VI 1941.
- Sastanak OK KPH Čazma, 24. VI u Gornjem Šarampovu
- Sastanak KK KPH Čazma, 28. VI u Gornjem Šarampovu
- Sastanak KK KPH Kutina u šumi Kelemika, nedaleko od Moslavačke Građenice, kraj lipnja 1941.
- Prošireni sastanak komunista i simpatizera u Osekovu, kraj lipnja 1941. godine
- Sastanak komunista i njihovih simpatizera iz Garešnice, Kaniške Ive, Brestovca, Kajgane, Bršljanice, Stupovače, Vukovja, Rogože, kraj lipnja 1941, u Frankovićevo jarku kraj Kaniške Ive

gućavao temeljitije ulaženje u problematiku zbivanja je u tome što su suviše uopćene. Uglavnom se nabrajaju pitanja o kojima se raspravljalo bez ulaženja u prikaz političkog stanja i problema na koje je Partija nailazila. Sastanci razrađuju sličnu ili istu problematiku u više navrata. Bilo je sastanaka na kojima se o istom pitanju već donijela odluka, a o njemu se ponovo raspravlja. Tako se npr. na sastanku KK KPH Garešnica, koji je održan u svibnju 1941. godine na groblju u Ciglenici, odlučuje da se priđe prikupljanju oružja. Krajem lipnja na sastanku se ponovo donosi ista odluka. Josip Šepak i Stanko Leš izjavljuju da je 28. lipnja 1941. godine na sastanku u Gornjem Šarampovu zaključeno da partijska organizacija započne organiziranjem diverzantskih akcija, a Stjepan Kendel tvrdi da se na proširenom sastanku komunista Čazme, koji je održan u šumi Matetinka, odlučuje da se započnu pripreme za dizanje ustanka. Sve to upućuje na zaključak da je u realizaciji odluka bilo dosta poteškoća pa se o njima moralo više puta raspravljati. Neke izjave pokazuju da komunisti Moslavine u datim uvjetima nisu pravilno procjenjivali svoje stvarne mogućnosti u pogledu realizacije donesenih odluka. U izjavi Tome Budena na sastanku u Brestovcu kraj Garešnice, koji je održan krajem svibnja 1941. godine se navodi: »Na sastanku je pročitana poziv CK KPJ narodima Jugoslavije kojim ih se poziva na tešku borbu. Donesen je zaključak da komunisti ovog kraja izvrše pripreme za masovni ustanak i otpočinu s propagandom i diverzantskim akcijama.«⁵⁰ Pripremati u svibnju masovni ustanak značilo je ne poznavati stvarno raspoloženje masa za pružanje otpora neprijatelju, a ni stvarne vlastite mogućnosti u vezi s tim. Valja pretpostaviti da ova izjava ne prenosi stvarne stavove i da u tom obliku nije zamišljena akcija za dizanje ustanka.

Sakupljanje oružja bilo je čest predmet rasprave na sastancima pripremnog perioda dizanja ustanka. Međutim, u Moslavini se u sakupljanju oružja postižu skromni rezultati. Na ovaj zaključak upućuje činjenica da je prva partizanska grupa, koja je krenula iz Moslavine 5. kolovoza na Kalnik imala svega 5 pištolja i 20 kg eksploziva. U grupi je bilo 10 boraca.⁵¹ Prvo oružje partizani su dobili tek nakon prvih oružanih akcija u studenom i prosincu 1941. Nedostatak oružja i municije pratit će borce Moslavine kroz čitav rat.

Pripreme za organizaciju ustanka u Moslavini možemo podijeliti u tri faze:

— Prošireni sastanak komunista Čazme u šumi Matetinka kraj Bosiljeva, 9. VII 1941. godine

— Sastanak komunista i simpatizera okruga Čazma, održan 27. VII 1941. na Tandarićevim livadama između Ivanić-Grada, G. Šarampova, Caginca i Prkosa

— Sastanak na Židovskom groblju u Garešnici, održan 1. VIII 1941. godine

— Sastanak antifašista u Dišniku 7. VIII 1941. godine

— Partijska konferencija u selu Prkosu kraj Ivanić-Grada u kući Martina Biškupa, 8. IX 1941. godine.

Zbornik Moslavine 1, str. 287—291.

⁵⁰ Isto, str. 286.

⁵¹ Isto, str. 293.

— Razdoblje održavanja sastanaka na kojima se razrađuju direktive višeg partijskog rukovodstva

— Razdoblje sabotažnih akcija i drugih oblika otpora

— Osnivanje oružanih grupa i njihove prve akcije.

O održavanju sastanaka već smo rekli nekoliko riječi. Taj period traje od lipnja, ali se ne bi smio bukvalno shvatiti jer će sastanaka biti i kasnije. U tom razdoblju komunisti pokušavaju političkom akcijom pridobiti narod za pružanje otpora okupatoru. Održavaju skupne i individualne sastanke na kojima objašnjavaju političku situaciju u zemlji s posebnim osvrtom na suštinu ustaške vlasti i ciljeve njihove politike. Rezultati ove djelatnosti su skromni. Hapšenje članova KK KPH Garešnica privremeno uzrokuje prestanak kontinuiteta održavanja sastanaka na tom području. Zvonko Brkić »Dor-rat«, član KK KPH Daruvar dolazi u listopadu 1941. godine u kotar Garešnica sa zadatkom da sredi stanje u partijskim organizacijama i da organizira nove partijske jedinice.

Odluke sastanaka donesenih krajem svibnja u Garešničkom Brestovcu za područje kotara Garešnica i 28. lipnja 1941. godine za područje Čazme u Gornjem Šarampovu počinju se realizirati početkom srpnja 1941. godine. Grupa komunisti iz Ivanić-Grada i Gornjeg Šarampova (Stanko Leš, Ivan Miletić, Karlo Remenar, Nikola Janković i Milan Belić) 1. srpnja 1941. godine porušila je telegrafsko-telefonske stupove i presjekla žice uz željezničku prugu Dugo Selo—Kutina, kod sela Lonje između šume Šošterov Gaj i kuće Đurinića. U isto vrijeme, grupa iz sela Pobjenik i Andigola (Ivan Smuđ, Ivica Klepac i Josip Šimunić) presjekla je telefonsko-telegrafske (tt) žice kod Bosiljeva uz cestu Čazma—Ivanić-Grad. Druga grupa pod vodstvom Stjepana Mažića siječe žice između Čazme i Bjelovara.

Komunisti kotara Kutina presjekli su žice i porušili tt stupove između Gračenice i Volodera, Volodera i Popovače (Ivan Frgec, Božo i Stevo Zaplatić).⁵²

U kotaru Garešnica nisu poduzete akcije rezanja žica iako je donesena odluka o tome 11. srpnja 1941. godine, na sastanku koji je održan između sela Kajgane i Garešnice.

Akcije rezanja žica kasnije se nisu poduzimale, jedino se pomoću tzv. španjolske papučice pokušala srušiti pruga kod Ivanić-Grada.⁵³

Narod Moslavine je okupatoru u to vrijeme pružao otpor i na drugi način. Komunisti Garešnice su na zgradi Pošte u Garešnici i na zgradama u Garešničkom Brestovcu u rujnu 1941. godine ispisali parole kojima se

⁵² Isto.

⁵³ Isto, str. 272—273.

Komunisti sela G. Šarampov pokušali su srušiti prugu pomoću tzv. španjolskih papučica koje su dobivali iz Zagreba. Prema izjavi Stanka Leša koju je dao autoru naprava je dobila ime jer su sličnom napravom španjolski borci rušili vlakove u Španjolskoj u doba građanskog rata.

osuđuje okupatorska vlast i krvnik Pavelić. U parolama se izražava vjera u SSSR i Staljina.⁵⁴

Rezanje žica, pisanje parola bile su akcije kratka daha, bez značajnih efekata i većih materijalnih posljedica za neprijatelja. U akcijama je bio angažiran manji broj aktivista, pretežno omladinaca. Ipak su te akcije mnogo značile. Predstavljale su prve akcije protiv okupatora, pokazujući neprijatelju da njegova vlast nije prihvaćena od naroda, te da će se morati suočiti s novim suprotstavljanjima koja će u danom trenutku imati mnogo šire i značajnije razmjere i posljedice. Te su akcije odjeknule u narodu uvjerivši ga da u Moslavini postoje snage koje se s okupacijom ne mire i koje namjeravaju pružati otpor.

b) Početak ustanka

Prva partizanska grupa koju organizira Kasim Čehajić 2. kolovoza 1941. godine u selu Križiću⁵⁵ krenula je 5. kolovoza 1941. godine prema Kalniku s ciljem da tamo prikupi oružje i da poveća svoje ljudstvo Srbima za koje su čuli da bježe u šume Kalnika jer ih ustaše progone. Prilikom prijelaza pruge između sela Majurec i Vojakovaški Kloštar grupu je opazila ustaška radna služba. Kad su skriveni pokušali doći do šume, bili su napadnuti. Jedino su se Kasim Čehajić i Stjepan Iveković uspjeli prebaciti na Kalnik. Tomo Buden se vratio u Garešnicu, a ostali su bili uhvaćeni i dovedeni u Bjelovar gdje im je suđeno. Svi uhapšeni bili su osuđeni na smrt.

Kalnička akcija predstavlja prvi neuspjao pokušaj uključivanja moslavačkih partizana u oružanu borbu. Odlazak na Kalnik pokazuje da u Moslavini u to vrijeme nisu postojali uvjeti za poduzimanje oružanih akcija. Bez i jedne puške (tri su trebale stići iz Banove Jaruge) s pet pištolja i malim brojem boraca (iz Moslavine su u grupi bila tri borca — čitava grupa imala je 10 boraca) nije se moglo pomišljati na uspjeh. Odluka da se akcije vode na drugom području, izvan Moslavine, pokazuje da se u garešničkom kraju u to vrijeme nije moglo naći uporište za ustanak ne samo u hrvatskim već ni u srpskim selima. Malen broj prijavljenih za navedenu grupu pokazuje da među komunistima Garešnice nije postojalo raspoloženje za taj plan. Odluku o odlasku na Kalnik donio je OK KPH Bjelovar, a na sastanku na Židovskom groblju u Garešnici prihvatio ju je i KK KPH Garešnica 1. VIII 1941. godine.

⁵⁴ Isto, str. 291—292.

Na zgradi pošte u Garešnici u noći između 28/29. IX 1941. godine ispisane su parole sljedećeg sadržaja: »Živio narodni pokret«, »Dolje Hitler«, »Dolje Musolini«, »Dolje Pavelić«, »Živio SSSR«, »Dolje plaćenici«, »Živio radni narod«. Na radničkom domu u Brestovcu: »Obračun s puzavcima«, »Dolje krvnik Pavelić koji ubija žene i djecu«, »Živio Staljin«, »Živila Sovjetska Rusija«, »Živio Vorošilov i Buđoni«. Za pisanje parola bili su osumnjičeni Eduard Petek i Mirko Damjanović. Uhapšeni 26. IX 1941. godine.

⁵⁵ Isto, str. 290.

Grupa je bila osnovana od komunisti iz Bjelovara, Garešnice, G. Brestovca, Ivanjske i Paljevine. S područja kotara Garešnica bila su dva komunisti u toj grupi.

Prve oružane grupe koje su osnovane u Moslavini bile su brojčano manje a njihove oružane akcije vrlo rijetke.⁵⁶ Prva grupa osnovana je početkom prosinca 1941. godine u garešničkom (istočnom) dijelu Moslavine.⁵⁷ U toj grupi bila su samo četiri komunisti koji su prisustvovali sastanku 1. kolovoza 1941. godine kada je donesena odluka o osnivanju grupe koja je krenula na Kalnik (tada je na sastanku bilo 12 prisutnih). 14. prosinca 1941. godine osnovana je i čazmanska grupa (zapadni dio Moslavine).

Od donošenja odluka o dizanju ustanka pa do osnivanja prvih oružanih grupa i njihovih borbenih akcija prošlo je mnogo vremena. To pokazuje da su se komunisti u njihovu oživotvorenju sukobljavali s brojnim problemima što je usporavalo akcije za ustanak.

Prijelomni događaj u organizaciji oružanog otpora neprijatelju bilo je ujedinjavanje zapadne i istočne grupe koje je izvršeno 21. prosinca 1941. godine. Tog dana došla je na Kopčić brdo garešnička grupa kojoj se pridružuju trojica boraca s kotara Kutina. Na Kopčić brdu su ranije iskopane dvije zemunice-bunker. Zemunice su bile zborna mjesta i baze čazmanske grupe, a kasnije i svih partizana Moslavine.

Područje Kutine je prilikom osnivanja prvih oružanih grupa ostalo po strani. Komunisti tog kotara nisu uspjeli organizirati svoju grupu. Jako neprijateljsko uporište, nepovoljni geografski uvjeti za poduzimanje akcija, brojna utvrđena mjesta uz prugu kao i hapšenje sekretara kotarskog komiteta i nekih članova Partije utjecalo je na takvo stanje. Jedan dio komunisti ovog kotara koji je organizirao sabotažne akcije uključio se u Moslavačku partizansku četu nakon njezina osnivanja.

Noću između 23/24. prosinca 1941. godine ujedinjene grupe izvršile su prvu oružanu akciju u Moslavini. Napale su domobransku stražu na Lonjskom mostu kod sela Prečec na pruzi između Dugog Sela i Ivanić-Grada. Jurišom boraca odreda Sloga likvidiran je bunker na Lonjskom mostu.⁵⁸

Nakon prvih partizanskih oružanih akcija ustaše upućuju u Moslavačku goru svoje jedinice. U isto vrijeme provode antikomunističku propagandu. Oružani otpor proglašavaju četničkim i komunističkim. Uslijedila su i nova hapšenja. Nastoje posijati mržnju prema Srbima, iskorištavajući pri tome

⁵⁶ Isto, str. 253—255.

Garešnička grupa je izvela u studenom i prosincu 1941. godine tri akcije: U selu Marinkovcu troje boraca razoružalo je grupu ustaša 22. XI 1941. 9. XII 1941. godine razoružani su pripadnici njemačke narodnosne grupe u Garešničkom Brestovcu a 18. XII 1941. godine u Maloj Bršljanici razoružana je manja grupa pripadnika njemačke narodnosne grupe.

⁵⁷ Isto, str. 294.

Grupa je imala 9 boraca. Borci su bili iz Garešničkog Brestovca, Zagreba, Garešnice, Daruvara i Bilo-gore.

⁵⁸ Isto, str. 295.

Odred »Sloga« izvršio je 23. XII 1941. godine napad na domobransku stražu na Lonjskom mostu kod Prečeca. Zaplijenjeno je 9 pušaka, 300 metaka, puškomitraljez, 6 vojničkih pokrivača, 3 šatorska krila i 8 kabanica. U borbi je poginuo Andrija Šaćarić (prvi borac iz Moslavine koji je poginuo u borbi s neprijateljem).

nepovjerenje hrvatskog naroda prema dinastiji Karađorđevića i nezadovoljstvo naroda starom Jugoslavijom. Narod plaše komunizmom. Ustaška propaganda i pacifizam HSS povezuju se u frontu s dubokom klasnom osnovom. Neinformirani i neupućeni seljaci u početku nasjedaju toj propagandi.

DIO DRUGI

RAZVOJ NOP-a DO KRAJA RUJNA 1943. GODINE

1. Prilike u partijskim organizacijama 1942. godine

Partijske organizacije Moslavine u prvoj polovini 1942. godine radile su pod veoma teškim uvjetima, a borile su se s mnogim poteškoćama. Borina provala u veljači i ožujku 1942. godine¹ desetkovala je mnoge od njih, a njihove članove, simpatizere i pomagače dovela je do zatvora i smrti. Nakon provala većina organizacija je bila raspuštena.

Prvo hapšenje komunista i njihovih simpatizera bilo je u noći 16/17. ožujka 1942. godine u selu Dubravi, kada je uhapšeno 14 pripadnika NOP-a. Jedan od njih, Franjo Šmerda, iste noći nakon hapšenja umro je u mukama u žandarmerijskoj stanici u Dubravi a desetorica su bila strijeljana. Hapšenja su nakon toga uslijedila u selima: Gornji Šarampov, Prkos, Lonja, Pobjenik, Čazma, Dereza, Mostari, Gračenica, Kopčić brdo, Donja Vlahinička, Vidrenjak, Mala Ludina. Hapšenja su provedena u tri navrata, a uslijedila su kao rezultat ispitivanja uhapšenih i njihovih izjava prilikom istrage. U kotaru Čazma bilo je uhapšeno 37 komunista (među njima tri člana kotarskog komiteta) i 25 simpatizera. Hapšenje je prepolovilo partijsku organizaciju Čazme (prije hapšenja u njoj je bilo 68 članova).

U kutinskom kotaru uhapšeno je 5 komunista i 11 simpatizera. Četvorica komunista bili su članovi kotarskog komiteta. Kutinska organizacija bila je brojčano malena. Prije hapšenja imala je 19 komunista.

U kotaru Dugo Selo uhapšena su 4 člana Partije i nekoliko simpatizera. Partijske organizacije su se samo osipale, pa je nakon hapšenja u tom kotaru ostalo 18 komunista.

¹ U veljači i ožujku 1942. godine ustaški špijun Boro Pavić izvršio je veliku provalu partijskih organizacija u Moslavini (osobito u kotaru Čazma i Kutina). O dolasku Bore Pavića u Moslavinu Katarina Belčan-Vučković piše: »Mlad mršavi muškarac Boro Pavić s kudravom žutom kosom rekao je da je student iz Zagreba, sin poznatog sindikalnog funkcionara Pavića, a mala bucmasta žena da je njegova drugarica Melita (Eva), studentica medicine i da se nalazi već dva mjeseca u Kalničkom partizanskom odredu. U kući Ivana Kolarika iz sela Zgališća okupio se velik broj pripadnika NOP-a i njihovih simpatizera na kojem im je govorio o borbama protiv ustaša i Nijemaca. Tako je saznao mnoge pojedinosti o partizanima u Moslavini što je sve prenio ustašama.« Fragmenti iz NOB u Moslavini, str. 107.

Prema tome na području Okružnog komiteta KPH Čazma uhapšeno je nakon Borine provale 46 komunista, među kojima je bilo 8 članova kotarskih komiteta i oko 36 simpatizera.² Mnoge organizacije, dotad najbolje, bile su gotovo potpuno likvidirane. Bile su to organizacije u Dubravi, Pobjeniku, Gornjem Šarampovu i Ivanić-Kloštru. »Među uhapšenima bilo je dosta omladinaca. To je bio veliki udarac za Partiju i NOP na tom području, upravo u momentu kad je partizanski pokret trebalo još brže razvijati. Tim hapšenjem za kraće vrijeme potpuno je prestala svaka aktivnost u nekim partijskim organizacijama.«³

Hapšenje je mnoge demoraliziralo, kako članove Partije tako i simpatizere, oni se povlače iz pokreta i ne prihvaćaju posao u njemu zbog straha od hapšenja i novih progona. Većina uhapšenih stradala je u zloglasnom ustaškom logoru Jasenovac i ostalim logorima.⁴

U kotaru Garešnica nije bilo hapšenja. Tamo se uz prisutnost partizanskih jedinica razvija NOP. U svibnju je obnovljen Kotarski komitet a razvija se djelatnost skojevske organizacije, AFŽ i NOO-a.

Stanje partijskih organizacija na području okruga Čazma bilo je, kako smo naveli, vrlo teško. Ivan Marinković, sekretar Povjerenstva CK KPH za Zagreb o tom stanju piše: »Stanje partorga [partijskih organizacija — opaska pisca] bilo je ovdje vrlo slabo sve do 13. VIII og. [1942. — opaska pisca] kad je novo formiran OK [Okružni komitet — opaska pisca]. Partijske jedinice su slabo stajale i prema tome nije linija partije bila provađana u djelo. Ono što nije dezertiralo bilo je velikim dijelom oportunističko, mnogi partijci su otišli u vojsku, a mnogi su se krili, a nisu htjeli u partizane. 20 od njih se čak krilo 7 mjeseci ali u partizane nisu htjeli. One jedinice koje su postojale nisu se sastajale ili vrlo rijetko (svakih 15—20 dana). Ni jednog komiteta, nikakvog materijala dobivali, organizaciono s nikim nisu bili povezani i mnoge stvari su im bile nejasne. O nekom planskom radu nije ni govora.«⁵ I drugi izvještaji s ovog područja potvrđuju navode Ive Marinkovića. U travnju 1942. godine Ivan Božičević »Beli« u pismu Povjerenstvu CK KPH za sjeverozapadnu Hrvatsku navodi: »OK KPH Čazma je nedorastao za masovno revolucionarni rad u smislu Okružnice 3 i 4.«⁶ Potaknut tim stanjem, CK KPH uputio je u lipnju 1942. godine iz vojnih jedinica Matu Svjetličića, Karla Remenara, Stjepana Kendela, Tomu Budena i Ankicu Kežman da rade u partijskim organizacijama okruga Čazma koji su zajedno s Ivanom Frgecom, Vinkom Jeđutom i Stankom Lešom trebali obnoviti rad Partije u ovom kraju. U tom poslu trebao im je pomoći Dušan Čalić kojeg je Pavle Gregorić uputio u okrug Čazma sa zadatkom da provede reorganizaciju partijskih jedinica i članstva i da pomogne razvoju partizanskog pokreta.

² Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-i, str. 528.

³ Isto.

⁴ Muzej Moslavine u Kutini, izjava Ivana Frgeca. Ivan Frgec u svojoj izjavi o tom hapšenju tvrdi da su ustaše prilikom Borine provale uhapsile oko 420 komunista i njihovih simpatizera. S time se slažu i Josip Šepak, Stanko Leš i Stjepan Kendel. U izvornim dokumentima nema podataka o broju uhapšenih koji navodi Frgec. Najvjerojatnije je bliži istini broj koji navodi Dušan Čalić.

⁵ IHRPH KP 16—615. Izvještaj Povjerenstva CK KPH za Zagreb od 15. 12. 1942.

⁶ Isto, KP 43—26.

Dušan Čalić, koji je dotad bio sekretar OK KPH Nova Gradiška, došao je u Moslavinu 15. srpnja 1942. godine uz pomoć partijske organizacije Kaniška Iva. Najprije je zajedno s Ivanom Frgecom radio na obnovi partijskih organizacija kotara Kutina, gdje su obnovili partijske organizacije u Kutini, Ilovi, Mikulanici, a u Kostrinji je osnovana nova organizacija s tri člana, dok je u Osekovu organizacija proširena.

U izvještaju CK KPH Dušan Čalić piše: »Ja sam reorganizirao ovaj srez i neke nove jedinice osnovao od odanih i borbenih ljudi. Sad sam prošao jedinice, povezao ih i sad će biti biran SK [sreski, tj. kotarski komitet — opaska pisca].⁷

Iz kotara Kutina Čalić je krenuo u kotar Dugo Selo, zatim u kotar Čazma. U dostupnim dokumentima a ni u svom prilogu koji je štampao u Zborniku »Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji« (članak je štampan pod naslovom »Organizaciono stanje i rad partijske organizacije okruga Čazma u 1942. godini«) Dušan Čalić ne navodi koje je partijske organizacije obnovio u kotaru Dugo Selo i Čazma. Samo konstatira kako je uspostavljen važan element normalnog funkcioniranja partije u OK KPH Čazma.⁸

13. kolovoza 1942. godine održana je konferencija OK KPH Čazma u selu Mikulanici u kući Milana Brajera »Šprajca«. Prethodno su na konferencijama izabrani članovi kotarskih komiteta. Okružnoj konferenciji prisustvovalo je 7 komunista, na njoj je izabran i okružni komitet a utvrđeno je i organizaciono stanje, uočene slabosti i određeni zadaci. Na okrugu je u to vrijeme bilo 15 organizacija (Dugo Selo 6, Kutina 5 i Čazma 4) s 49 komunista (Kutina 18, Čazma 16, Dugo Selo 25).⁹ Konferencija je utvrdila da se partijske organizacije moraju očistiti od oportunisti, učvrstiti i proširiti. Poseban zadatak bio je osnovati među radnicima pilane u Križu i Popovači partijske organizacije. 10. rujna 1942. osnovana je partijska organizacija u pilani u Novoselcu.¹⁰

Za sekretara OK KPH izabran je Vinko Jeđut Čuk, koji je dotad radio u partijskoj organizaciji Poljana kraj Ivanić-Grada. U sekretarijat su bila izabrana još 4 člana.

Do 19. rujna 1942. godine stanje se u partijskim organizacijama okruga Čazma popravlja, isključeni su oportunisti i kolebljivi elementi iz Partije, organizirana je partijska tehnika, sređene su prilike u partijskim organizacijama partizanskih jedinica gdje je izabran bataljonski biro. Rad u organizacijama postao je sređeniji i organiziraniji, povećan je broj članova Okružnog komiteta (9 članova), osnovan je biro Okružnog komiteta od dva člana, organizirani su partijski tečajevi, proširene su partijske organizacije, ostvaruje se bolja suradnja s pristalicama HSS, što sve Dušan Čalić potvrđuje u izvještajima koje je uputio Povjerenstvu CK KPH za Zagreb 19. rujna 1942. godine. U to vrijeme u okrugu Čazma bilo je 150 članova Partije i 29 partijskih organizacija.¹¹

⁷ Isto, KP 10—234, Izvještaj Hrvatskom Čači od 24. VII 1942. godine.

⁸ Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB, str. 531.

⁹ IHRPH, KP 43—65, Izvještaj Dušana Čalića Povjerenstvu CK KPH Zagreb.

¹⁰ Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB, str. 535.

¹¹ Isto, str. 534.

Međutim, ipak su mnogi problemi i dalje ostali što potvrđuje pismo od 11. studenog 1942. godine, koje je Dušan Čalić uputio Ivi Marinkoviću u kojem upozorava na lošu organiziranost kotarskih komiteta pa traži da se iz Zagreba pošalju ilegalci koje treba uključiti u rad OK KPH Čazma i OK KPH Bjelovar.¹²

Za sređenje prilika u OK KPH Čazma, CK KPH je donio odluku da Okružni komitet uspostavi svoje sjedište pri Štabu Moslavačkog NOP odreda. Navedena odluka donesena je 2. siječnja 1943. godine. Time se nastojala uspostaviti što neposrednija kontrola najvišeg partijskog organa u Moslavini nad vojnim jedinicama koja je do tada bila zapuštena. Okružni komitet je bio potpuno zanemario svoju djelatnost među partijskim organizacijama u vojsci. Sve je to rezultiralo nedovoljnom izgrađenošću komunista i boraca partizanskih jedinica. U izvještaju Štaba Moslavačkog NOP odreda od 20. studenog 1942. godine o tome piše: »Partijska svijest članova nije na potrebnoj visini, dok je teoretska više nego bijedna. Uspjeh se nije mogao postići u proradi materijala jer se nije radilo sistematski, radilo se individualno. Boljševizacija partije na niskom je stupnju, općenito slab rad nije mogao donijeti potreban uspjeh. Potpuni ugled partije nije postojao u svim jedinicama, ugled uživaju pojedinci. Rad partije u jedinicama i pozadini slab, uzrok je svih nedostataka.«¹³

Početkom 1943. godine, odlukom CK KPH, Kotarski komitet Garešnica koji je dotad bio u sastavu Okružnog komiteta Bjelovar priključen je Okružnom komitetu Čazma. Odluka je donesena s razloga da se omoguće normalni uvjeti za djelovanje Okružnog komiteta Čazma koji je dotad radio u vrlo teškim uvjetima, osobito zbog toga što u 1942. godini na području njegova djelovanja (kotarevi Kutina, Čazma i dio Siska) nije bilo slobodnog teritorija. Na području kotara Garešnica u drugoj polovici 1942. godine ustaljuje se slobodni teritorij s centrom oko sela Veliki i Mali Prokop. Pretpostavljalo se da će na tom dijelu Okružni komitet Čazma imati povoljne uvjete za rad i aktivirati svoju djelatnost na kotarevima Kutina i Čazma.

2. Politička djelatnost komunista

Osnovni pokretač ustanka u prvim mjesecima borbe bila je Moslavačka partizanska četa. Njezinu će ulogu kasnije do sređivanja prilika u partijskim organizacijama preuzeti Moslavački partizanski bataljon, pa Moslavački NOP odred. Iako su se i kod vojnih jedinica javljale mnoge slabosti u političkom radu, partizanske su jedinice svojim akcijama bile glavni propagatori ustanka. Vojne jedinice povremeno su održavale mitinge u selima iako to nije bilo ni izdaleka dovoljno da se zadovolji potreban kontinuirani planski rast ustanka i njegovo prihvaćanje u narodu. Područje na kojem se u početku ustanka kreću partizanske jedinice skućeno je i pretežno rijetko naseljeno pa i efekt njihove propagande nije mogao imati djelotvornijeg uspjeha. Pogotovo je bio zastavljen politički rad među Hrvatima jer su se partizanske jedinice kretale

¹² IHRPH, KP 44—158.

¹³ Isto, Arhiv Moslavačkog NOP odreda, dokument broj 3124.

pretežno selima naseljenim Srbima. U hrvatskim selima nije bilo aktivista jer je u njima rad bio vrlo težak ne samo zbog propagande pristaša HSS već i brojnih neprijateljskih posada.

Zbog toga narod nije imao jasnu sliku o onome što partizani borbom žele postići. Zatrovani neprijateljskom propagandom seljaci se boje partizana, neki su pred njima i napuštali svoja sela. U narodu su se čule i ovakve izjave: »Hvala bogu da je prošao i taj prvi susret s partizanima, jer smo do sada stalno bili u strahu i svaku noć očekivali da nas pokoljete. Sada vidimo da ustaške vlasti sve lažu što god nam govore o partizanima.«¹⁴

U 1942. godini baza pokreta svedena je pretežno na srpska sela koja su se nalazila podalje od komunikacija i uporišta. Zbog slabosti i kadrovske osiromašenosti partijskih organizacija najveći dio poslova u političkom radu s narodom pripao je partizanskim jedinicama u kojima su politički komesari za tu djelatnost bili najodgovorniji. I tu je bilo dosta poteškoća. U izvještajima Štaba Moslavačkog NOP odreda i Štaba II operativne zone često se konstatira da komesari ne obavljaju svoju dužnost onako kako bi to trebali raditi te da u radu prave greške. Predbacuje im se da među borcima nisu uspjeli podići ugled Partije niti su uspjeli politički obrazovati borce. Javljale su se i pritužbe na odnos komandnog kadra prema borcima, međusobna netrpeljivost i uskogrudnost s obzirom na primanje novih članova u Partiju. Tako je npr. među borcima bio nedopustivo malen broj Srba komunista iako su oni u studenom 1942. godine činili 70% ukupnog broja boraca u Moslavini. Od ukupnog broja članova KPJ u Moslavačkom odredu bilo je tada 36% Srba koji su bili članovi KPJ. Sektaštvo i nepovjerenje prema drugima, uskogrudnost i pomanjkanje realnih kriterija za primanje u članstvo KPJ utjecalo je na sužavanje baze pokreta.

Politički komesari nisu uspjeli uspostaviti vezu s pučanstvom što je svakako utjecalo da narod u početku nije pružao odlučniju pomoć partizanima. Do toga je dolazilo jer ni sami komesari nisu po svojim sposobnostima bili dorasli zadatku koji su obavljali. U jednom dokumentu iz tog vremena o tome piše: »Neprijatelj taktizira kao ni u jednom drugom kraju, želi pridobiti mase. To mu i uspeva. Neka sela koja su bila uz nas ranije više nam nisu sklona. To je posljedica lošeg rada političkih komesara.«¹⁵

Ocjene dane u navedenom izvoru i drugim izvorima nepovoljno se izražavaju o radu političkih komesara pa ispada kao da su oni bili jedini uzrok neuspjeha u radu s masama. Prihvatiti takvu tvrdnju kao istinitu bilo bi subjektivno i netočno i ne bi dalo stvarnu sliku prilika koje su u to vrijeme bile.

Mogli bismo se složiti sa zaključkom da politički komesari nisu svojim znanjem bili dovoljno ideološki osposobljeni za zadatke koji su im se postavljali, međutim treba imati na umu i činjenicu iz kojih društvenih slojeva su se oni mogli regrutirati i jesu li imali vremena i prilika da se zaista za svoju ulogu i zadatke koji su im se postavljali i pripreme. Ocjena izvora je prestroga i nedovoljno uvjerljiva. Sigurno se radilo o dubljim uzrocima koji

¹⁴ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 5, dok. 2.

¹⁵ Isto, knjiga 9, dok. 88.

su proizlazili iz postojeće političke konstelacije što se čak i iz samog citiranog dokumenta može uočiti kad navodi da neprijatelj taktizira u Moslavini kao ni u jednom drugom kraju.

Partijske organizacije nisu imale potrebne organizacijske čvrstine i samostalnosti u radu. Zato im je trebala stalna pomoć. Upućivani su im redovito sposobni komunisti koji su u općinskim i kotarskim komitetima pomagali u radu. Savjetovanja koja su organizirana utvrđivala su stanje i inicirala potrebne mjere da se prilike poprave. Nije se griješilo samo tamo gdje su partijske organizacije radile pod teškim uvjetima već i na oslobođenom teritoriju. Često se nije vodilo računa o budnosti prema neprijatelju, zato je i bilo provala i hapšenja komunista. Posljednja veća provala bila je provala u partijske organizacije kotara Kutina, u prvoj polovici 1943. godine.

Na plenumu CK KPH Čazma koji je održan u svibnju 1943. godine, a prisustvovali su mu i predstavnici Povjerenstva CK KPH za sjeverozapadnu Hrvatsku, razmatrano je stanje u partijskim organizacijama okruga. Savjetovanje je zaključilo da Okružni komitet nije djelovao kao kolektivni organ, da ima mnogo propusta u radu, te da radi bez plana i sistema i da ne pruža potrebnu pomoć nižim partijskim organima. Loše je bilo i to što nije postojala bliskija veza između Okružnog komiteta i Komande Moslavačkog NOP odreda.

3. Poteškoće u radu na omasovljenju NOP-a

NOP u Moslavini razvijao se u složenim uvjetima. Uključivanje hrvatskog sela predstavljalo je glavni problem jer Hrvati čine većinu stanovništva u Moslavini. Njihov pasivni stav prema oružanoj borbi bio je nepremostiva poteškoća za NOP u prvim godinama borbe. Međutim, ovaj fenomen ne bi trebalo isključivo vezivati s navodnom snagom HSS (iako je ne treba ni zanemarivati) jer ona ipak takvu snagu nije imala. Ne treba zaboraviti da je Partija prije rata uspješno suzbijala Mačekovu politiku i da je na osnovi antifašističke fronte imala pristalica u Moslavini. Ni sama HSS nije mogla legalno djelovati, što je sve otežavalo njezinu djelatnost u narodu. Utjecaju politike HSS na hrvatsko selo pogodovala su mnoge okolnosti. Funkcionari HSS ilegalno su osobnim kontaktima uvijek pronalazili mogućnosti svog utjecaja. Kao poslovni ljudi, kretali su se slobodno terenom i pronalazili legalne mogućnosti djelovanja. Sastajali su se u manjim grupama, koristeći se sastancima za međusobno informiranje o stanju na frontama i o direktivama najužeg partijskog vrha. Narodu koji nije sagledavao posljedice takve politike momentalno odgovara čekanje jer je ono bilo manje riskantno od otvorene borbe a osiguravalo mu je i relativan mir i kakvu-takvu osobnu sigurnost. U neizvjesnosti ratnih zbivanja i privremenog uspjeha fašističkih sila na frontama, politika »čekanja« je pothranjivala određene iluzije o svojoj djelotvornosti.

Promjenom odnosa snaga u svijetu i snažnim razvitkom i uspjesima NOB-a, Mačekova politika je iz dana u dan pokazivala svoju neodrživost. Ona se pokazivala sve nemoćnijom da hrvatskom narodu osigura mir, nezavisnost i slobodu. Zato je ona za narod bila prijevara i njegova zabluda a vodila ga je u nove katastrofe i ropstvo.

Političke pojave koje se sredinom 1943. godine očituju u praksi funkcionara HSS, pozitivno djeluju na njihovo raskrinkavanje u narodu. Sugestije koje rukovodstvu stižu o potrebi suradnje s pristalicama kralja i monarhije negativno se odražavaju u narodu, što ga udaljuje od rukovodstva stranke. Odbojnost prema staroj Jugoslaviji bila je toliko snažna da su i komunisti imali poteškoća u objašnjavanju odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a. O tome se u jednom dokumentu navodi: »Narodu je još uvijek sve strano što se veže s imenom Jugoslavije, previše ih podsjeća na versajsku Jugoslaviju.«¹⁶

Od svibnja 1943. godine oživljava politička djelatnost pristalica HSS. Tada su pušteni iz zatvora mnogi istaknuti funkcionari te stranke. Ustaška vlast se prema njima blagonaklono odnosi, pruža im i materijalnu pomoć. Osjećaju se pokušaji organizacijskog povezivanja. Iz Moslavine u Zagreb često putuju istaknuti funkcionari HSS, Hagljan i Blažek. Blažek u to vrijeme govori da ne treba ići ni u domobrane ni u partizane. U tom smislu šalju narodu povjerljiva pisma.

Vidjevši da gube pozicije nastoje surađivati s oba zaraćena tabora kako bi na kraju osigurali vlast ili bar sudjelovanje u vlasti. Osnovna im je parola: »Badava je proljevat i krv po šumama, treba čuvati glave i krov nad glavom — veliki će odlučivati.«¹⁷ Zastrašuju ljude i prijete onima koji surađuju s partizanima. Otvoreno se prijete omladincima i aktivistima SKOJ-a kako će omastiti uže oni koji pišu parole protiv HSS. U tome se osobito isticao funkcionar iz Vlahiničke, neki Peček.

Izvještaji OK KPH Čazma navode da komunisti oštro kritiziraju Mačeka i njegovu politiku. Pri tome se upućuju na koji način treba tu politiku provoditi. Posebno se ističe da se kampanja protiv Mačeka ne smije voditi uopćeno, već je treba temeljiti na postupcima njegovih pristaša u tom mjestu. Time se želi spriječiti frontalni napad da se mnoge dobronamjerne pristaše Mačeka ne odbiju od pokreta.

Ranije smo utvrdili da je u toku 1942. godine rukovodstvo NOP-a u Moslavini najjače uporište imalo u srpskom selu. Ono je pružalo sve što je bilo potrebno NOV i NOP-u. U drugoj polovici 1942. godine na području naseljenom Srbima stvara se oslobođeni i poluoslobođeni teritorij, osobito u garašničkom kotaru, tu se nalaze partizanske jedinice a osnivaju se i organi narodne vlasti. I pored toga među njima djeluje reakcija koja ih nastoji udaljiti od NOP-a. Mnogi seljaci koji su pomagali NOP još uvijek u svom opredjeljenju nisu bili raskinuli s odanošću prema kralju i dinastiji što je stvaralo povoljne uvjete za djelovanje reakcije. Prilikom dolaska banijskih jedinica u Moslavinu u rujnu 1942. godine u izvještaju političkog komesara Operativnog štaba se o tome navodi: »Narod je ovdje pošten, vrlo rado daje partizanima, samo je na vrlo niskom stupnju svijesti. Mnogo ih još i danas slavi rođendan kralja i očekuju njegov povratak u domovinu.«¹⁸

U 1943. god. među Srbima učestalije nego dotad javljaju se pojave neprijateljske propagande. Ona je osobito živa od vremena I zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Reakcionari među Srbima očekivali su drukčiju Jugoslaviju od

¹⁶ IHRPH, KP 46—444, Izvještaj OK KPH Čazma od 29. VI 1943.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 7, dok. 129.

one koja je nastajala u oružanoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. O prilikama među Srbima se u jednom izvještaju navodi: »Sve veća volja za radom osjeća se kod Hrvata, dok kod Srba manje, kojih ima oko 120 porodica u ovom kotaru (Čazma). Izgleda da je jedan dio naklonjen vladi u Londonu i kralju Petru, oni to ne govore ali se to osjeća po njihovom držanju. Pojedinci govore kako je bilo lijepo za stare Jugoslavije a i to da su Hrvati krivi za Srbe i njihov teror« [misli se na težak položaj Srba i teror koji ustaške vlasti provode protiv njih — opaska pisca].¹⁹ Od pristalica kralja potječu iz tog vremena parole uperene protiv bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda. Od Srba koji se bore i ginu traže da napuste redove NOV. Pri tome iskorištavaju činjenicu što Hrvati još nisu masovno uključeni u pokret. Govorili su da samo Srbi ginu a Hrvati da čuvaju glave. U selu Marinkovcu čule su se u svibnju 1943. godine parole: »Zašto ste vi pošli s tim partizanima, zar ne vidite da vas ta Šokadija vodi, nije tu vaše mjesto.«²⁰ U selu Lipovcu Stevo Radmanović odbija suradnju s partizanima i huška ljude protiv NOP-a, ističući da rat neće dobiti ni ustaše ni partizani. U izvještajima iz tih dana upozorava se na uspjehe reakcije koja je u nekim sredinama pacificirala Srbe. U ljeto 1943. godine otkrivene su manje četničke organizacije koje su bile vrlo brzo likvidirane. Tada se javljaju i prvi dezerteri među partizanima Srbima.

Najočitije suprotstavljanje NOP-u od strane Srba izraženo je u pojavi vjerske sekte svetopismaša. Javljaju se u svibnju i lipnju 1943. godine. Slična organizacija kod Hrvata poznata je pod imenom »Lanac svetog Antuna«. I jedni i drugi odbijaju primiti i nositi oružje. Iza prvih krili su se pristalice kralja a iza drugih mačekovci. Rukovodstvo NOP-a oštro reagira protiv obiju sekta. Organizatori su uhapšeni, a njihovi sljedbenici su se ubrzo povukli. Do rujna 1943. godine bio je skršen otpor tih sekta.

Prije smo utvrdili da je u Moslavini živjelo više narodnosti. Stanovništvo je prema nacionalnom sastavu bilo izmiješano osobito u kotaru Garešnica. Najodaniji NOP-u bili su Česi koji od početka NOP-a prihvaćaju u većini ideje NOP-a. Pomažu materijalno pokret a uključuju se i u partizanske jedinice. Pripadnici njemačke narodnosne skupine, organizirani u poznatoj organizaciji Kulturbund prvi pružaju otpor NOP-u, no, već u prvim mjesecima borbe bili su u tome onemogućeni. Najjači otpor NOP-u pružaju Mađari, organizirani u fašističkoj organizaciji »Strelasti križevi« koja je imala sjedište u Osijeku, odakle su primali propagandni materijal i ostalu pomoć.

Politički radnici zaduženi za objašnjavanje ciljeva i zadataka NOP-a narodu bili su poznati pod imenom terenskih radnika. Godine 1942. o njihovu radu nema pozitivnih ocjena. Nije ih bilo mnogo niti su se nalazili na pravom mjestu. O njihovu radu prestrogo piše Stanko Parmač koji je početkom lipnja 1942. godine došao u Moslavinu i o svojim zapažanjima upoznao Štab II operativne zone: »Terenski radnici povlače se po štagljima, masa se ostavlja punoj slobodi djelovanja reakcije. Česta je pojava da se isti priljepe uz partizanske jedinice i leže. Opća karakteristika partijske djelatnosti štagaljski život.«²¹ Iako među dokumentima nema takvog koji bi demantirao ovu ocjenu,

¹⁹ IHRPH, KP — 46—444.

²⁰ Isto, KP — 46—419.

²¹ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 5, dok. 2.

treba napomenuti da je ona dana kroz prizmu jednog kraja koji je imao povoljnije uvjete za razvitak NOP-a od onih koji su postojali u Moslavini, što ne znači da se terenski radnici koje je upoznao Stanko Parmač nisu zaista tako i ponašali.

Teško stanje u Moslavini djelomično je prouzrokovano i prilikama koje su postojale u rukovodstvu NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kada su djelovala dva štaba II operativne zone i kada su u pogledu vođenja borbe i njezina rukovođenja postojali nerasčišćeni odnosi između štabova II i III operativne zone. Odnose u II operativnoj zoni razriješio je intervencijom Ivo Lola Ribar prilikom boravka u Hrvatskoj u kolovozu 1942. godine. Neka sporna pitanja u pogledu upućivanja boraca iz Moslavine u Slavoniju, s čime se rukovodstvo II operativne zone nije slagalo, razriješit će se tek u drugoj polovici 1943. godine.

Dosad smo napomenuli da neprijatelj u ovom kraju ne provodi teror kao u krajevima Like, Banije i Korduna. U Moslavini on taktizira i ne želi postupcima izazivati narod protiv sebe. Srbe uključuje u radne čete, govori im da su za njihove progone krivi partizani. Prema vojnim bjeguncima je tolerantan i ne poziva ih na odgovornost. Rukovodioci NOP-a u Moslavini u svojim izvještajima navode da je takav stav neprijatelja jedna od glavnih prepreka mobilizaciji i masovnijem uključivanju hrvatskog stanovništva u partizanske jedinice. Po njihovu mišljenju to otupljuje oštricu protiv neprijatelja. Ovakve stavove iskorištava neprijatelj govoreći narodu kako partizani odobravaju progone.

No, pogrešno bi bilo zaključiti da su u Moslavini postojali idilični odnosi između naroda i neprijatelja. Teror i diktatura bili su osnovni elementi ustaške vlasti. Teror se povećava s povećavanjem snage otpora što ga pružaju partizani. Dovoljno je samo podsjetiti na broj uhapšenih komunista i ostalih rodoljuba, na njihova mučenja u ustaškim logorima, na velik broj popaljenih kuća i opljačkanih domova i slično. Neprijatelj nije dirao samo ponizne i pokorne. Nije moguće upozoriti na sve odmazde jer i nisu zabilježene. Dovoljno je spomenuti zvjerstva neprijateljske vojske nakon borbi za Garešnicu i Hercegovac u veljači 1943. godine, kada su zapaljena sela: Šimljanik, Veliki Prokop i Oštri Zid i kada je ubijeno 40 ljudi. Nešto kasnije, u srpnju 1943. godine Nijemci su zapalili 34 zgrade u Vrtlinskoj u kojima je izgorjelo mnogo grla stoke i peradi. Tom prilikom uhapšeno je 30 ljudi kojima je opljačkana imovina. Seljaka Ivana Novačića zvjerski su razderali noževima, prerezali mu žile na rukama i bacili ga u vatru.²² Ustaše su pljačkali kuće u selima: Predavec, Križec, Čemernica, Ščepovac, Vinare i Kloštar-Ivanić. Uhapšene su uputili u logore i na prisilni rad. 20. svibnja 1943. godine ustaše su uhapsili u okolici Ivanić-Grada i Ivanić-Kloštra mnogo osoba i opljačkali im domove. U kolovozu 1943. godine su u mjestu Kapeli ubili poznatog aktivista NOP-a Knapića, u Movilnom narodu opljačkali zlatninu, novac i satove i uhapsili 20 žena i staraca. Pljačkali su također sela Ivančani, Vukšinec i Farkaševac. Bile su to odmazde za otpor koji im je narod Moslavine pružao. »Glas slobode« od 24. VI 1943. godine donosi sljedeću vijest: »Ali u proteklim dvjema godinama okupator je imao malo koristi od seljaka u našem okrugu. Seljaci kotara

²² IHRPH, Fascikl partizanske štampe »Glas slobode« od 6. kolovoza 1943.

čazmanskog, garešničkog, kutinskog i sisačkog izigravali su i odupirali se na sve moguće načine pljački.« Isti list piše 2. VII 1943. godine da je preko 600 radnika Gojila štrajkalo na poziv NOO-a Kutina, kad je obustava rada trajala 4 dana.

4. Počeci uspjeha i daljnje širenje ideje NOP-a među Hrvatima

Voditi borbu protiv utjecaja HSS značilo je ujedno i voditi borbu za omasovljenje NOP-a i uključivanje hrvatskog stanovništva u NOP. Slijedeći direktivu Partije, komunisti Moslavine razrađivali su svoju taktiku. Poteškoće o kojima smo govorili nisu ih obeshrabrile. Kad su se organizacijski sredili i kad su za političku propagandu postojali bolji uvjeti, razvijali su svoju djelatnost. Voditi borbu protiv HSS bilo je delikatno jer je trebalo paziti da se očuva jedinstvo naroda. Boreći se s vlastitim slabostima i kadrovskim poteškoćama, pravile su se i greške. Nekad se preoštro i otvoreno iznosila istina bez smisla za političko taktiziranje. Kampanja se ponekad vodila bez upozoravanja na postupke domaćih mačekovaca što je činilo borbu neefikasnom.

Savjetovanje na Zvečevu²³ upozorava na mnoge slabosti u radu partijskih organizacija u pogledu uključivanja Hrvata u NOP, pa će se nakon tog savjetovanja mnoge greške ispraviti. Sve se više pažnje poklanja hrvatskom selu. Češće se održavaju sastanci s narodom, pojačava se individualni pristup aktivista seljacima, pišu se parole, raspućava se štampa i leci. Osobito se velika pažnja posvećuje omladini. Po zidovima kuća se pisalo: »Na oružje Hrvat! Na oružje seljaci! Pušku u ruke, omladino Hrvatske! Ujedinito se u borbi protiv krvnog neprijatelja. Ne dozvolimo da neprijatelj ma kako se on zvao pod bilo kojim izgovorom razjedini naše redove.« Politički rad se oslobađa formalizma, sve se više oživotvoruje.

Pojava lista »Slobodni dom« koji je početkom 1943. g. počeo izdavati na oslobođenom teritoriju Izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke čiji su članovi pristupili NOP-u upućen je i u Moslavinu.²⁴ U pozitivnom smislu djeluje na one koji su s nepovjerenjem gledali na NOP. Prvi primjerak lista stigao je u Moslavinu u ožujku 1943. godine. List objašnjava ciljeve NOP-a i osuđuje funkcionare HSS za njihov negativan odnos prema NOB-u. U nekim člancima raskrinkavana je i politika domaćih funkcionara HSS Vojkovića i Kemfelje. »Slobodni dom« je pridonio da se razobliče laži koje su pojedini funkcionari HSS širili protiv NOP-a, plašeći narod baukom komunizma i vulgarizirajući

²³ Zbornik Moslavine 1.

25. 12. 1942. godine u Zvečevu na oslobođenom teritoriju Slavonije, održano je partijsko savjetovanje pod rukovodstvom Vlade Popovića, člana CK KPJ i sekretara CK KPH. Savjetovanju su prisustvovali i članovi OK KPH Čazma i partijski radnici kotareva Čazma, Kutina i Garešnica te članovi štaba i politički komesari Moslavačkog NOP odreda.

²⁴ IHRPH, Arhiv ZAVNOH-a broj I/52.

U izvještaju od 5. 3. 1943. godine Valent Bolt piše: »Tamo sam ja jednom predsjedniku NOO pokazao 'Dom'. On ga je od uzbuđenja samo držao neko vrijeme, nije ga odmah mogao čitati već je zvao svoju drugaricu da joj ga pokaže i jednog susjeda seljaka koji je slučajno prolazio kraj njegove kuće a i takav kad se malo sabrao, išao je čitati pa i nije mogao da vjeruje da mi to izdajemo.«

njegovu ideologiju. Suzbijajući to, »Slobodni dom« upozorava na širinu pokreta ističući prvenstveno njegov narodnooslobodilački karakter i njegov antifašizam.

U omasovljenju NOP-a u prvoj polovici 1943. godine, veliku ulogu imala je partizanska štampa koja propagira ideje NOP-a. Pored lista »Glas slobode«, tiskane su razne brošure, leci i drugi propagandni materijal. Tako se u brošuri od 20. svibnja 1943. godine donosi izjava Vrhovnog štaba NOV i POJ o klevetama i lažnim informacijama o NOP-u. U njoj se potencira narodnooslobodilački karakter NOP-a. Posebno se upozorava na nepovredivost privatne svojine za koju se kaže da će i poslije rata biti zajamčena. Obecava se puna mogućnost samoinicijative u industrijskim i trgovačkim poduzećima te upozorava da neće biti nikakve promjene u društvenom životu i djelatnosti osim zamjene reakcionarne općinske uprave i žandara. Narod će sve važnije mjere koje se odnose na društveni život i državnu upravu riješiti slobodno nakon rata.

Propaganda koju su borci Moslavačkog NOP odreda provodili na mitinzima i drugim sastancima (osobito u prvoj polovici 1943. godine u zapadnom dijelu Moslavine i Posavini) u hrvatskim selima neobično se povoljno odrazila. Njezin rezultat je uključivanje većeg broja Hrvata u partizanske redove.

Sve to utječe na slabljenje utjecaja HSS. U tom pogledu treba upozoriti na Osnivačku skupštinu Okružnog NOO-a Moslavina koja je održana 15. srpnja 1943. godine na Kopčić brdu. Njoj je prisustvovalo mnogo istaknutih funkcionara HSS iz Moslavine, koji su bili izabrani u najuže rukovodstvo Okružnog NOO-a Moslavina.²⁵

U 1943. godini pored svih poteškoća broj boraca partizanskih jedinica stalno raste. Dolazak boraca u partizane provodio se na različite načine. U početku je to bilo na dobrovoljnoj osnovi i svijesti svakog pojedinca. S vremenom se osim tog načina primjenjuju i pozivi na osnovi kojih se onaj kome je poziv upućen dobrovoljno opredjeljivao za odlazak u partizansku jedinicu. To se primjenjivalo u onim selima gdje su za to postojali povoljni politički uvjeti. Prema Uputama za izvođenje mobilizacije, koje je donio GŠ NOV i POH od 21. XII 1942. godine, ističe se da se borci u jedinice NOV primaju dobrovoljno. Dopusćala se i prisilna mobilizacija na onom području gdje neprijatelj provodi prisilnu mobilizaciju da bi se spriječilo popunjavanje njegovih jedinica. Ona se nije smjela provoditi naglo jer je postojala mogućnost osipanja jedinica. Opća vojna mobilizacija obavljala se u onim krajevima gdje su za takav postupak prilike bile povoljne, dakle tamo gdje je svijest stanovništva bila na takvoj visini da je narod sam tražio provođenje mobilizacije. U Moslavini je takvih prilika bilo samo u nekim mjestima, inače se uključivanje boraca u partizanske jedinice u 1942. i početkom 1943. provodilo na dobrovoljnoj osnovi. Međutim, bilo je i slučajeva da su se upućivali pozivi i onima koji su dobili pozive za domobranstvo. Neposredno nakon upućivanja 300 boraca iz Moslavačkog NOP odreda u slavonske jedinice²⁶ u Odred je došlo 100 novih boraca, većinom omladinaca hrvatske narodnosti.

²⁵ U užem rukovodstvu Okružnog NOO-a Moslavina bilo je više istaknutih pristajaša HSS iz Moslavine, i to: Ivan Turković »Škeco«, predsjednik; Oskar Kučan, sekretar; Franjo Antolić, član.

²⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 10, dok. 45, 46, 66. Zbornik Moslavine 1, str. 314.

U prvoj polovici 1943. godine u Moslavini se postižu vidni rezultati koji se odnose na uključivanje novih boraca u partizanske jedinice. Bio je to rezultat široke akcije za mobilizaciju. O tome Štab Moslavačkog NOP odreda 20. III 1943. godine piše Štabu II operativne zone: »Pristupili smo mobilizaciji, šaljemo pozive ali mislimo da se nismo dobro pripremili.«²⁷ Tom prilikom provedena je mobilizacija u desetak sela, a većina mobiliziranih je upućena u IV slavonsku diviziju. Broj boraca u partizanskim jedinicama se stalno povećavao, dolazak novih boraca omogućuje u veljači 1943. godine osnivanje II bataljona Moslavačkog NOP odreda. (Odred je nakon upućivanja 300 boraca u Slavoniju ostao samo s jednim bataljonom.) U siječnju 1943. godine Biro OK KPH Čazma donio je odluku da se pošalju pozivi za mobilizaciju te da kotarski komiteti odrede prihvatna mjesta na koja će se borci javljati. Ta mjesta su pružala borcima potrebne informacije i podatke te vodiče koji su pružali pomoć za prihvrat mobiliziranih. U to vrijeme u Moslavački NOP odred počinju dolaziti i domobrani. Na temelju izvještaja koji je Moslavački NOP odred uputio Štabu II operativne zone, može se zaključiti da se tim vojnicima nisu objašnjavali ciljevi i zadaci NOB-a. Vojnici u neprijateljskim jedinicama bili su neobaviješteni o NOB-u.²⁸

U proljeće 1943. godine Moslavački NOP odred nastavio je održavati mitinge u hrvatskim selima kotara Čazma i u Posavini i slati pozive za mobilizaciju. Ona se organizira u neposrednoj blizini neprijateljskih uporišta u selima Mala i Velika Ludina, Katoličko Selište, Okešinc, Vezišće, Razlijev, Mustafina Klada, Vrtlinska i Pobjenik. Uspjesi postignuti u uključivanju novih boraca u partizanske jedinice omogućili su da se u svibnju 1943. godine uputi još 350 boraca u slavonske partizanske jedinice.²⁹ Međutim, to nije spriječilo da se i broj boraca u Moslavačkom NOP odredu poveća. U svibnju 1943. Odred je imao 476 boraca.³⁰ U sljedećem mjesecu broj boraca je još veći pa se u rujnu 1943. godine osniva i II (moslavačka) brigada II operativne zone. Priljev novih boraca u kolovozu je zaista velik, većina novopridošlih se nije mogla naoružati zbog nedostatka oružja. U izvještajima OK KPH Čazma povoljno se ocjenjuje političko stanje na okrugu. Konstatira se da postoji masovno raspoloženje naroda za NOP. Situacija je bila takva da je dopuštala zadržavanje većih vojnih jedinica u Moslavini. Njihov dolazak se najavljuje i zahtijeva kako bi se ustanak još više proširio.

Sredina 1943. godine prijelomno je razdoblje ustanka u Moslavini. U svim izvještajima tog razdoblja ističe se masovno opredjeljenje naroda Moslavine za NOB. »Masovno raspoloženje naroda za NOB na cijelom okrugu. Po oslobođenom teritoriju može se danju kretati, a da te nitko ne prijavi. Omladini možeš prići i tražiti bilo kakvu pomoć za partizane, a da se neće bojati posljedica. Popularnost partizana je velika, omladina se ne boji represalija. — Pa šta se meni može dogoditi ako će banda za to saznati, ja znam kuda ću i kako u partizane.«³¹ Takvo stanje više ili manje bilo je na velikom dijelu

²⁷ Isto, knjiga 12, dok. 314.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, knjiga 17, dokument 54.

Borci Moslavačkog NOP odreda bili su upućeni u 12. brigadu 4. divizije.

³⁰ Isto, knjiga 17, dokument 54.

³¹ IHRPH, KP 13—1460, Izvještaj OK KPH Čazma od 1. VIII 1943.

okruga Čazma s izuzetkom u kotaru Kutina gdje su postojala jaka neprijateljska uporišta. Izvještaji navode da sada NOP-u prilaze i ona sela koja su dotad bila pasivna.³²

30. srpnja 1943. godine Moslavački NOP odred piše Štabu II operativne zone da postoje odlični uvjeti za mobilizaciju i priljev novih boraca. Potvrda za tu tvrdnju je broj boraca Moslavačkog NOP odreda u kojem zajedno s borcima pozadinskih jedinica ima oko 1 300 boraca.

U drugoj polovici 1943. godine komunisti su imali velikog uspjeha u svojoj političkoj djelatnosti. Na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju Moslavine uspjeli su razviti vrlo živ politički život. Prisutnost istaknutih političkih radnika i funkcionara ZAVNOH-a u Moslavini dala je tom životu posebno obilježje. U listopadu, studenom i prosincu 1943. godine u Moslavini borave Franko Winter, Mladen Iveković, Dragutin Saili i Stjepan Lakuš. Oni su govorili na brojnim sastancima i zborovima na kojima su narodu tumačili ciljeve NOP-a izražene u odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Dr Franko Winter je u razdoblju od 26. listopada do 15. prosinca sudjelovao na 25 sastanaka, 2 mitinga a prisustvovao je i plenumu Okružnog NOO-a Moslavine u Vrtilinskoj 28. listopada 1943. godine i konferenciji pristaša HSS kotara Garešnica u Dišniku kao i konferenciji učitelja kotara Čazma u Vrtilinskoj 14. studenog 1943. godine i sastanku mjesnih odbora kotara Čazma održanom u Čazmi 2. XII 1943. godine. Njegov govor pristašama HSS posebno je bio značajan. U njemu je prisutne upoznao s osnivanjem Izvršnog odbora HSS i njegovim pristupanjem NOB-u što je pozitivno utjecalo na opredjeljivanje pristaša HSS NOP-u. Kao član HSS i poznat u tom kraju pridonio je na taj način raskrinkavanju reakcionarnog vodstva HSS s Mačekom na čelu. On seljacima tumači da se KPJ bori za ostvarivanje nekadašnjih principa i politike HSRS s Radićem na čelu a to je borba za republiku i vladavinu naroda (program HSRS, seoska, općinska i županijska vijeća). Svojim govorima oživotvorio je političku propagandu, približio je seljaku, oslobodio fraza i praktički upozorio na suštinu izdajničke politike Mačeka i njegovih suradnika. Novi način političkog djelovanja protiv mačekovštine donio je ubrzo i vidnih uspjeha. Pristup Tome Vojkovića NOP-u mnogo je značio za razbijanje mačekovštine u Moslavini. List »Glas slobode« od 17. studenog 1943. godine donio je njegovu izjavu u kojoj kao bivši narodni zastupnik u Saboru za kotar Garešnica i Đurđevac objašnjava svojim pristašama potrebu opredjeljivanja za NOP. Put NOB-a smatra jedino ispravnim i korisnim za hrvatski narod. U izjavi je odao priznanje KPJ kao pokretaču i rukovodiocu borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Osudio je svoj ulazak u ustaški sabor. Za vodstvo HSS je rekao da je natražnjačko te da ga osuđuje zato što ne pomaže NOP. Po njegovu mišljenju oni su iznevjerili program braće Radić i pomogli okupatoru u istrebljenju hrvatskog i srpskog naroda. Osudio je i vladu u Londonu i sve prvake HSS koji se u njoj nalaze i s njom surađuju. Poziva na jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda. NOO priznaje jedinim pravim predstavnicima narodne vlasti u Hrvatskoj a ZAVNOH vrhovnim političkim predstavništvom naroda Hrvatske. U cijelosti odobrava Rezoluciju ZAVNOH-a od 14. VI 1943.

³² U kutinskom kotaru čija su se naselja uglavnom protezala uz magistralnu željezničku prugu, partizanska propaganda bila je ograničena zbog jakih neprijateljskih snaga i izoliranosti naselja od partizanske djelatnosti.

godine. »Radi svega gore izloženog smatram da je jedini ispravni put svakog poštenog Hrvata otvoreno pristupanje NOB-i, te izjavljujem da se i ja istoj priključujem a ujedno pozivam sve svoje prijatelje i pristaše HSS iz kotara garešničkog i đurđevačkog da pođu stopama onih hrvatskih sinova i kćeri koji su odlučili da sve dadu za narodno oslobođenje.«³³ U listu »Glas slobode« broj 16 od 25. XI 1943. godine odgovara na pitanje što trebaju raditi pristaše HSS u Moslavini. Tomo Vojković je odgovorio u članku »Što sad?« ovim riječima: »Svi u vojsku! A koju? Samo jedino prava naša vojska koja već dvije godine pere svojom krvlju i hrvatski i srpski obraz, a to je NOV. Ne oklijevajte ni časa nego stupite u redove NOV da što prije uništite okupatora i da sebi i čitavom našem narodu izvojujete slobodu.«

Poziv Tome Vojkovića narodu Moslavine umanjio je uvelike utjecaj mačekovštine. Iz Moslavine u to vrijeme stižu vijesti ovakvog sadržaja: »Djelovanje reakcionara HSS samo se djelomično osjeća, oni su izolirani i narod ih osuđuje. Većina pristalica HSS prišla je na stranu NOB-e od kojih jedan dio kako funkcionara tako i članova aktivno sudjeluje bilo u borbi bilo u NOO. Kod srpskog stanovništva (starijih) osjeća se neka nelagodnost obzirom na zasjedanje ZAVNOH-a gdje je iznesen stav prema dinastiji i kralju.«³⁴

Prema Uputstvu koje je Izvršni odbor HSS uputio svojim pristašama na terenu u svakom selu trebali su se okupiti stalne pristaše HSS i izabrati povjerenika lista »Slobodni dom«. Povjerenici mjesta birali su općinskog povjerenika HSS. Oni su se brinuli o širenju i čitanju lista »Slobodni dom« a svakih 15 dana trebali su izvještavati Izvršni odbor HSS o ostalim prilikama na terenu, pogotovo su prema tom Uputstvu bili obavezni spriječiti sve ono što bi onemogućilo uspješan razvoj NOB-a. Ni jedan pristaša HSS nije smio služiti domobranstvu već se morao što prije uključiti u NOV. Članovi Izvršnog odbora HSS dužni su bili u vezi s tim svaki u svom kraju uputiti narod o političkom položaju, napose s osnutkom Izvršnog odbora HSS u NOB-u. Navedena obavijest tiskana je u broju 12 »Slobodnog doma«. Ona je u Moslavini prouzrokovala nedoumice koje su zbunile članove Okružnog NOO Moslavina. Na osnovi toga Okružni NOO dopisom broj 262 od 17. XII 1943. godine šalje upit Tajništvu ZAVNOH-a u kojem traži da im se objasni da li obavijest koju je uputio Izvršni odbor svojim pristašama znači ujedno i ponovnu uspostavu organizacije HSS na terenu jer se to prema njihovu mišljenju iz sadržaja upute može zaključiti.

Utjecaj NOP-a sve se više osjećao u narodu. Osobito je ojačao poslije oslobođenja Čazme krajem studenog 1943. godine. O tom raspoloženju piše »Glas slobode« u broju 18 od 16. XII 1943. godine. »Ima sela i čitavih krajeva koji su se na poziv narodne vlasti i naše vojske u okviru predviđenih godišta, listom digli na noge. Mladići iz sela Zvekovca npr. pod narodnim barjakom ustali su svi do jednog protiv neprijatelja. Sela Zabrdje, Žukovec, Korita, Marinkovac, Novaki, Paruževac, Markovac, Brezje, Radulac, Dubrava, Dereza, Grabrovnica, Suhaja, Mostari, Lipovčani i mnoga druga u čitavom čazmanskom kotaru dala su svoje sinove u svetu borbu za oslobođenje.« Do početka listopada 1943. godine mobilizirano je 913 omladinaca. Konstatacije slične »Glasu

³³ »Glas slobode« broj 15 od 17. XI 1943. godine, fascikl partizanska štampa, čuva se u IHRPH.

³⁴ IHRPH, KP 56—17, Izvještaj OK KPH Čazma od 22. XI 1943.

slobode» navode Franko Winter i Dragutin Saili u svojim pismima ZAVNOH-u i CK KPH. Franko Winter u pismu Tajništvu ZAVNOH-a od 15. XII 1943. godine piše da u čazmanskome kotaru stanje NOP stoji zaista dobro te da se narod oduševljava NOB-om. Dragutin Saili u pismu CK KPH takvu ocjenu potvrđuje i piše da u dubravskoj općini postoje NOO u svim selima (pismo od 20. XI 1943. godine). Ocjena političkog stanja u Moslavini u tom razdoblju utvrđena je na plenarnoj sjednici Okružnog NOO-a Moslavina od 17. X 1943. godine na kojoj je utvrđeno da NOB svugdje u narodu nailazi na velike simpatije koje se najizraženije manifestiraju u pružanju pomoći NOB-u u materijalnom pogledu. U pogledu odlaska dobrovoljaca u partizane »Glas slobode« od 23. XII 1943. godine u članku »Stazom pobjede« konstatira: »Od oslobođenja Čazme pa do danas preko 1 000 mladih ljudi stupilo je u redove NOV. S glazbom na čelu došla je grupa od 38 ljudi iz sela Bunjana kotar Čazma u redove NOV.«³⁵ Okružni odbor USAOH-a 13. listopada 1943. godine u izvješčaju utvrđuje da svakodnevno novi borci dolaze u NOV, da je osnovana II (moslavačka) brigada druge operativne zone te da je Moslavački NOP odred još uvijek ostao jak.

Sprijeđa navedeni podaci upućuju na zaključak da se hrvatski narod u Moslavini u drugoj polovini 1943. godine masovno opredjeljuje za NOP. Hrvatski narod sve više prilazi NOP-u. Svakodnevno su odlazili u partizane i pristupali u organizacije NOP-a. U članku »Silan zamah NOP-a«, »Glas slobode« u broju 10 od 25. rujna 1943. godine piše: »Nema više ni jednog sela i zaseoka gdje nije prošla ideja NOP-a, nema sela gdje nije izabran NOO. Samo u jednom selu kutinskog kotara skupljeno je 18 mtc pšenice za našu vojsku, u jednom danu otišlo je 16 ljudi u partizane.« Stalan uspon opredjeljivanja hrvatskog stanovništva za NOP i njihovo odvajanje od politike čekanja, postajalo je iz dana u dan sve veće. Do kraja 1943. godine u moslavačke jedinice i pozadinske organe bilo je uključeno oko 3 200 boraca,³⁶ što je bez sumnje imponantan broj. Povećanje broja boraca rezultat je povoljne političke klime u Moslavini i opredjeljivanja hrvatskih masa za NOP. Mačekova politika čekanja doživljavala je poraz za porazom u većini moslavačkih sela. U rujnu 1943. godine NOP je postigao velik uspjeh kada je pod vodstvom bojnika Milana Brađača prešla na stranu NOP-a III bojna iz Popovače, koja je imala 180 domobrana.³⁷ Povoljne političke prilike za mobilizaciju postojale su osobito u zapadnom dijelu Moslavine. S tog područja stalno su stizale povoljne vijesti o mobilizaciji. Navodimo neke od njih: »Na prolazu kroz selo Ivančani odakle smo vam poslali pismo za akciju na Dubravu našli smo na jednu jaču udarnu grupu, na dobro raspoloženje naroda za našu borbu što omogućava mobilizaciju novih boraca.«³⁸ Ili: »Prilike ovdje oko Čazme su odlične i postoje velike mogućnosti mobilizacije. Potrebno je ovom sektoru posvetiti više pažnje da povremeno upućujete ovamo bar jedan bataljon.«³⁹

³⁵ Isto, fascikl ZAVNOH-a broj I, 337.

³⁶ Do ovih podataka došao sam sumirajući izvještaje o broju boraca partizanskih jedinica i pripadnika pozadinskih organa.

³⁷ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 19, dok. 102.

³⁸ Isto, knjiga 17, dok. 92.

³⁹ Isto, dokument 61.

U vremenu velikog uspona NOP-a nije izostala neprijateljska djelatnost u narodu, što se osjetilo osobito među Srbima. Propaganda reakcije usmjeruje se protiv odluka ZAVNOH-a i AVNOJ-a. U izvještajima rukovodstva NOP-a u Moslavini iz tog vremena konstatira se da se navedene odluke među Srbima hladno primaju, pogotovo odluka o zabrani povratka kralju u zemlju dok narod o tome slobodnim opredjeljenjem ne odluči. Zato se među Srbe upućuju politički radnici koji kampanju protiv kralja vode pod parolom »Nema povratka izdajničke klike iz Kaira, nema povratka kralja Petra II«. Izbjegava se odluke AVNOJ-a objašnjavati kao ukidanje monarhije i proglašenje republike. Na sastancima se napada samo izdajnička velikosrpska vlada koja pomaže četnike a prema tome i okupatora jer oni s njime surađuju protiv partizana. Nasuprot tome, u hrvatskim selima, osobito ondje gdje nije razbijen, utjecaj grupe koja podržava Mačeka, odluke AVNOJ-a populariziraju se u smislu ukidanja monarhije i proglašenja republike. U tom pristupu vidjela se snažna poluga za mobilizaciju hrvatskih masa i izolaciju Mačeka od naroda. Raskrinkavanje Mačeka provodilo se isticanjem činjenice kako je poslao svoje ljude u velikosrpsku — četničku vladu (Krnjević—Šutej) koji zajedno s kraljem potiču borbu protiv partizana. Kod Hrvata se pazilo da se Maček raskrinkava na konkretnim primjerima, kojima je moguće dokazati njegovo izdajstvo prema hrvatskom narodu, njegovoj slobodi i nezavisnosti. Kampanja protiv Mačeka bit će u punom usponu u prvoj polovici 1944. godine. Pristaše HSS koji surađuju s okupatorom, a i neki koji su se pritaljili unutar NOP-a rovale protiv politike koja nastoji da pristaše HSS privuče NOP-u. Oni napadaju partizane i žele razbiti jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda. Lecima koji se bacaju iz aviona pozivaju partizane da potuku sve komesare i komuniste. Preko letaka šire laži da u NOV postoje tri struje (Dražina, Mačekova i komunistička). Pokušava se opravdati Draža Mihajlović koji nije navodno izdao partizane već oni njega. Cilj ove politike bio je stvoriti pomutnju među pripadnicima NOP-a. Pristaše HSS govore da oni trebaju preuzeti vlast u NOO-ima jer ih ima više nego komunisti. Apeliraju na Hrvate da se odvoje od komunisti. U vođenju političke aktivnosti neki aktivisti NOP-a na javnim zborovima iznose gledišta koja su bila suprotna stanovištima ciljeva NOP-a pa su nepovoljno djelovala na daljnje omasovljenje. O tome piše Dragutin Saili CK KPH iz Moslavine 20. XI 1943. godine: »Lakuša treba upozoriti da se ne zalijetava u svojim govorima. Tako je kod Preseke na zboru gdje je prisustvovalo oko 4 000 ljudi dijelio popovsku zemlju sve u šesnajest.«^{39a}

5. Osnivanje vojnih jedinica i njihov razvoj do rujna 1943. godine

a) Od prvih partizanskih grupa do Moslavačkog NOP odreda

Prve naoružane grupe partizana u Moslavini, kako smo sprijeda istakli, bile su malene. O njihovoj vojnoj organizaciji i komandnom kadru ima vrlo malo podataka. Izjave boraca o tome su štire i suhoparne jer ne prikazuju unutrašnje odnose i probleme s kojima se suočavaju.

^{39a} IHRPH, dokumenti ZAVNOH-a, fascikl I, broj 337.

Ujedinjavanjem istočne (garešničke) i zapadne (čazmanske) grupe 21. prosinca 1941. godine u Odredu »Sloga« izvršen je prvi korak k formiranju čvrste vojne organizacije koja će biti sposobna poduzimati veće akcije. Međutim, osim jednog izvještaja o prvoj akciji tog odreda o napadu na domobransku stražu na Lonjskom mostu i izjava pripadnika Odreda o ujedinjavanju tih dviju grupa nema drugih dokumenata. Zna se da je Odred »Sloga« prilikom osnivanja imao 33 borca, da je politički komesar bio Mato Svetličić, njegov zamjenik Slavko Kezele a komandir Ivan Pokas. Odred je imao dva voda s komandirima Markom Čuljkom i Josipom Augustinovićem. Organizator i rukovodilac ustanka u čazmanskom kraju Alojz Vulinec — Sloga, 19. prosinca 1941. godine teško je ranjen nesretnim slučajem. Nedugo zatim je umro. U njegovu čast borci sjedinjenog odreda nazvali su svoju jedinicu Odredom »Sloga«. Po svemu sudeći Odred nije bio organiziran prema Uputstvu o ustrojstvu partizanskih odreda donesenom na savjetovanju u Stolicama. Uloga komesara bila je posebno istaknuta, zato se čini da još nije bila u toj jedinici izvršena podjela između vojne i političke funkcije. U Odredu »Sloga« nalazio se kompletan Okružni komitet KPH Čazma. S obzirom na broj boraca u toj jedinici ona nije bila u pravom smislu odred kao što su to bili odredi koji su se u to vrijeme osnivali u krajevima gdje je ustanak bio razvijen. Tu jedinicu Pavle Gregorić u jednom svom pismu CK KPH iz kraja prosinca 1941. godine označava nazivom Moslavačka grupa, odnosno III odred čazmansko-garešnički. Prilikom osnivanja Slavonskoga narodnooslobodilačkog bataljona u Brusniku 24. XII 1941. godine borci odreda »Sloga« ušli su u njegov sastav kao njegova III četa. Naredba o osnivanju tog bataljona napisana je tek 12. siječnja 1942. godine.

27. siječnja 1942. godine osnovana je Moslavačka partizanska četa »Kasim Čehajić«. ⁴⁰ Četa je osnovana od boraca Odreda »Sloga« i boraca koji su se moslavačkim partizanima pridružili iz Bjelovara i Ivanjske, a imala je pri osnivanju 48 boraca. Komandant čete bio je španjolski borac Pavle Vukomanović, a politički komesar Mato Svetličić. Četa kao i raniji odred ulazi u sastav Slavonskog NOP bataljona kao njegova III četa. ^{40a}

Osnivanjem II operativne zone u travnju 1942. godine Moslavačka partizanska četa dolazi pod njezinu komandu iako će njezine veze kao i veze kasnijih moslavačkih jedinica koje su se iz nje razvile ostati sa slavonskim partizanima (III operativnom zonom) do sredine 1943. godine.

23. kolovoza 1942. godine osniva se Moslavački partizanski bataljon u čiji sastav ulazi Moslavačka partizanska četa, Banijska četa iz Brezovice i četa iz Žutice. Bataljon je osnovan na Crkvištu nedaleko od sela Veliki Prokop. Komandant Bataljona bio je Mijo Bobetko, a komesar Ivan Turčinović. ⁴¹

Uspjesi moslavačkih partizana, kojima su došli u pomoć banijski i slavonski partizani, uvjetovali su rast NOP-a u Moslavini i povećanje broja boraca. U listopadu 1942. godine u Moslavini ima oko 400 boraca što je uvjetovalo prerastanje Moslavačkog NOP bataljona u Moslavački NOP odred, koji je osnovan 10. listopada 1942. godine u selu Bijela. Komandant Odreda bio je Marijan Cvetković, a komesar Franjo Knebl. U studenom broj boraca

⁴⁰ Zbornik Moslavine 1, str. 298.

^{40a} Isto, str. 303.

⁴¹ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 12, dok. 13, 25.

se povećava (Odred broji 433 boraca). Prema tome u roku od godine dana broj boraca u Moslavini povećan je za 385 novih boraca. Krajem 1942. godine se neznatno smanjuje. (Odred tada broji 402 boraca.)⁴²

Od ukupnog broja boraca koji su se tada nalazili pod komandom II operativne zone 29% ih je bilo u Moslavini. Moslavački NOP odred je imao dva bataljona, štab odreda, štabove bataljona, bolničku četvu, radnu četvu i grupu diverzanata. Naoružanje boraca bilo je oskudno. Odred je krajem 1942. imao 340 pušaka i 8 puškomitraljeza.⁴³ Teškog naoružanja nije imao niti je još tada uspio razviti obavještajnu i informativnu službu. Ranjeni borci upućivani su u Slavoniju dok se u Moslavini nije organizirala bolnica.

Razvitak vojnih jedinica u Moslavini do kraja 1943. godine pokazuje da je Moslavina bila centar oko kojeg se okupljaju ostali susjedni krajevi u pogledu osnivanja partizanskih jedinica. Dolazak boraca iz Bilo-gore, Bjelovara, Posavine i Zagreba to najbolje potvrđuje. Ona je i slala svoje borce u druge krajeve čime pomaže razvitak NOB-a u tim krajevima, iako je to utjecalo na smanjenje udarne snage njezinih jedinica.

b) Osnivanje II brigade (moslavačke) II operativne zone

U srpnju 1943. godine Moslavački NOP odred imao je 479 boraca raspoređenih u dva bataljona. Bilo je to veliko povećanje ako se uzme u obzir da je Odred nakon upućivanja svojih boraca u Slavoniju ostao sa 100 (bilo je to početkom siječnja 1943) i da je još naknadno sredinom 1943. uputio 350 boraca.⁴⁴ U roku od pola godine kroz Moslavački NOP odred prošlo je oko 1 200 boraca.

Od kolovoza 1943. godine u Moslavačkom NOP odredu postoji Udarne četa u koju su ušle sve udarne grupe u Moslavini koje su se nalazile pri kotarskim komitetima.⁴⁵ Komandir Udarne čete bio je Ivan Kosak, a njegov zamjenik Antun Bartol. Udarne četa je 9. kolovoza 1943. godine zbog povećanog broja boraca prerasla u Udarne bataljon Moslavačkog NOP odreda pod čiju komandu su potpale sve udarne grupe uključujući i Udarne grupu OK KPH Zagreb. Za komandanta Udarne bataljona postavljen je Miloš Korač, za zamjenika Branko Dadasović. Osnivanje novih vojnih jedinica uslijedilo je kao rezultat opredjeljivanja hrvatskih masa za NOP.

21. rujna 1943. godine osnovana je Druga (moslavačka) brigada II operativne zone u šumi Garić kod sela Stara Straža. Imala je tri bataljona i 700 boraca. Komandant brigade bio je Nikola Kličković, a komesar Josip Horvat. Pored brigade u Moslavini je i dalje djelovao Moslavački NOP odred koji je ostao s jednim bataljonom jer je velik broj svojih boraca morao dati novoosnovanoj brigadi. Moslavački NOP odred ubrzo je povećao broj boraca, pripale su mu ponovo sve udarne grupe pa je već u rujnu 1943. godine imao dva bataljona i novi komandni kadar.⁴⁶

⁴² Isto, knjiga 5, dokument 53.

⁴³ Isto, knjiga 9, dokument 197.

⁴⁴ Isto, knjiga 16, dokument 74.

⁴⁵ Vojnoistorijski institut Beograd, reg. broj 15/9 K 1472, Naredba Štaba Moslavačkog NOP odreda od 1. 8. 1943.

⁴⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 19, dokument 148.

6. *Borbene akcije u Moslavini do kraja 1943.*

a) *Akcije jedinica NOV protiv okupatora do rujna 1943.*

— *Samostalne akcije moslavačkih partizana*

U toku 1942. i 1943. godine (a i kasnije) dolazile su u Moslavinu slavonske i banijske jedinice koje su zajedno s moslavačkim partizanima poduzimale oružane akcije protiv neprijatelja. Radi lakšeg uočavanja snage moslavačkih partizanskih jedinica prikazat ćemo zasebno njihove akcije u periodu do rujna 1943. godine.

Do dolaska partizanskih jedinica iz Banije i Slavonije u rujnu 1942. godine, Moslavačka partizanska četa nije napala ni jedno neprijateljsko uporište. U vremenu od siječnja do rujna 1942. godine izvršila je petnaestak akcija koje su bile skromnih razmjera.⁴⁷ Akcije su imale više psihološko i propagandno djelovanje negoli što su neprijatelju uspjele zadati jači udarac. Međutim, one su ipak kod neprijatelja stvarale nemir i nesigurnost. Narodu su pak pokazivale da je borba s neprijateljem moguća i da nije tako svemoćan da mu se udarac ne bi mogao zadati.

Ustaše i Nijemci zajedno s domobranima poduzimaju sve mjere da likvidiraju partizanski otpor. S velikim snagama opkoljavaju Moslavačku goru (27. I 1942; 28. i 29. III 1942, 9. VIII 1942. godine). U ofenzivi 9. kolovoza 1942. godine neprijatelj je angažirao oko 1 000 vojnika. Nijednom nije uspio likvidirati partizane. Svaki put za vrijeme napada partizani su se uspjeli izvući iz obruča. U tri navrata su napuštali Moslavinu i povlačili se preko Ilove u sela nedaleko od Daruvara.⁴⁸ U tom kraju nisu poduzimali akcije već su jedino seljacima propagirali NOP. Nakon povratka iz Slavonije rušili su neprijateljske komunikacije — željezničku prugu Dugo Selo—Banova Jaruga, ceste, tt veze, postavljali zasjede neprijateljskim patrolama i kolonama, onemogućavali opskrbu neprijateljske vojske i okupiranih mjesta, čistili teren od špijuna, sprečavali pljačku naroda i slično. Posebnu hrabrost i upornost pokazivali su u vrijeme neprijateljskih ofenziva kad su se borili protiv desetorostruko jačeg neprijatelja, po teškim vremenskim prilikama, velikoj hladnoći, kiši,

⁴⁷ U vremenu od siječnja 1942. do rujna 1942. godine moslavački partizani izvršili su petnaestak akcija u kojima su spriječili oduzimanje stoke seljacima od strane ustaša, oduzeli ustašama rekviriranu mast u selu Popovcu, napali ustaškog tabornika i dvojicu ustaša iz Gornje Jelenske, napali željezničku stražu kod mjesta Gradec i Ostrna; razoružali grupu ustaša u selu Opatincu, razoružali općinsku stražu u Velikoj Pisanici, napali željezničku stražu na željezničkom mostu nedaleko od stanice Pavlovac—Dražice, napali domobransku stražu i patrolu na stanici Voloder, uništili dvije šumske lokomotive kod Velikog Prokopa, oduzeli hranu iz skladišta pilane NIHAG d.d. u Garešničkom Brestovcu.

⁴⁸ U selima oko Daruvara moslavački partizani bili su nakon ofenziva neprijatelja u siječnju, ožujku i kolovozu 1942. godine. Najdulje su se zadržali na tom terenu nakon ofenzive u siječnju kada su ostali 20 dana. Moslavački partizani su boravili u selima: Šibovec, Gornji Daruvar, Markovac, Doljane, Vrbovac i Batinjani.

blatu i snijegu.⁴⁹ U neravnopravnoj borbi, s oskudnim oružjem, taktikom partizanskog ratovanja uvijek su uspjeli očuvati svoju glavninu. Poslije svake ofenzive neprijatelj se povlačio u svoja uporišta. Rijetko kada je sa svojim snagama ostajao daleko od komunikacija i većih naselja. To je pogodovalo partizanima koji su se nakon ofenziva vraćali na područje koje su ranije oslobodili.

Osnivanjem Moslavačkog NOP odreda poduzimaju se borbene akcije širih razmjera. Od 15. listopada 1942. godine do sredine 1943. godine Moslavački NOP odred izvršio je više akcija na jača uporišta: Berek, Čazmu, Okole, Dubravu, Popovaču, Božjakovinu i Križ. Neka od navedenih mjesta dvaput su napadana (Čazma, Križ, Popovača). Cilj ovih napada nije bio njihovo zaposjedanje već samo uništenje uporišta. Nakon njihove likvidacije partizani su se povlačili u svoje baze koje su se nalazile u Moslavačkoj gori. Napadi su osiguravali partizanima nove količine oružja, municije, hrane, odjeće, obuće i ostalog materijala. Napadima se za kratko vrijeme oslobađa Čazma Križ, Božjakovina,⁵⁰ dok akcije na Berek, Dubravu, Okole i drugi napad na Čazmu nisu uspjeli. Iako akcija na veća uporišta nije bilo, navedene akcije su imale ogromno značenje za popularizaciju NOP-a. Posebno treba istaći likvidaciju jakog uporišta u Čazmi, koja je bila prvo kotarsko mjesto u sjeverozapadnoj Hrvatskoj koje su partizani oslobodili.

Operacije koje su moslavački partizani poduzimali pokazuju da su one u drugoj polovici 1942. godine prerasle fazu diverzija i poprimile oblik partizanskog ratovanja. Napadi moslavačkih partizana nisu bili kontinuirani i nisu rasli u konstantnom usponu. Uzrok tome je što je Odred često ostajao s manjim snagama jer je svoje borce slao u druge jedinice pa se morao stalno obnavljati.

— Akcije moslavačkih partizana u suradnji s drugim jedinicama (slavonskim i banijskim partizanima)

Oružane akcije moslavačkih partizana do rujna 1942. godine, kako smo već istakli, bile su skromnih razmjera. Potreba uključivanja većeg broja stanovnika Moslavine u NOP tražila je akcije koje će neprijatelju zadati jake

⁴⁹ Teške borbe moslavački partizani vodili su s neprijateljem krajem siječnja 1942. godine, kada ih je neprijatelj opkolio na najvišem vrhu Moslavačke gore Humki. Jurišem, po velikoj hladnoći probili su obruč i rastjerali grupu od 300 ustaša, domobrana i žandara.

⁵⁰ Moslavački NOP odred napao je 15. X 1942. godine kotarsko mjesto Čazma u tadašnjoj ustaškoj župi Bilo-gora. U Čazmi se nalazilo 70 ustaša i žandara. Mjesto su partizani zauzeli jurišem. Skupina partizana Moslavačkog NOP odreda napala je 2. VIII 1943. godine mjesto Križ, ušla u mjesto, zapalila zgradu škole i spise u općinskom sudu. Pred zorom partizani su se povukli. 2/3. VIII 1943. godine 1. bataljon Moslavačkog NOP odreda napao je željezničku stanicu u Popovači. Zarobljena su bila 33 domobrana, zaplijenjeno 80 pušaka, 2 000 metaka, 270 bombi i 150 uniformi. 3/4 VIII 1943. 2. bataljon Moslavačkog NOP odreda napao je željezničku stanicu Božjakovina i Prikraj kraj Dugog Sela. Zarobljeno 18 domobrana, zaplijenjene 32 puške i 5 000 metaka, 120 bombi i mnogo vojne opreme.

Podaci o navedenim borbama nalaze se u Zborniku dokumenata, tom V, knjiga 8, dokument 53, 152, knjiga 18, dok. 147, 148, 149, 150. Knjiga 10, dokument 12, 102, 134.

udarce i donijeti novo oružje i municiju te mobilizirati nove borce. Osamdesetak boraca Moslavačkog NOP bataljona a još manje boraca prijašnje Moslavačke partizanske čete nije moglo nanijeti neprijatelju iole jači udarac, s obzirom na to da je u uporištima imao 1 700 vojnika.⁵¹ Jače udarce su mu mogle zadati samo snažnije i dobro naoružane jedinice koje su mogle svladavati uporišta opasana žicom i okružena betonskim bunkerima. 6. kolovoza 1942. godine GŠ NOV i POH u izvještaju VŠ NOV i POJ piše između ostalog o stanju u Moslavini u kojem ističe da bi dolazak novih snaga i uspješnije akcije pozitivno djelovale na partizanske jedinice u Moslavini jer bi im podigle borbene moral.⁵² Ubrzo zatim, početkom rujna 1942. godine u Moslavinu dolaze III, V udarni i VI banijski bataljon Banijskog NOP odreda⁵³ te Prvi slavonski odred, Banijska proleterska četa i Četa bosanskih proletera. Oni su uspjeli zajedno s Moslavačkim NOP bataljonom ovladati velikim teritorijem Moslavine (teritorij između Kutine-Gojila i Garešnice). 5. rujna 1942. godine osniva se u Moslavini Operativni štab zajedničke udarne grupe. Komandant tog Štaba bio je Bogdan Crnobrnja.⁵⁴

— Napad na Gojilo

Prva i najznačajnija akcija koju je Udarne grupa poduzela u Moslavini bio je napad na uporište koje je čuvalo izvore nafte u Gojilu nedaleko od Kutine. Ono je svojim izvorima nafte neprijatelju mnogo značilo. Teško je utvrditi točan podatak o količini nafte koju je neprijatelj na dan crpio iz bušotina u Gojilu. Prema nekim podacima pred napad, izvori nafte su svakog dana davali oko 100 tona, dok drugi dokument navodi 80 tona a neki čak i 220 tona.⁵⁵ Naftne izvore na Gojilu čuvalo je oko 200 domobrana i 50 Nijemaca. To nisu bile velike snage, ali je neprijatelj uvijek mogao uputiti u Gojilo velike snage iz svojih uporišta u Kutini i Garešnici. Radi osiguranja trebalo je za likvidaciju uporišta upotrijebiti mnogo veće snage koje su pazile da neprijatelj iz navedenih uporišta ne dopremi jače snage.

Napad je izvršio 1. slavonski bataljon, V banijski proleterski bataljon i Bosanska krajiška četa. Ostale snage osiguravale su prilaze Gojilu jer su se u njegovoj blizini nalazila uporišta u Ilovi, Kutini, Banovoj Jaruzi, Međuriću, Popovači, Garešnici i Daruvaru. Napad je izvršen 6. rujna 1942. Diverzantska grupa do temelja je uništila postrojenja za crpljenje nafte, bušotine su bile zapaljene a uporište likvidirano. Požar iz bušotina širio se velikom snagom i brzinom uz jake detonacije. Pomoć koja je neprijateljskim vojnicima upućena bila je suzbijena. Pojačanja iz Zagreba u Kutinu su stigla tek navečer 6. rujna kad su se partizani povukli.⁵⁶ Za vrijeme napada a i kasnije, neprijatelj je bio

⁵¹ Podatke treba uvjetno uzeti, do njih sam došao sumirajući navode izvještaja u Zborniku dokumenata, tom V, knjige 5, 6, 7. i 8.

⁵² Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 6, dokument 15.

⁵³ Isto, knjiga 32, dokument 151 i 154.

Jedinice Banijskog partizanskog odreda krenule su iz Brezovice 1. rujna prema Moslavačkoj gori. Kod Ludine prešle su željezničku prugu Dugo Selo—Kutina te prošle kroz sela Gornju Jelensku, Mikleušku, Srpsko Selište i Bršlenicu.

⁵⁴ Isto, tom V, knjiga 7, dok. 63.

⁵⁵ Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knjiga 3, dok. 42.

⁵⁶ Nakon gojilske operacije partizani su krenuli prema Velikoj i Maloj Bršljanici, Dišniku i Tomašici.

u velikom strahu. Pretpostavljao je da će partizani napasti Garešnicu koja je bila opkoljena. Oslonac partizanima pružaju srpska sela. O tome se u jednom neprijateljskom dokumentu navodi: »Pravoslavno žiteljstvo drži stražu po selima u korist partizana, u živom je kretanju. Svi su znaci da postoji opći pokret pravoslavaca u sporazumu s partizanima sa svrhom da zauzmu cijelo područje kotara Garešnica i Grubišno Polje. Posada u Garešnici neće se moći dugo opirati u ovom općem partizanskom pokretu.«⁵⁷

Napadom na Gojilo partizani su neprijatelju nanijeli težak udarac, zarobili su velik broj njegovih vojnika te zaplijenili dosta oružja i municije.⁵⁸ Gojilska operacija po rezultatima i brojnosti partizanskih snaga kao i odjeku koji je imala u Moslavini i sjeverozapadnoj Hrvatskoj predstavlja najveću borbenu akciju partizana na području II operativne zone od početka ustanka. Strategijom i taktikom ona prelazi okvire diverzije. Ona je narodu Moslavine dala povjerenje i samopouzdanje u vlastite snage, a ujedno je označila početak niza uspješnih akcija koje su jedinice udarne grupe poduzele do kraja 1942. godine. Oružje koje je od neprijatelja oduzeto omogućilo je naoružavanje novih boraca.⁵⁹

— Borbe na teritoriju Bilo-gore, Podravine i zapadne Slavonije

Poslije gojilske operacije većina partizanskih snaga prebacila se u Bilo-goru, Podravinu i zapadnu Slavoniju. U Moslavini su ostale manje snage. Najznačajnije akcije Udarne grupe izvan Moslavine bile su borbe u Velikoj Mlinskoj, Pitomači, Kloštru i Grubišnom Polju.

Posljednja bitka u uspješnoj ofenzivi bio je napad na Španovicu koja je bila jako neprijateljsko uporište, duboko usječeno u partizanski oslobođeni teritorij.⁶⁰ Stanovnici sela Španovice bili su poznati po svojoj privrženosti ustaškom pokretu. Od osnivanja tzv. NDH isticali su se zvjerstvima nad srp-

⁵⁷ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 12, dok. 73 i 84.

⁵⁸ Od 200 domobrana koji su čuvali izvore nafte najveći broj je zarobljen, neki su poginuli a manji dio je pobjegao. Od 30 Nijemaca spasilo se svega 5—7. Zaplijenjeno je 120 pušaka, 10 100 metaka, 84 bombe i mnogo drugog materijala. Partizanski gubici 14 mrtvih i 20 ranjenih. Podaci se nalaze u Zborniku Moslavine 1, str. 305.

⁵⁹ Oko podjele oružja koje je u gojilskoj operaciji bilo zaplijenjeno štabovi jedinica se u početku nisu mogli složiti. Na kraju je ipak najviše oružja pripalo Moslavačkom NOP odredu koji je u oružju najviše oskudijevao.

⁶⁰ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 8, dokument 27 i 62. Španovica, danas Novo Selo nalazi se nedaleko od Pakraca. Iz tog sela ustaše su kontrolirale komunikacije koje su vodile iz Pakraca prema obližnjim selima i susjednim uporištima. U Španovici je bilo 240 domaćih ustaša i 40 ustaša stožerne bojne i poglavnikova tjelesnog zdruga. Španovicu je napalo oko 500 boraca Udarne grupe, ostali su štitili napad i onemogućavali neprijatelja da prebaci pojačanja u Španovicu. Borba je trajala oko 30 sati. Zaplijenjeno je bilo oko 600 kola raznog materijala i hrane. Osobito je bilo mnogo brašna koje su ustaše opljačkali u obližnjim selima.

U velikoj partizanskoj ofenzivi u rujnu i listopadu 1942. godine poginulo je 550 neprijateljskih vojnika, dok su 323 zarobljena. Neprijatelju je oduzeto 447 pušaka, 1 laki mitraljez, 7 puškomitraljeza, 10 šmajsera, oko 25 000 puščanih metaka, 195 mina, 550 kg eksploziva. Uništene su 4 željezničke stanice, 2 km kolosijeka, 4 km telefonskih linija. Pored toga neprijatelju je oduzeto 250 pari cipela, 2 000 000 kuna i druge robe. Gubici partizana 27 poginulih i 75 ranjenih.

skim stanovništvom okolnih sela. Španovica je za neprijatelja bila neobično važna jer se nalazila na području u kojem je NOP bio razvijen i gdje je postojao oslobođeni i poluoslobođeni teritorij. U borbi za Španovicu sudjelovalo je 1 700 partizana. Borbe su se vodile 5. i 6. X 1942. godine. Padom Španovice bila je omogućena nesmetana veza između partizanskih jedinica koje su se nalazile na Psunju i Papuku, a neprijatelj je morao prekinuti i promet na cesti Pakrac—Požega.

Pobjeda u Španovici imala je veliko političko značenje, a okolna sela bila su oslobođena stalne opasnosti od ustaških upada. Nestalo je puškaranja, pljačke i ubojstava. Narod se počeo vraćati svojim kućama. Partizanska ofenziva u rujnu i listopadu 1942. godine završila je velikom pobjedom i jačanjem NOP-a u Moslavini i susjednim krajevima. Neposredno poslije bitke za Španovicu osnovan je Moslavački NOP odred.

Akcije Udarne grupe pokazale su da je neprijatelj neobično jak u Moslavini jer osim napada na Gojilo i Veliku Mlinsku svi ostali napadi poduzimali su se izvan Moslavine. Nakon jake neprijateljske ofenzive koja je poduzeta 16/17. X 1942. godine⁶¹ Moslavački NOP odred morao je ponovo napustiti Moslavinu i povući se na oslobođeni teritorij Bilo-gore (Odred je tek došao u Moslavinu). U predjelima Bilo-gore Odred je u suradnji s I bataljonom I slavonske brigade (12. NO brigada) koji se nalazio u Šibeniku i Cremušini, poduzeo napad na uporište Velika Pisanica i Veliki Grđevac, ali bez uspjeha. I pored toga partizanske akcije prouzrokovale su paniku u redovima neprijateljske vojske. Posebno je bila zabrinuta posada u Hercegovcu. O tome se u njihovim dokumentima navodi: »Pošto ovaj Stožer raspolaže neprovjerenim podacima da se jedna veća skupina partizana prebacila preko Velikog Grđevca prema Hercegovcu, a pošto se u Hercegovcu nalazi mnogo žita i najmoderniji mlin u zemlji, to je ovo zapovjedništvo odmah i zamolilo da se iz Garešnice šalje pomoć u Hercegovac.«⁶²

Suradnja partizana Moslavačkog NOP odreda s I bataljonom I slavonske brigade bez razloga se u dokumentima Štaba III operativne zone negativno ocjenjuje, a krivica za neuspjeh prebacuje se na borbe Moslavačkog NOP odreda. U uputama koje je Štab III zone uputio Štabu 1. bataljona između ostalog piše: »Ni riječi u vašem pismu o tome kako ste raskinuli to jedinstveno rukovodstvo s Moslavačkim odredom. U buduće nemojte stupiti u takve saveze koje plaćate svojom kožom.«⁶³ Dokumenti o tim borbama ničim ne potvr-

⁶¹ Isto, knjiga 8, dok. 53, 134, 9, dok. 78.

Neprijatelj je 16/17. X 1942. godine s 5 000 vojnika napao oslobođeni teritorij Moslavine. Napad je uslijedio iz više pravaca, i to od Gojila, Velikog Vukovja, Banove Jaruge, Dišnika, Kutine, Mikleuške i Volodera. Borbe su se vodile dva dana. Odred se uspio izvući iz obruča i krenuti prema Bilo-gori. Zajedno s borcima povlačio se i narod srpskih sela Moslavine koja su bila oslobođena. Povlačenje Odreda iskorištavaju ustaše pa nagovaraju stanovništvo hrvatskih sela da se isele iz područja koje se nalazi u središtu partizanskih akcija. Jedan dio seljaka preselio se u predjele oko Banove Jaruge, Garešnice i Nove Gradiške.

⁶² Isto, knjiga 32, dok. 173.

⁶³ Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knjiga 3, dok. 84. 19. X 1942. godine osnovan je Operativni štab Moslavačkog NOP odreda i 1. bataljona slavonske NO brigade koji je koordinirao njihove akcije.

đuju zaključak Štaba III operativne zone naveden u spomenutim uputama iz kojih bi se moglo zaključiti da su za neuspjeh krivi borci Moslavačkog NOP odreda.

— Dolazak IV slavonske divizije u Moslavinu

U drugoj polovici veljače 1943. godine Moslavački NOP odred vratio se iz Bilo-gore u Moslavinu gdje je boravio nakon neprijateljske ofenzive koja je poduzeta 12. veljače 1943. godine. Došao je ranije da pripremi sve potrebno za dolazak IV divizije u Moslavinu. Divizija je došla 20. veljače 1943. godine,⁶⁴ s ciljem da svojim akcijama uključi što veći broj Hrvata u partizanske jedinice te ojača ugled i moć NOV u Moslavini. Posebna pažnja poklanjala se likvidaciji uporišta u Garešnici. U to vrijeme oslobođeno je bilo više sela i ponovo stvoreno veće oslobođeno područje kao i krajem 1942. godine. Narod pomaže partizane, osigurava im hranu i sve što je potrebno za život. Glavne partizanske snage po dolasku u Moslavinu nalazile su se na prostoru Dišnik, Prokop, Popovac. Štab IV divizije nalazio se u selu Kajgani.

Napad na Garešnicu izvršen je 22. veljače 1943. godine, a trajao je do 24. veljače 1943. godine. Uporište nije bilo likvidirano. Jedino je likvidirano uporište na željezničkoj stanici, u zgradi građanske škole i pošte, dok uporište u zgradi Hrvatskog doma (koji je bio ustaški tabor) i žandarmerijska stanica nisu bili uništeni.

Dok su se vodile žestoke borbe za Garešnicu, ni na njezinim prilazima nije bilo mirno. Jedinice koje su branile prilaze Garešnici bile su izložene stalnim neprijateljskim napadima. Osobito teške borbe su vođene na cesti Bjelovar—Garešnica i putu koji vodi od Velikih Zdenaca preko Klokočevca i Tomašice u selo Kajganu, te cesti Hercegovac—Garešnica. Iako brojčano jači, neprijatelj se nije uspio probiti kroz partizanske snage niti ih potisnuti s njihova položaja. Na predjelu ceste koja vodi od velikih Zdenaca preko Klokočevca i Tomašice nije se očekivao napad neprijatelja. Zato je taj prostor branio samo jedan ojačani vod. Baš na tom mjestu 800 neprijateljskih vojnika potpomognutih topovima napalo je partizanske snage. Taj napad omogućio je neprijatelju da nesmetano tuče položaj II bataljona 12. brigade koji je vodio borbe za likvidaciju uporišta u građanskoj školi i žandarmerijskoj stanici. Tako se neprijatelj mogao bez poteškoća povući iz drugih uporišta u zgradu Hrvatskog doma i time ojačati svoje snage u njemu.

U vrijeme dok su se vodile borbe u Garešnici i na njezinim prilazima, III bataljon 17. udarne NO brigade IV divizije zapalio je željezničku stanicu u Hercegovcu i Palešniku. Nakon prestanka borbi u Garešnici, jedinice 1. gorskog zdruga napale su partizanske snage na prostoru selo Prokop—Bršljanica, Kapelica i Dišnik. 26. veljače 1943. godine jedna njemačka jedinica stigla je iz Bjelovara u selo Prokop i Popovac (10 km sjeverozapadno (sz.) od Garešnice) i povezala se s dijelovima 1. gorske divizije. Skupina Šolc (jedinice iz sastava 187. rezervne divizije) s glavninom snaga došla je do sela Kostanjevac

⁶⁴ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 13, dok. 115.

4. divizija sa svoje tri brigade (12, 16. i 17) dolazi u Moslavinu nakon što je uspjela probiti neprijateljski обруч u pravcu V. Pisanica—Trnovitica. Po dolasku njezine brigade su se smjestile na teritoriju sela Oštri Zid, Šimljenik i G. Garešnica.

i Lipovo Brdo (10 i 6 km sz. od Garešnice) i time su bili zatvoreni prilazi Velikom Grđevcu (12 km sz. od Grubišnjog Polja). Došavši iz Bjelovara preko Ivanjske, Nijemci su napali dijelove 16. NO brigade u Oštrom Zidu te pokušali doći do sela Popovca gdje je bio Štab IV divizije i Štab Moslavačkog NOP odreda. Budući da su jake neprijateljske snage nailazile cestom Berek—Garešnica, IV divizija i Moslavački NOP odred su se povukli u Slavoniju. Nijemci su tada zapalili sela Šimljenik, Veliki Prokop i Oštri Zid u kojem su ubili 40 ljudi.

IV divizija nije ostvarila postavljene zadatke. Narod je očekivao da će Garešnica biti oslobođena. Govorilo se: »Oslobodite Garešnicu pa nas sve pozovite u vojsku, mi ćemo doći.« Neprijatelj je povlačenje partizana iz Moslavine objašnjavao narodu kao slabost partizana. Strah je zavladao stanovništvom. Spaljena sela i strijeljanja trebala su spriječiti daljnje pružanje otpora kao i pružanje bilo kakve pomoći partizanima. Neko vrijeme pod tim pritiskom narod zazire od partizana bojeći se njemačkih progona. Pristaše HSS to iskorištavaju, šire paniku i mržnju prema partizanima. Paljenje hrvatskih sela i ubijanje Hrvata pokazuje da neprijatelj ne pravi razlike između Hrvata i Srba kad su njegovi interesi ugroženi. Mnogima će to razobličiti laži ustaša kako su Nijemci prijatelji Hrvata.

b) Neprijateljske ofenzive u Moslavini siječanj 1942. godine — rujanj 1943. godine

U razdoblju od siječnja 1942. godine do rujna 1943. godine neprijatelj je poduzeo 8 većih ofenzivnih napada na partizanske jedinice u Moslavini. Osobito su bile snažne ofenzive koje je poduzeo u studenom 1942. godine i u toku 1943. godine. Više od 3 000 neprijateljskih vojnika je od 14. do 17. studenog 1942. godine pokušalo likvidirati partizane u Moslavačkoj gori. Crna legija i 1. gorski zdrug napadali su tenkovima, bacačima i topovima partizanska uporišta. 12. veljače 1943. godine neprijateljska vojska upala je u oslobođeno područje, u selo Srpsko Selište, Stupovaču i Kapelicu. Moslavački odred se morao povući u Bilo-goru ne prihvaćajući borbu.

Nakon velike ofenzive poznate pod imenom Braun, koju su Nijemci izveli s 15 000 vojnika pojačani s 3 500 domobrana i ustaša u Slavoniji 3. travnja 1943. godine, poduzeli su pothvat poznat pod imenom »Virovitica« kojim su nastojali uništiti partizane u Moslavini. Opkolili su ih na podnožju šume Garić gdje se nalazio II bataljon Moslavačkog NOP odreda. Napad je izvršen iznenada, noću uz jaku zaštitnu vatru minobacača, topova i aviona. Borbe su se vodile čitav dan. Bataljon je uspio zadržati položaje do noći kad se uspio izvući iz okruženja. Pokušaj proboja preko pruge Dugo Selo—Banova Jaruga partizanima nije uspio. Zato su se skrivali u guštiku što je bilo otežano jer su se s njima nalazile izbjeglice. 5. travnja Nijemci su se povukli. U isto vrijeme 1. bataljon Moslavačkog NOP odreda vodio je borbe na Kopčić brdu. Opkoljen uspio se probiti preko sela Ruškovića Selište i Vidrenjak do šume Žutica. U šumi Žutica vodio je bataljon borbe dva dana pa se morao ponovo vratiti u Moslavinu. 6. travnja 1943. godine ofenziva »Virovitica« je završena bez postignutog cilja, što i neprijatelj u jednom dokumentu priznaje: »Savezno gornjim naređenjem izvješćuje se da je predmetna akcija završena 6. travnja

1943. godine. Prema primljenim podacima ova akcija nije uspjela jer je partizanima uspjelo izmaknuti iako je kod ove akcije sudjelovalo 8 naših i nje-mačkih bojni, kuda su partizani pobjegli odnosno kuda će se sakriti nije poznato. Izgleda da su se partizani povukli duboko u šumu Garjevica kuda je naišla naša vojska, a vojska nije išla u šumu. Osim toga, prema primljenim podacima vojska nije bila u Malom Prokopu, općina Garešnica gdje se nalazi Štab partizana.⁶⁵ Odmah nakon povlačenja neprijatelja partizani su bili u selima: Dišnik, Mali Prokop i Popovac pa je oslobođeno područje i nakon ofenzive ponovo postojalo. Nedugo zatim već 18. travnja 1943. godine 7. sat-nija 1. gorskog zdruga zajedno s Nijemcima i ustašama ponovo napada mosla-vačko područje, ali bez uspjeha. Sličan manji napad neprijatelj je poduzeo i 27. VIII 1943. godine na prostoru oko sela Vrtlinska gdje se nalazio Udarni bataljon Moslavačkog NOP odreda.

c) Oružane borbe od rujna 1943. do kraja 1943.

Novoosnovana II (moslavačka) brigada II operativne zone dobila je zada-tak da organizira operacije na pruži Dugo Selo—Novska, te da napada nepri-jatelja u pravcu prema Bjelovaru i Zagrebu. Tom aktivnošću Štab II opera-tivne zone namjerava povezati slobodni teritorij Moslavine i Bilo-gore. U prvom mjesecu svoje aktivnosti II brigada nije uspjela likvidirati ni jedno neprija-teljsko uporište niti je njezina djelatnost na pruži bila onakva kako se to očekivalo. Uzrok tome bio je jak promet na pruži, pomanjkanje eksploziva i smanjenje broja boraca (jedan bataljon Brigade u to vrijeme nalazio se u Baniji). Brigada se borila i s nizom drugih problema, najakutniji je bio orga-nizacijska nesređenost. Borci su bez odobrenja starješina odlazili svojim kuća-ma i ponovo se vraćali, među njima bilo je i dezertera. Borački sastav Bri-gade bio je mlad a rukovodioci neiskusni. Zahvaljujući dolasku novih boraca i pošiljci oružja Brigada je kasnije osnovala još dva bataljona (III i IV bata-ljon). No, i pored toga je djelatnost partizana u tom periodu bila uspješna. Akcije je poduzimao Moslavački NOP odred i udarne grupe kao i moslavački diverzanti. To potvrđuju i neprijateljski dokumenti. Prema ocjeni Državne po-slovne središnjice za zemaljske proizvode u Zagrebu — ZEMRO, od 9. rujna 1943. godine, utvrđuje se da je postaja PGP Kutina bila pod stalnim napadima partizana. Na području njezinih općinskih poglavarstava u Ludini, Popovači i Kutini jaka je djelatnost partizana, i to osobito između Popovače i Kutine, gdje su partizani poduzimali oštre napade protiv ZEMPR-a. Pogotovo su na udaru bili vlakovi kojima se odvozila hrana.

Dolazak 10. divizije u rujnu 1943. godine u Moslavinu omogućio je mosla-vačkim partizanima napade na jača uporišta. Tako su jedinice 17. udarne NO brigade i Moslavačkog NOP odreda, 11. rujna 1943. godine, napale uporište Hercegovac i Ivanjsku. Očekivao se brz pad uporišta s obzirom na to da su u njima pretežno bili domobrani. Dogodilo se suprotno, uporišta nisu likvidi-rana iako je zarobljen veći broj domobrana. Krajem rujna 1943. godine mosla-vački su partizani napali uporište Vrbovec. Brigada je napala željezničku stanicu a Moslavački NOP odred tvornicu mesnih proizvoda Predović u Đur-

⁶⁵ Isto, knjiga 14, dokument 131.

dištu. Akcije su uspjele. Pored zarobljenih domobrana i žandara zaplijenjene su velike količine oružja, municije i hrane.⁶⁶ U toku listopada i studenog 1943. godine ne poduzimaju se u Moslavini napadi na jača uporišta. II brigada II operativne zone izvršila je u listopadu samo jednu značajnu akciju. Postavila je zasjedu na cesti Ivanić-Grad—Čazma i napala kolonu gestapovaca. U ostalim akcijama izvršila je manje akcije na pruži Dugo Selo—Kutina. Moslavački NOP odred osiguravao je dopremu hrane za oslobođeni teritorij u Kordunu i Baniji a izvršio je i napad na željezničku postaju Prikraj i most na rijeci Lonji.

U studenom 1943. godine glavni pravci udara jedinica II operativne zone usmjereni su prema Zagorju i Podravini. Jedinice 28. divizije i Brigada »Braća Radić« likvidirale su uporišta: Ivanec, Koprivnica, Pitomača i Kloštar Podravski. U tim borbama sudjelovala je i II brigada II operativne zone koja je u borbama za Koprivnicu (7. XI 1943) zajedno s Brigadom »Braća Radić« i Bjelovarskim partizanskim odredom osiguravala komunikacije u slučaju da neprijatelj uputi pomoć napadnutom garnizonu u Koprivnici.

— Oslobođenje Čazme

Uspjesi NOP-a u Moslavini u drugoj polovici 1943. godine omogućili su stvaranje većeg oslobođenog teritorija kojem će središte biti kotarsko mjesto Čazma. Nakon uspjeha jedinica NOV u Podravini i Zagorju, Štab II operativne zone izdao je zapovijed podređenim jedinicama za napad na Čazmu. Zapovijed je izdana 25. XI 1943. godine a akciju su trebale izvesti: II NO brigada II operativne zone, Moslavački NOP odred, Zagrebački NOP odred i 28. divizija (17. NOU brigada). Uporište u Čazmi imalo je 1. bojnu V gorske pukovnije s 500 vojnika, 200 žandara. Nakon drugog dana borbe uporište u Čazmi bilo je likvidirano. Čazma je bila oslobođena 29. studenog 1943. godine. Svojim jedinicama u opkoljenoj Čazmi neprijatelj je iz obližnjih uporišta nastojao pružiti pomoć što sprečava 17. NOU brigada. Neprijatelj šalje i pojačanja iz Zagreba (15 kamiona policajaca). Svi njegovi pokušaji da ponovo osvoji Čazmu nisu uspjeli.

»Glas slobode« od 4. XII 1943. godine u povodu oslobođenja Čazme piše: »Čazma je naša. O Čazmi govori Moslavina. O Moslavini pričaju borci diljem naše domovine. Oni su dobro počeli! Hoćemo li zadržati Čazmu? Pitaju sada mnogi. Možemo. Mi nismo više grupice. Ima nas na brigade i vojska smo mi. Ali ipak da li ćemo zadržati Čazmu mogu nam pomoći oni koji sada ulaze u NOV. Da, stupajte u NOV. Stupajte u svoju slavnu II moslavačku brigadu.«

Oslobođenje Čazme veliki je uspjeh moslavačkih partizana. U neposrednoj blizini Zagreba i jakih uporišta Kutine, Bjelovara i Daruvara oslobođeno je kotarsko mjesto i stvoren velik oslobođeni teritorij koji će za dulje vrijeme ostati slobodan i na kojem će se razvijati narodna vlast. Bio je to vrhunac uspjeha oružanog ustanka u Moslavini do kraja 1943. godine. Od tada će stano­vito razdoblje Štab II operativne zone usmjeriti napade svojih jedinica prema

⁶⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 21. dok. 20.

Moslavački partizani su tom prilikom neprijatelju oduzeli 3 vagona šećera, 145 kola usoljene slanine, šunke, masti, zaklanih svinja. Uništeni su bili strojevi u tvornici.

Zagorju gdje je poslije odlaska Nijemaca postojala objektivna mogućnost za napade na veća uporišta i stvaranje slobodnog teritorija. Nakon oslobođenja Čazme neprijatelj je izgubio kontrolu velikog područja zapadnog dijela Moslavine. U dopisu Župske rizničke straže od 10. prosinca 1943. godine navodi se o tome: »Nad područjem razdjela Čazma služba se ne vrši redovito zbog opasnosti od partizana. Od 28. IX 1943. godine do 27. X 1943. godine ovaj razdjel nije primio nikakve pošte. Iz Križevaca javljaju da je s Čazmom promet prekinut na čitavom području razdjela Križevci« [tom razdjelu pripadale su Čazma i Kutina, opaska pisca].⁶⁷

— Upadi neprijatelja na oslobođeni teritorij

Iako je svakog dana doživljavao vojničke i političke poraze, neprijatelj je stalno upadao u moslavačka sela koja pljačka, pali zgrade, hapsi ljude i ubija nedužne. U okolici mjesta Dubrava, u mjestu Ivančani, Vukšinec i Kapela seljacima oduzima žito i zlatninu. 14. X 1943. godine ušao je u selo Dubravu i Zgališće koja pljačka i hapsi 46 ljudi. U isto vrijeme opljačkao je selo Bosiljevo, uništavao usjeve, vinograde te otimao blago. 10. X Nijemci su upali u selo Peščenicu i pucali u djecu. 22. X 1943. Nijemci su u selu Lonji kod Ivanić-Grada zapalili nekoliko kuća i školu. 24. XI 1943. godine Čerkezi (vojnici generala Vlasova koji je bio u službi Nijemaca) napali su u Grabrovu potoku, Vidrenjaku, Velikoj i Maloj Ludini a 26. XI 1943. u Gornjoj Vlahinički žene (silovali njih i njihove kćeri, čak i djevojčice od 14 godina), oduzimali im sve vrednije predmete (zlatninu, satove, odjeću i obuću), stoku, kola i ostalo.⁶⁸

16. i 17. listopada ustaše su opljačkali kuću Tome Vojkovića u selu Klokočevcu. O tome piše »Glas slobode«: »Pili su vino u njegovom podrumu, a što nisu mogli popiti, prolili su. Strijeljali su kokoši iz šmajsera i pucali po prozorima kao razulareno krdo divljaka. Na koncu su sve opljačkali i pokrali, na 26 kola i odvezli u Hercegovac.« (»Glas slobode« broj 16 od 25. XI 1943. nalazi se u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske.)

U selu Kaniška Iva Gestapo je tražio vojne bjegunce. Narod je pred njim bježao. Uz pomoć jednog špijuna ubili su dvojicu omladinaca. Nijemci su 12. XII 1943. godine upali u sela Velika i Mala Bršljanica, opljačkali sve do čega su došli. U svakoj kući su ponešto uzeli. Palili su štagljeve, uništili poljoprivredno oruđe, oduzeli seljacima svu posteljinu, odjeću i obuću a velik broj ljudi odveli kao taoce. Skupina ustaša iz Hercegovca pod vodstvom satnika Metikoša pljačkala je i ubijala u selima Tomašici i Trnovitici.⁶⁹

Krajem 1943. godine u Kutini je osnovana tzv. »Osvetnička bojna«, sastavljena od ustaša koji su pobjegli pred partizanima iz svojih sela. Oni su dobro poznavali teren Moslavine. Ulazili su noću u sela, zlostavljali ljude i ubijali simpatizere NOP-a. Neprijatelj nije pokušavao s jačim snagama prodirati na oslobođeni teritorij, niti je povećao brojno stanje svojih uporišta. Sve se svodilo na česte sitne upade kojima je stalno uznemiravao oslobođeni teritorij.

⁶⁷ Arhiv Hrvatske, neprijateljski dokumenti DR GNRS, fascikl 51—9074 s/3.

⁶⁸ »Glas slobode« broj 15, 16, 17 od 1943. godine, primjerci se nalaze u IHRPH.

⁶⁹ Isto.

d) Značenje izvođenja diverzantskih akcija

Naredba VŠ NOV i POJ iz siječnja 1942. godine upućivala je partizanske jedinice na temeljito rušenje neprijateljskih komunikacija. S obzirom na to da je Moslavina obilovala važnim prometnicama kojima se neprijatelj koristio u strateške svrhe, moslavački partizani imali su značajnu ulogu da ga u tome onemoguće i time ostvare zamisli Vrhovnog štaba. Rušenje glavne željezničke pruge, koja spaja Zagreb s Beogradom a prolazi kroz Moslavinu bilo je jedan od značajnih zadataka koji se postavljao pred moslavačke partizane kroz čitavo razdoblje NOB-a.

Rušenje pruge započinje krajem lipnja 1942. godine dolaskom iskusnog diverzanta Ivana Hariša, kojeg je uputio GŠ NOV i POH u Moslavinu, sa specijalnim zadatkom da organizira diverzantske akcije na pruži Zagreb—Beograd i da obuča diverzante koji će kasnije samostalno poduzimati akcije. Ivan Hariš je došao u Moslavinu iz Banije te odmah od jednog broja boraca Moslavačke partizanske čete osniva diverzantsku grupu.^{69a}

Diverzanti su se obučavali na tečajevima koji su obično trajali 15—20 dana. Pored teorijske nastave polaznici tečaja izvodili su i praktične vježbe, i to na objektima i komunikacijama. Polaznici tečaja su činili jezgru diverzantskih jedinica. Eksploziv za akcije dobivali su većinom od suradnika, iz plijena, neeksploziranih bombi i granata a mehanizme za mine pravili su sami. Prema tome su se diverzanti Moslavine vrlo brzo uključili u akcije koje je Vrhovni štab inicirao radi rušenja željezničkih pruga i ostalih komunikacija.

Prva akcija moslavačkih diverzanata izvršena je na talijanski brzi vlak 27. VI 1942. godine između Deanovca i Ivanić-Grada. 3. VIII 1942. godine izvršena je i druga diverzija kod mjesta Prečec, kada je miniran njemački Orijent-ekspres koji je vozio njemačke oficire. Do kraja 1942. godine slijedilo je još 12 akcija među kojima se osobito ističe ona od 10. listopada 1942. godine kada je miniran transportni vlak kod Popovače u kojem je poginulo 250 Nijemaca i ustaša.^{69b}

Nastojeći spriječiti učestale napade na komunikacije ustaše su donijele zakon po kome se civilno stanovništvo angažira za zaštitu željezničkih pruga. Predviđale su se tim zakonom i represalije ako se diverzije budu ponavljale.

U vrijeme 4. i 5. neprijateljske ofenzive radio-stanica Slobodna Jugoslavija prenijela je naredbu Vrhovnog štaba svim jedinicama da se pojačaju akcije u pozadini neprijatelja. U tom cilju Štab II operativne zone naređuje odredima, brigadama i diverzantskim jedinicama da na željezničkoj pruži Zagreb—Beograd (na dionici Zagreb—Dugo Selo, Dugo Selo—Banova Jaruga) poduzimaju akcije što intenzivnije. Nakon stanovite stanke, nakon tih naredbi u Moslavini oživljuju diverzije na pruži. Osobito su akcije bile brojne u srpnju i kolovožu 1943. godine. Ruši se pruga, mostovi i teretni vlakovi. Prugom i cestama promet je bio često obustavljan što je neprijatelju nanosilo veliku štetu. Partizani su u akcijama rijetko trpjeli gubitke, iako je taj oblik borbe bio vrlo opasan jer su prugom redovito prolazili naoružani oklopni vlakovi a pruga je bila načičkana brojnim bunkerima koji su joj štitali prilaze. U jednoj akciji partizani su ipak doživjeli težak poraz. 20. prosinca 1942. godine dva

^{69a} Zbornik Moslavine 1, str. 30.

^{69b} Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 9, dok. 34.

bataljona Moslavačkog NOP odreda napala su kod Moslavačke Gračanice neprijateljski vlak. Zbog nesporazuma s prometnikom napadnuta su dva blindirana vagona mjesto vlaka. Blindirana kola su sasula žestoku vatru na partizane. Akcija nije uspjela. Šest partizana je ranjeno a pet poginulo.

Nakon učestalih akcija na prugama ustaše i Nijemci poduzeli su represivne mjere protiv stanovništva. Naredbe za izvršenje represalija izdavale su njemačke vojne vlasti a izvršavale su ih ustaške jedinice. Zbog diverzije kod Banove Jaruge 17. I 1943. godine strijeljano je 60 talaca. Inače su ustaše i Nijemci hapsili narod, upućivali ga na rad u Njemačku ili u koncentracione logore. Prema naredbi njemačkih oružanih snaga ustaše su iselile dio stanovništva iz sela Vidrenjak, Širinec, Lonjica i Ostrna.

7. Djelatnost Partije na oživljavanju rada skojevske organizacije

a) Razvoj skojevskih organizacija

Skojevskih organizacija do 1942. godine bilo je vrlo malo. U memoarskoj građi organizatora ustanka u Moslavini navodi se da je prva skojevska organizacija u Moslavini osnovana 1939. godine u selu Ivanjska a u Garešničkom Brestovcu 1940. godine. Rat je prekinuo njihov rad.

Osnivanje skojevskih organizacija u toku NOB-a uslijedilo je nakon osnivanja Okružnog komiteta SKOJ-a Čazma, u srpnju 1942. godine u Kutinskom selu (sekretar je bio Stanko Leš, a članovi Karlo Remenar i Josip Božić). Rukovodstvo se često mijenjalo i dopunjavalo. Okružnom komitetu pripadalo je područje kotareva Dugo Selo, Kutina i Čazma. Kasnijom reorganizacijom pripadaju mu i kotarevi Sisak i Garešnica.

U toku 1942. godine skojevske se organizacije osnivaju u mjestima: Andigola, Prokljivani (kotar Čazma), Begovača, Dišnik, Garešnica, Mala Mlinska, Malo Vukovje, Podgarić, Rogoža, Tomašica, Oštri Zid, Trnovitički Popovac, Velika Bršljanica, Velika Trnovitica i Veliki Prokop (kotar Garešnica). Velik broj osnovanih skojevskih organizacija na području kotara Garešnica usko je vezan za polet NOP-a u tom kraju u drugoj polovici 1942. godine.⁷⁰

U 1942. godini na području kotara Kutina bilo je 16 aktiva SKOJ-a u 12 sela. Iste godine je u kotaru Čazma bilo 14 skojevaca, u kotaru Kutina 61 skojevac a u kotaru Garešnica 94 skojevca.

U 1943. godini broj skojevskih organizacija se povećava. Osnovane su organizacije u mjestima: Hercegovac, Kaniška Iva, Ladislav, Mala Bršljanica, Mali Pašijan, Mali Potok, Nova Ploščica, Simljanica, Veliko Vukovje (kotar Garešnica), Babinac, Bojana, Cerina, Čazma, Donji Mikluš, Gornji Draganac, Komuševci, Milaševci, Pavličani, Pobjenik, Siščani, Srijedska, Vagovina (kotar Čazma). Kotar Čazma bilježi veliki porast broja skojevaca. Do sredine 1943. godine ima 73 skojevca. Broj skojevaca u kotaru Garešnica se u početku 1943. godine smanjuje da bi se do sredine 1943. godine ponovo povećao. U srpnju 1943. godine postoje 24 skojevske grupe sa 128 članova. Kotar Kutina u srpnju 1943. godine ima 9 skojevskih organizacija s 42 člana.⁷¹

⁷⁰ Pregled radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Čazma, str. 153—159.

⁷¹ Isto.

Skojevske grupe postojale su i u vojnim jedinicama. U Moslavačkom NOP odredu krajem 1942. godine ima 51 skojevac a u kolovozu 1943. godine 83 skojevca. U rujnu se taj broj povećava na 191. Skojevske organizacije postojale su u svakom bataljonu, četi i vodu kao i u bolničkoj četi i diletantskom vodu. U bataljonu je postojalo rukovodstvo zvano biro, dok su u četama postojale grupe.

Aktivnost skojevskih organizacija sredinom 1943. godine usko je vezana s općim opredjeljenjem većine stanovništva Moslavine za NOP. Kotar Garešnica bio je tada poluoslobođen. U njemu se provodi masovno primanje u SKOJ. Na cijelom okrugu u svibnju 1943. godine ima 72 skojevske grupe s 376 članova.⁷²

Skojevske organizacije okruga Čazma borile su se sa sličnim problemima kao i partijske organizacije. Rad nije zadovoljavao a čvrstina organizacija bila je slaba. Osjećao se nedostatak sposobnih kadrova. Skojevski rukovodioci su bili mladi i bez iskustva, zato su se teško snalazili u kompliciranoj političkoj borbi.

Pored poslova koje su skojevci obavljali za mobilizaciju boraca u jedinice NOV (najviše mobiliziranih bilo je iz redova omladine), skojevci su u 1943. godini dali velik doprinos organizirajući mjesne organizacije USAOH-a. Oni su bili i njezina osnovna pokretačka snaga. U odborima USAOH-a najodgovornije funkcije bile su njima povjerene. Tajnik organizacije USAOH-a bio je redovito skojevac. U ljeto 1943. godine skojevci se angažiraju u obradi zemlje za potrebe vojske, skupljanju pomoći za NOP, organiziraju priredbe, pomažu ranjenicima, organiziraju natjecanja i slično. Po načinu djelovanja skojevska organizacija bila je kopija partijske organizacije. To se uočava kad se analiziraju njihovi mjesečni izvještaji, koji su u većini slučajeva bili identični, rješavali su iste probleme, što je poslove udvostručavalo i slabilo efikasnost njihova rješavanja.

8. Antifašističke organizacije

a) USAOH

Neposredno nakon 1. konferencije USAOH-a koja je održana u Otočcu 28—29. lipnja 1943. godine osnovan je Okružni odbor USAOH-a Čazma. Bilo je to 25. srpnja 1943. godine u partizanskoj bazi na Kopčić brdu u blizini sela Andigole.⁷³ Osnivačkoj konferenciji prisustvovalo je 38 delegata s kotareva Čazme, Garešnice i Kutine. Predstavnici Siska nisu stigli jer je neprijatelj zaposjeo područje kroz koje su trebali proći do Kopčić brda. Konferencija je izabrala Okružni odbor od 5 članova. Prvi predsjednik Okružnog odbora vjerojatno je bio Đuro Baltić koji je od OK SKOJ-a bio zadužen za rad USAOH-a, Savo Mandić bio je tajnik Okružnog odbora. Česte promjene u rukovodstvu SKOJ-a prouzrokovale su i promjene u rukovodstvu USAOH-a.

⁷² IHRPH, KP — 46—419.

⁷³ Zbornik Moslavine 1, str. 329.

U doba održavanja I konferencije u Okrugu Čazma bila su tri odbora (kotarska): Čazma, Garešnica i Kutina, 8 općinskih odbora i 149 mjesnih odbora. U kotaru Čazma pored kotarskog odbora postojala su i 4 općinska i 77 mjesnih s ukupno 580 članova. U kotaru Kutina 2 općinska, 32 mjesna i 370 članova. Kotar Sisak u doba osnivanja Okružnog odbora nije imao kotarski odbor.⁷⁴

Odmah po osnivanju Okružnog odbora, omladina Moslavine organizirano se uključuje u razne akcije kojima pomaže NOP. Pod utjecajem političke aktivnosti SKOJ-a i Partije, omladinu zahvaća radni entuzijazam. Sudjeluje u akcijama osnivanja odbora USAOH-a, radi na kukuruznim poljima, kosi sijeno, skuplja priloge narodne pomoći, osniva amaterske kazališne grupe, pjevačke zborove, skuplja hranu za vojsku, piše parole, angažira se u proučavanju političkog materijala i slično.

Organizacije USAOH-a nastaju u vremenu jakog poleta NOP-a u Moslavini. Djelovale su na oslobođenom i na poluoslobođenom teritoriju. I one kao i skojevske i partijske organizacije svojim političkim radom suzbijaju djelatnost HSS i četničke tendencije. Osobito se omladina angažira u akciji mobilizacije. U srpnju 1943. godine mobilizirano je 250 omladinaca. U natjecanju za mobilizaciju najviše uspjeha imala je omladina čazmanskog kotara.

b) Organizacija AFŽ-a u Moslavini do rujna 1943.

Prve organizacije AFŽ-a osnivaju se u 1942. godini. Te godine osnovan je mjesni odbor u selima: Dišnik, Rogoža, Velika Bršljanica, Veliki Prokop (kotar Garešnica), Bosiljevo, Grabovica i Pavličani (kotar Čazma).⁷⁵

Odbori se u to vrijeme osnivaju uglavnom na području gdje su pretežno stacionirale partizanske jedinice, a tamo se nalazio i oslobođeni ili poluoslobođeni teritorij. Organizacija AFŽ-a u 1942. godini obuhvaća malen broj žena, svega 48.⁷⁶ U sljedećoj godini broj mjesnih odbora je povećan, oni se organizacijski sređuju i povezuju. Najprije se osniva Kotarski odbor Garešnica, bilo je to u ljeto 1943. godine u Velikoj Bršljanici. Kotarski odbor Čazma osnovan je 27. VI 1943. godine u šumi Marča. Ubrzo zatim se osniva i Kotarski odbor Kutina.⁷⁷ U 1943. godini osnovani su odbori u: Andigoli, Bojani, Čazmi, Daskatici, Derezi, Donjem Mikloušu, Gornjim Dragičevcima, Gornjem Dragancu, Ivanjskoj, Marčanima, Martincu, Milaševcima, Opčevcu, Palančanima, Pobjeniku, Pobrđenima, Šamarici, Siščanima (kotar Čazma), Hercegovcu, Kaniškoj Ivi, Maloj Mlinskoj, Malom Potoku, Malom Pašijanu, Podgariću, Gornjoj Garešnici, Oštrom Zidu, Velikoj Mlinskoj, Velikom Pašijanu, Velikoj Trnovitici, Velikom Vukovju (kotar Garešnica).⁷⁸ U navedenim odborima je bilo okupljeno oko 200 žena.⁷⁹

⁷⁴ Pregled radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Čazma, str. 95—100 i 101—110, 214—215.

⁷⁵ Isto, str. 164—165 i 101—110.

⁷⁶ Pregled radničkog pokreta i NOB-a na okrugu Čazma, str. 164—165 i 101—110.

⁷⁷ Zbornik Moslavine 1, str. 325.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

U kolovozu 1943. godine na Kopčić brdu osnovan je Okružni odbor AFŽ Čazma. Predsjednik odbora bila je Najka Deanović iz Rogože, a tajnica Katica Kušec iz Žabna kod Siska. Okružni odbor imao je svoj izvršni odbor i plenum.⁸⁰ Poticaj konstituiranju rukovodstva AFŽ-a u Moslavini dala je svojom prisutnosti Kata Pejnović koja je u to vrijeme boravila u Moslavini.

Žene Moslavine uključuju se u akciju propagande za mobilizaciju. One su se osobito brinule da se što veći broj bjegunaca iz neprijateljskih jedinica privoli da stupe u partizanske jedinice. Osim toga žene organiziraju analfabetske tečajeve, organiziraju selo za prikupljanje pomoći partizanima, sudjeluju u obradi napuštenih polja i polja partizanskih porodica. Veliku ulogu žene su imale u akciji kojoj je bio cilj da se očuvaju što veće količine žita od neprijatelja. O tome »Glas žene« broj 1 od 1. srpnja 1943. piše: »Dok naše sestre Like, Korduna, Banije, Žumberka, BiH, Crne Gore i Slavonije krvare iz teških rana četiriju ofenziva, žene Moslavine daju svoj prilog borbi motikama, natapaju njive svojim znojem i suzama i vode računa o ishrani fronte. One neće dozvoliti da im ustaše i Nijemci oduzmu ni jedno zrno žita, one neće dati ni jednu kap mlijeka, ni jednu slamku sijena« [neprijatelju — opaska pisca].^{80a}

9. Razvitak narodne vlasti do kraja 1943. godine

a) Početno razdoblje razvitka NOO

Poteškoće o kojima smo prethodno pisali utječu na stvaranje uske osnove NOP-a u Moslavini pa je prema tome bio usporen i razvitak narodne vlasti. Međutim, usprkos svim teškoćama ipak na teritoriju Moslavine dosta rano niču klice buduće nove narodne vlasti. Prvi organi za pomoć partizanima osnivaju se u Osekovu, Gračenici, Kutini i Tomašici (listopad 1941. godine), Srpskom Selištu, Mikleuški, Paurskoj Kutinici, Kraiškoj Kutinici, Hercegovcu, Velikom Prokopu, Novoj Ploščici, Velikoj Trnovitici, Dišniku, Pašijanu, Oštrom Zidu, Popovcu, Grabrovnici, Andigoli, Pobjeniku i Dubravi (studenj 1941. godine).^{80b}

Osnovani su odbori Narodnooslobodilačke fronte. O njihovu osnivanju nema izvornih podataka. Sve se svodi na sjećanja sudionika prilikom njihova osnivanja. Potrebno je istaći da su osnovani na okupiranom teritoriju a valja pretpostaviti da se njihovu formiranju prišlo pod neposrednim utjecajem Okružnice broj 3 CK KPH od 30. rujna 1941. godine. U njoj se obrazlaže politička platforma NOP-a kojoj je cilj ujediniti i okupiti sve narodne snage protiv okupatora i domaćih izdajnika u NOF-u.

Odbori NOF-a formirani su pod neposrednim utjecajem i angažiranjem partijskih komiteta i pojedinih komunista a veliku pomoć u tome pružio im je dr Pavle Gregorić. Odbori su radili ilegalno, nisu imali karakter vlasti,

⁸⁰ Zbornik Moslavine 1, str. 330.

^{80a} IHRPH, »Glas žene« broj 1, 1943, fascikl partizanske štampe.

^{80b} Zbornik Moslavine, strana 257 i 259.

već su kao akciona središta zajedno s partijskim organizacijama širili propagandu za oružani ustanak, sakupljali oružje i sanitetski materijal, hranu i drugo. Iako nisu bili organi vlasti, predstavljali su jezgru oko koje će se narod okupljati i koji će zajedno s partijskim organizacijama u ono vrijeme kada se ostvare uvjeti za njihovo uspješno djelovanje biti nukleusi nove narodne vlasti. Kad partizanske grupe krajem 1941. godine počinju slobodno silaziti u moslavačka sela Kraišku Kutinicu, Paursku Kutinicu, Veliki i Mali Prokop, odbori NOF-a pružat će im svu pomoć. Opskrbljivat će ih hranom, obavještavati o neprijateljskim pokretima a njih će partizani štiti od špijuna i pljačke i razoružavati ustaše i domobrane koji su pojedinačno ili u manjim grupama dolazili u sela.^{80c}

O djelatnosti navedenih odbora u prvoj polovici 1942. godine nema ni izvornih a ni memoarskih podataka na osnovi kojih bi se moglo nešto više reći o njihovoj djelatnosti. Valja pretpostaviti da su oni i u tom razdoblju djelovali na isti način kao i u 1941. godini. Na taj zaključak upućuje činjenica da u to vrijeme još uvijek u Moslavini nema razvijene oružane borbe niti postoji oslobođeni teritorij na kojem bi se mogao razviti njihov rad.

NOP i oružana borba naroda Moslavine postigli su u drugoj polovici 1942. godine značajne uspjehe u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Oni se očituju u izvojevanim bitkama, sve većem priljevu novih boraca, organizacijskom sređenju Partije i SKOJ-a, razgranatoj mreži masovnih antifašističkih organizacija i slobodnom teritoriju na kojem se razvijala narodna vlast. Iako partizani nisu uspijevali trajno zadržati oslobođeni teritorij, oni su ga ipak uz prekide posjedovali jer se neprijatelj nakon ofenzivnih akcija nije zadržavao izvan jakih uporišta. Neprijateljski dokumenti potvrđuju da ustaška vlast nije od listopada 1942. godine držala pod svojom kontrolom mnoga naselja u Moslavini. U akcijama od rujna 1942. godine u Moslavini se stvara slobodni teritorij koji su moslavački partizani nazivali »Prokopska republika«. Već u rujnu 1942. godine partizani su oslobodili sela: Vukovje, Rogožu, Dišnik, Veliku i Malu Trnoviticu, Veliku i Malu Bršljanicu, Brinjane, Stupovaču, Veliki i Mali Prokop, Popovac, Čaire i Kutinicu. Središte oslobođenog teritorija u drugoj polovici 1942. godine bila su sela Veliki i Mali Prokop.⁸¹

Sela Moslavine hranila su partizane. Župska oblast Belovar 1. rujna 1942. godine javlja da se u Bršljanici peče po 10 komada kruha za partizane koji su stigli u selo. Slobodni teritorij nije se smanjivao ni u idućim mjesecima. U siječnju 1943. godine u kotaru Garešnica neprijatelj drži vlast samo u Garešnici i Hercegovcu, dok su ostala mjesta bila u rukama partizana. Partizani su osobito kontrolirali mjesta općina Vukovje. Na području kotara Čazma pod kontrolom partizana bila su sela: Vrtlinska, Poljanik, Suhaja, Mikleuš,

^{80c} Isto, str. 258.

Kotarska oblast Garešnica izvještava Redarstvenu oblast u Zagrebu da su dana 19. siječnja 1942. godine oko 21.30 sati partizani došli do kuće seoskog starješine u selu Popovcu i zatražili da im izruči svu mast koju je sakupio.

⁸¹ Do ovih podataka došao sam usporedbom izvještaja ratnih operacija parti-zanskih jedinica.

a na području Kutine Čaire, Mikleuška, Osekovo, Stružec i Okoli.⁸² Partizani su tada kontrolirali većinu sela i u općini Velika Pisanica, Severin, Šandrovec i Berek.

Svakodnevni napadi na neprijatelja, koje su poduzimali partizani, zabrinjavali su ustašku vlast. Ustaški stožar Bilo-gora o tome piše: »Svakodnevno napadaju sela, odvođe seljake u vojsku, uništavaju općinske zgrade, pale spise, odnose raznu državnu imovinu. Mnogi domobranci prelaze na njihovu stranu.«⁸³

Zahtjevi da neprijateljske vojne vlasti poduzmu energične mjere za suzbijanje partizanske djelatnosti ne donose pozitivnih rezultata. Ustaška vlast je bila osobito zabrinuta jer je partizanska aktivnost onemogućavala otkup hrane potrebne za prehranu stanovništva u gradovima i vojske. »Ako se ne poduzmu ozbiljne mjere za uništenje partizana, nastupit će katastrofa i sve osnove o prehrani ostat će mrtvo slovo na papiru.«⁸⁴

U drugoj polovici 1942. godine u garešničkom kotaru postoji 19 NOO-a, u čazmanskom 16, većina ih je bila ilegalna.⁸⁵ Svaki odbor imao je svog predsjednika, tajnika i po nekoliko članova. Općinskih odbora kao ni kotarskih u to vrijeme nije bilo, odbori nisu bili međusobno povezani i nisu djelovali kao jedinstvena organizirana institucija. Njihova djelatnost protezala se na oslobođenom području, međutim djelovali su i na poluoslobođenom teritoriju pa i na neoslobođenom. U drugoj polovici 1942. godine njihova djelatnost najviše se osjećala u mjestima naseljenim srpskim stanovništvom. O tome se u jednom neprijateljskom dokumentu navodi: »Partizani vrše promičbu u ovim selima, jedan veći broj Srba pošao je u šumu sa svojim obiteljima. Hrvatsko žiteljstvo cijelog ovog kraja živi u velikom strahu, te su se mnogi sklonili u Garešnicu. U navedenim selima nemoguće je vršiti ma kakvu vlast jer se ne raspolaže s dovoljno jakim snagama. Oružničke postaje, naročito u Vukovju ograničene su na obranu vojarnje i drugu službu ne mogu vršiti.«⁸⁶

U hrvatskim selima odbora je bilo malo. Kada dolaze banijske jedinice u rujnu 1942. godine u Moslavinu, prolazeći kroz hrvatska sela nisu imale s kime uspostaviti kontakte niti su mogle bilo što saznati o djelovanju NOO-a. Moslavačka partizanska četa u ta sela nije nailazila. No, i pored toga ona su s dobrodošlicom primila Banijsce. O tome se u jednom dokumentu navodi: »Na ovom putu nailazili smo na hrvatska sela bez ikakvih podataka. Narod je bio zastrašen a i neki su bježali. Očito su imali krivu sliku o nama. Međutim, kad smo već bili u selu, kad se narod uvjerio da ne činimo nikome zlo, postepeno se vraćao kućama, partizanima davao obilnu hranu i razgovarao s nama. Nestalo je onog straha i neizvjesnosti. Lica su se ozarila radošću, dolazilo je do smijeha i šale, naročito kada su partizani pjevali hrvatske borbene pjesme.«⁸⁷

⁸² Arhiv Hrvatske, neprijateljski dokumenti DR GNRS, fascikl 82, broj 1319/43.

⁸³ Isto, broj 1014/1943. MNG, fascikl 105, Izvještaj Župe Bilo-gora od 16. do 30. IV 1943. godine.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Podaci su rekonstruirani na temelju izjava sudionika a nalaze se u rukopisu Pregled razvitka radničkog pokreta i NOR-a okruga Čazma, str. 110—125, 170—194, 223—239.

⁸⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 9, dok. 129.

⁸⁷ Isto.

Dakle, kada se u Moslavini poduzimaju jače oružane akcije partizana i kada se stvara oslobođeni teritorij, nastaju preduvjeti za razvitak narodne vlasti. Odbori koji na tom oslobođenom području djeluju bili su birani na demokratski način od većine stanovništva. Tek tada će se u Moslavini početi stvarati uvjeti za realizaciju zadataka koje postavlja Okružnica broj 4 CK KP Hrvatske od 6. XII 1941. godine. Prema poslovima koje su odbori obavljali vidljivo je da su imali funkciju vlasti. Bili su politička predstavništva NOP-a, organi borbe te pomoćni centri koji opskrbljuju moslavačke partizane hranom, odjećom i drugim potrebštinama. Osim toga oni obavljaju i poslove sigurnosti pri čemu se koriste seoskim stražama koje gone špijune, agente i neprijateljske plaćenike. Oni su bili stalna i neposredna veza između naroda i partizana. Međutim treba napomenuti da još uvijek nije bilo izvršeno razgraničenje između vojne i političke i drugih funkcija NOP-a pa su se često poslovi između NOO-a i vojnih organa isprepletali.

Razvitak i djelatnost NOO-a u 1943. godini

— Povećanje broja NOO-a i neke slabosti u radu

U 1943. godini broj NOO-a znatnije se povećava u kotaru Čazma gdje je osnovano 26 mjesnih NOO-a i jedan općinski NOO, u kotaru Garešnica novi odbori osnovani su u 7 sela a postojala su i tri općinska NOO-a (Berek, Trnovitički Popovac i Velika Trnovitica). U 1943. godini u kotaru Garešnica u NOO-ima radi 213 odbornika (u 1942. godini 150) a u kotaru Čazma 255 (u 1942. g. 72).⁸⁸ U srpnju 1943. godine u kotaru Čazma bilo je obuhvaćeno 80% sela u kojima su postojali NOO-i, a u kotaru Garešnica od 46 sela u 34 su postojali mjesni NOO-i. Podatke za kotar Kutina i Sisak ne donosimo jer njihovi predstavnici nisu prisustvovali osnivačkoj skupštini Okružnog NOO-a Moslavina pa podaci nisu prezentirani.

Sredinom 1943. godine mnogi istaknuti pristaše HSS prilaze NOP-u, što je mnogo značilo za njegovo omasovljenje. Od istaknutih funkcionara još tada nije pristupio Tomo Vojković (prije rata narodni zastupnik u Saboru a bio je i zastupnik u ustaškom saboru). Članovi HSS ulaze u organe vlasti, bilo ih je i u Okružnom NOO-u Moslavine. »Sva važnost događaja dolazi do izražaja to više što su predstavnici narodne vlasti koji su konferenciji prisustvovali svi odreda funkcionari bivše HSS što znači da osuđuju izdajničku politiku Mačeka.«⁸⁹

Nakon osnivanja ZAVNOH-a i pozitivnih kretanja u Moslavini, u kojoj se od sredine 1943. godine osjeća i manifestira otvoreno raspoloženje naroda za NOP, prilazi se osnivanju Okružnog NOO-a Moslavina. Odbor je osnovan 15. srpnja 1943. godine u bazi na Kopčić brdu.⁹⁰ Osnivačkoj skupštini

⁸⁸ Podaci rekonstruirani na temelju izjava sudionika, navedeni u rukopisu Pregled razvitka radničkog pokreta i NOB-e okruga Čazma, str. 110—125, 170—194 i 223—239. Primjerak se nalazi u Muzeju Moslavine.

⁸⁹ IHRPH, Dokumentacija ZAVNOH-a broj 731, od 19. VII 1943.

⁹⁰ Narodna pravda — Moslavačko-posavski mjesečnik, izdavač OK KPH Čazma. IHRPH, fascikl partizanske štampe.

prisustvovala su 84 delegata. Skupštini su prisustvovali delegati Čazme i Garešnice. Zbog jakih neprijateljskih straža delegati Siska i Kutine nisu mogli stići do Kopčić brda.

Osnivačka konferencija bavila se problemom mobilizacije i propagande za NOP, organiziranjem snaga pozadine fronte, osiguranjem hrane za jedinice NOV, sprečavanjem djelatnosti sabotera, suzbijanjem akcija mačekovaca i pristalica vlade u Londonu. Osnivačka skupština izabrala je Izvršni odbor i Plenum od 18 ljudi u kojem su pored predstavnika kotarskih odbora bili i predstavnici okružnih političkih organizacija (OK KPH, OK SKOJ-a?, Okružnog odbora AFŽ-a) i Moslavačkog NOP odreda. Izvršni odbor Okružnog NOO-a Moslavina⁹¹ bio je pretežno sastavljen od funkcionara HSS. Imao je 5 članova, od kojih su tri bila predratni članovi HSS. Početkom jeseni izabran je novi Izvršni odbor u kojem komunisti zauzimaju ključne položaje. Funkcija predsjednika bila je povjerena članu HSS, funkcija potpredsjednika sekretaru Okružnog komiteta KPH Čazma, dok je tajnička funkcija povjerena članu Okružnog komiteta KPH Čazma.⁹²

NOO-i u vrijeme osnivanja Okružnog NOO-a još nisu samostalni u radu. U pismu koje je iz Moslavine upućeno dru Pavlu Gregoriću 21. srpnja 1943. godine navodi se da sav teret rada NOO-a pada još uvijek na partijske organizacije što će se nastojati ukloniti.⁹³ Glavni posao NOO-a bio je osiguranje žetve i nemogućivanje neprijatelju da se domogne žita. Razvijaju razgranatu djelatnost prikupljanja žitarica i stoke što se upućuje ZAVNOH-u za potrebe vojske i siromašnih krajeva. Sredinom 1943. godine NOO-i sve više preuzimaju funkciju organa vlasti, osobito u pogledu organizacije privrednog života, sudskih poslova, prosvjete, kulture i zdravstva.

U drugoj polovici 1943. godine na okrugu Moslavina postojala su 4 kotarska NOO-a, 16 općinskih i 236 seoskih NOO-a. Samo u 7 od 21 općine nije bilo seoskih NOO-a. Najviše neobuhvaćenih općina bilo je u kotaru Sisak. Kotarski NOO-i postojali su za područje Čazme, Kutine, Garešnice i Siska. U kotaru Čazma i Garešnica svi su odbornici bili birani. Okružni NOO Moslavina imao je sljedeće odjele: ekonomski, prosvjetni, propagandni, socijalni i zdravstveni. Ti su odjeli osnovani u studenom 1943. godine.

U radu NOO-a pokazale su se i neke slabosti. Dokumenti navode da se one uglavnom odnose na njihovu nemogućnost u suzbijanju neprijateljske djelatnosti. O njihovu radu u dokumentima se navodi: »NOO su uski u svome gledanju, slabi su u tumačenju odluka AVNOJ-a na osnovi kojih je trebalo raskrinkati Mačeka i vladu u Londonu.⁹⁴ »Ne znaju da rade, nisu shvatili svoju dužnost, u većini slučajeva postali su ekonomski i kuriri. Djeluju putem objašnjavanja mjesto naređivanja.«⁹⁵

⁹¹ U Izvršni odbor Okružnog NOO Moslavina izabrani su: Ivan Turković, Oskar Kučan, Franjo Antolić i Petar Uzelac.

⁹² Predsjednik Ivan Turković, odbor je povećan novim članovima Ivanom Dončevićem, Lujom Kmezićem i Ivanom Rukavinom Sidom.

⁹³ IHRPH, Dokumenti ZAVNOH-a, fascikl 1, kutija 66/1170.

⁹⁴ Isto, Fond Oblasnog NOO Zagreb, broj 51/4-1943.

⁹⁵ Isto, Fond Oblasnog NOO Zagreb broj 56/4-1943.

Agitacijsko-propagandistički rad bio je nerazvijen. U mnogim selima oni su bili još uvijek pomoćni organi vojske kojoj su osiguravali prijevoz i hranu. »Politički ovi odbori još uvijek nisu organi okupljanja naroda a niti organi vlasti.«⁹⁶ Ove ocjene odnose se samo na mjesne NOO-e, općinski i kotarski NOO-i kao i okružni NOO-i bili su dobro organizirani i na njih se te ocjene ne odnose. Njihov nedostatak bio je u tome što su tim mjesnim odborima pružali slabu pomoć. Jedan od zaključaka plenarne sjednice Okružnog NOO-a Moslavina od 20. X 1943. godine bio je da mjesne odbore treba pomagati i više kontrolirati jer se u njima ne radi dobro. Mnogi odbornici ni sami nisu imali jasne predodžbe o ciljevima NOP-a a mnogi su u odbore ušli da bi prikriili svoje dotadašnje političko opredjeljenje koje je bilo suprotno idejama NOP-a. Neki od njih nisu prihvaćali odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a. U odborima je bilo reakcionara koji su u NOP unosili neprijateljska shvaćanja. Kad se raspravljalo o Mačeku i njegovim istomišljenicima, redovito su šutjeli. Neki su iz neznanja, ne razumijevajući političke prilike, a ni osnovne postavke NOB-a, izjavljivali kako neprijateljski teror koristi NOP-u jer prisiljava narod da se uključuje u NOP. Tamo gdje su bili slabi rezultati uključivanja naroda u NOV obrazlagali su tvrdnjom da je to zato što neprijatelj ne provodi teror pa zato narod ne odlazi u partizane. Takve slabosti neprijatelj je vješto iskorištavao, govoreći narodu da se partizani vesele kad on strada.

U doba rasplamsavanja ustanka u NOO-e ulaze i neprijateljski elementi. Nakon euforičnog razdoblja, kad se trebalo politički dokazivati i na djelu pokazati svoju odanost i pripadnost NOP-u, takvi su brzo dolazili na vidjelo. U nekim mjesnim NOO-ima, gdje su većinu imali oportunisti, pitanja su rješavali bez seljaka pa ih narod nije ni cijenio, a nije im se ni obraćao. O tome se u jednom dokumentu navodi: »Slučaj Moslavine i Bjelovara gdje sjede mjesecima na našem oslobođenom teritoriju razni doglavnici i župani a da ih nitko ne dira. Pa onda nije nikakvo čudo kad smo to sve mogli trpjeti da su nam se u NOO mogli uvući dojučerašnje ustaše.«⁹⁷ U osvetničkoj bojni bilo je osoba koje su bile odbornici. Neki članovi NOO-a na čazmanskom kotaru odvrćali su narod od odlaska u partizane. Prilikom neprijateljskih upada takvi bi ubrzo pokazali svoje lice, prišli bi neprijatelju a odbori su se redovito raspadali. Takvo stanje očitovalo se najviše u onim mjestima koja su bila u blizini uporišta gdje je utjecaj neprijateljske propagande bio najjači, protiv koje se oni nisu borili. U radu NOO-a bilo je i drugih slabosti. Izvještaji navode da su često propisivali naredbe i direktive koje nisu mogli ostvariti kao i to da se u njihovu radu javljaju birokratske tendencije.

Privredna djelatnost NOO-a

Inicijativni odbor ZAVNOH-a po svom osnivanju poduzeo je široku akciju za prikupljanje pomoći narodnoj vojsci. Njegova djelatnost sve više poprima ulogu rukovodećeg organa narodne vlasti u Hrvatskoj koja se vrlo brzo osjetila i u Moslavini.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto.

Po osnivanju ZAVNOH-a njegov Ekonomski odjel dostavio je u lipnju 1943. godine Upute o organizaciji žetve. U njima se zahtijeva da NOO-i na oslobođenom području posvete posebnu pažnju žetvi kako bi se što više prinosa sakupilo i osiguralo za potrebe vojske i siromašnih krajeva koji su stradali od neprijatelja. Žito je trebalo požeti i sakriti, ako to nije bilo moguće, trebalo ga je zapaliti. Odbori su preko komisija za žetvu sakupljali točne podatke o obrađenim zasijanim površinama u svakom selu, procijenili žetvu te ispitali da li selo ima potrebna sredstva za vršidbu. NOO-i su uz pomoć komisija nastojali da se žito što prije požanje, ovrši i sakrije. Na neoslobođenom području poljoprivredne komisije ometale su okupatorske vlasti da ne dođu do istinitih podataka o žetvi, te uništavale žito, paljenjem ili košnjom još zelenog žita.⁹⁸ O tome je Okružni NOO Moslavina donio svoju odluku, trebalo je popisati sve vršilice a za vrijeme vršidbe uz vršilice je trebao biti predstavnik narodne vlasti. Žito se otkupljivalo po maksimalnim cijenama i spremalo u spremišta. Okružni NOO Moslavina uputio je 12. srpnja narodu Moslavine letak ovog sadržaja: »Žanjite za sebe i svoju djecu! Drugovi seljaci, i kod predstojeće žetve treba zato učiniti sve da vaše žito, vaš trud i znoj ne dođe u ruke neprijatelja našeg naroda. To je dužnost svakog rodoljuba, vi time otklanjate opasnost da vas i vašu djecu zločinački neprijatelj ne uništi gladu. Vi time skraćujete trajanje rata.«⁹⁹ Poštujući upute NOO-a i direktive ZAVNOH-a seljaci nisu predavali žito neprijatelju. U jednom dokumentu neprijatelj o tome piše: »U kotaru Čazma prilike su očajne. Seljaci do sada nisu predali ni jedan kilogram žita. Na tom području trebalo bi oduzeti svu hranu jer seljaci ni prošle godine nisu ništa predali.«¹⁰⁰ Uz pomoć boraca Moslavačkog NOP odreda žito se uništavalo na okupiranom teritoriju, onesposobljavale su se vršilice i slično. Neprijatelj je zato prikupljao vršilice iz nezaštićenih mjesta i čuvao ih vojnom posadom. Na oslobođenom teritoriju žetvu je zaštićivao Moslavački NOP odred. Uz pomoć naroda odbori su organizirali gradnju zemunica a pronalazila su se i skloništa za žito. NOO-i su izdavali naloge o vršidbi i otkupu žitarica. Oglasima i putem povjerenika naređivali su da se žitarice bez njihova naloga ne smiju izvoziti iz sela. Prema izvještajima ZEMPR-a (Ministarstvu narodnog gospodarstva tzv. NDH) od 15. VII 1943. godine žetva je najugroženija na području sjeverno od Save, u kotarevima Pakrac, Daruvar, Grubišno Polje, Bjelovar, Čazma, Garešnica i Kutina. Od Ministarstva se zahtijeva imenovanje posebnog povjerenika koji bi za vrijeme trajanja žetve osiguravao i zbrinjavao žetvene prinose. I pored svih nastojanja ustaška vlast nije uspjela u ugroženim oblastima osigurati ljetinu.

Radi sigurnijeg otkupa pšenice NOO-i su utvrdili visinu nadnice osobama koje su radile na vršilicama kao i cijenu pšenice koju su seljaci mogli slobodno kao višak prodavati.¹⁰¹ Vlasnici vršilica kojima je ušur bio jedini

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto, KP 66—1170.

¹⁰⁰ Arhiv Hrvatske, neprijateljski dokumenti, MNG, fascikl 16M 1971/43.

¹⁰¹ Isto.

Nadnica za rad kod vršilice iznosila je 20 kg po osobi, osim novaca. Cijena pšenice je bila 2 000 kuna za 100 kg za one količine koje su se morale predati NOO-u, ostale količine kao višak mogli su prodati po cijeni 100 kg za 5 000 kuna.

prihod imali su pravo zadržati za stalno zaposlenog radnika 5 mtc pšenice, a za svakog člana svoje obitelji 4 mtc. Preostali dio žita smatrao se viškom koji je svaki vlasnik vršilice trebao predati NOO-u. Oni koji su pokušali prodati žito neprijatelju ili u švercu smatrali su se saboterima.¹⁰²

Poslovi žetve bili su u Moslavini dobro organizirani. U pismu Pavlu Gregoriću iz Moslavine 21. VII 1943. godine piše: »Žetva se ovdje normalno odvija, vlasnici strojeva predaju žito, svuda osim u mjestima gdje neprijatelj ima svoje posade.«¹⁰³ Do 5. kolovoza 1943. godine u žetvenoj kampanji skupljeno je 5 vagona žita od čega je 150 mtc poslano ZAVNOH-u. Ta količina skupljena je od ušura.¹⁰⁴ Nema točnih podataka o količini žita koja je u Moslavini skupljena u vrijeme žetvene kampanje 1943. godine. U jednom izvještaju ZAVNOH-a od 18. VII 1943. godine Valent Bolt piše: »Što se tiče žetve mislim da ćemo moći skupiti u najkraće vrijeme 25 vagona žita. ZAVNOH-u ćemo poslati 10—15 vagona. Jedan vagon je poslan za kojeg je javljeno da je sretno prešao Savu.«¹⁰⁵

U Moslavini su postojala sagrađena skloništa za žito. Ona su se nalazila u kotarevima Garešnica i Čazma, u kotaru Kutina ih nije bilo, pa se s tog kotara žito odmah slalo ZAVNOH-u. Nije se samo slala pšenica već i brašno. Pšenica se mljela u moslavačkim mlinovima. »Voljni smo pšenicu mljeti i poslati raznovrsno brašno potrebno bolnicama jer znamo da u mlinovima oskudjevate.«¹⁰⁶ Skupljale su se i ostale namirnice. U uputama ZAVNOH-a od 5. VIII 1943. godine donosi se objašnjenje zašto je potrebno sakupljati hranu. Davor Petrović¹⁰⁷ 18. VIII 1943. godine piše ZAVNOH-u da je u Moslavini skupio 124 komada rasplodne stoke. Stoka je ZAVNOH-u upućena preko Kamenskog mosta gdje su je preuzeli organi vlasti Korduna. Okružni NOO Moslavine piše 28. VIII 1943. godine da je poslano 120 komada stoke za Kordun. Pored stoke upućene su kutije sa sirom, kunići i svinje. Transporti hrane i ostalog materijala upućivani su užurbano da ih ne zateknu jesenske kiše koje bi omele prebacivanje hrane do Banije. Krajem kolovoza veća količina žita i stoke prebačena je iz Moslavine za Baniju i Kordun. ZAVNOH-u je Moslavina upućivala i štamparska slova, ciklostil, novac i bolnički materijal. U srpnju 1943.

NOO-i su imali razgranatu mrežu kontrole rada u mlinovima gdje su postojali kontrolori, povjerenici za ušur. Oni su bili članovi okružne komisije i kotarskih prehrambenih komisija. Imali su zadatak skupljati i dostavljati sve podatke o meljavi i ubranom ušuru. Povjerenik za ušur organizirao je i rukovodio cijelim poslovanjem u mlinu i mlinskim sektorima. Ušur se ubirao na tri načina: ubiranjem za cijeli mlinski sektor, ubiranjem za određeni mlin te paušalni iznos za mlinare gdje nije bilo moguće uspostaviti kontrolu zbog njihove raštrkanosti. Prilikom ubiranja ušura strogo se pazilo na imovno stanje vlasnika i suvlasnika mlina. Mlinarima koji su živjeli isključivo od mlina predavao se cijeli za njih ubrani ušur od 6% ukupne meljave ukoliko obračun nije premašivao od NOO-a postavljeni maksimum.

¹⁰² Arhiv Hrvatske, neprijateljski dokumenti MNG, fascikl 16 M 1971/43.

¹⁰³ IHRPH, dokumenti ZAVNOH-a, fascikl 1, kutija 66/1170.

¹⁰⁴ Isto, KP — 26-1489, Izvještaj OK KPH Čazma.

¹⁰⁵ Isto, Dokumenti ZAVNOH-a, izvještaj Valenta Bolta ZAVNOH-u od 18. VII 1943. godine.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto, pismo Davora Petrovića ZAVNOH-u.

godine upućeno je raznog materijala u vrijednosti od 2 000 000 kuna. Pored toga 10 000 000 upućeno je CK KPH, Štabu II korpusa u Slavoniji 10 000 000 te OK KPH Bjelovar 2 000 000 za nabavu propagandne tehnike.¹⁰⁸

Pod parolom »Sve za frontu...« očitovala se djelatnost NOO-a za sakupljanje hrane za partizane i krajeve koji su stradali za vrijeme rata a partizani su ih oslobodili. Zapisnik sjednice Okružnog NOO-a Moslavina od 17. X 1943. godine navodi pojedinačno sve što je u tom mjesecu prebačeno preko Osekova iz Moslavine za Baniju. Moslavina je slala sve što je imala, od pšenice, masti, goveda, ječma, zobi, raži, graha, lana, luka do konja, hamova, pila, bicikla i plugova. U izvještaju komisije za pomoć opustošenim krajevima za razdoblje od 4. listopada do 10. studenog 1943. godine navode se opširni podaci o pomoći koja je upućena Lici, Baniji i Kordunu.¹⁰⁹

Još u rujnu 1943. godine Štab II operativne zone svojom naredbom nalaže poduzimanje kampanje skupljanja pomoći pod parolom »Sve za frontu — nitko ne smije kod nas umrijeti od gladi«. Vjerojatno od tada, pri Okružnom NOO-u Moslavina i postoji prehrambena komisija u koju su ušli predstavnici Okružnog NOO-a, Okružnog odbora AFŽ-a, Okružnog odbora USAOH-a i Komande moslavačkog područja. U općinskim NOO-ima osnovani su prehrambeni odbori. Pod parolom »Ni zrna žita neprijatelju«, komisije i odbori organiziraju mitinge, skupljaju hranu i ostali materijal potreban za vojsku i siromašne krajeve. Vojne su se jedinice brinule za spremanje skupljene hrane, što je bilo jednako važno kao i njihovo skupljanje, a ništa manje ni od osvajanja uporišta i rušenja pruga. Kotarske komisije i Okružna prehrambena komisija vodile su računa o racionalnom iskorištavanju skupljene hrane i potrebnoj rezervi. U skupljanju hrane narod Moslavine postigao je zavidne rezultate. U listu »Glas slobode« broj 12 od 9. listopada 1943. godine u članku »Budimo postojani i odlučni« navodi se da se neprijatelj nije uspio domoći viškova žita. Uz pomoć jedinica NOV narod je obranio svoju ljetinu od pljačke. »Neprijatelj je u većini slučajeva morao ostati u svojim jazbinama iza bodljikavih žica i bunkera dok su partizani smiono krstarili našim krajevima.« U raspisu Općinskog poglavarstva Križ od 22. rujna 1943. godine nalaže se seoskim starješinama da obavijeste suseljene da svaki doveze za vojsku krumpira koliko je moguće dobrovoljno, upozoravajući ako to ne urade, da će im vojska nasilno mnogo više uzeti. Za spremanje skupljene hrane gradile su se zemunice i barake duboko u Moslavačkoj gori.

Skupljena hrana prevozila se u Baniju i Kordun, a to je bilo teško organizirati. Neprijateljska vojska budno je pratila svakog tko prolazi preko pruge i ostalim komunikacijama. Zato je kolone natovarenih kola bilo teško prebaciti preko željezničke pruge a još teže preko Save čije su obale neprijateljski vojnici čuvali. Transport hrane redovito su pratili borci Moslavačkog NOP odreda i II brigade II operativne zone. Znajući da partizani prebacuju hranu preko Save, neprijatelj je često blokirao obalu tenkovima i topovima, potapljao čamce i dobro čuvao sve prilaze. No, i pored toga partizani su uvijek pronalazili najbolja rješenja i skupljenu hranu dopremali na određena mjesta. Imali su za to i svoje povjerljive ljude i simpatizere u neprijateljskim redovima koji su im u tome pomagali. Hrana i ostali materijal prebacivali

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto, dokumenti ZAVNOH-a broj 66/1242 od 24. XII 1943.

su se kod Osekova, Crkvenog boka, Mahova, Kratečkog i na drugim mjestima. U listopadu i studenom 1943. godine kiše su razmočile putove, pa je kretanje kola po blatu i lokvama bilo otežano, te se ni hrana nije mogla prebacivati. Zato je Okružni NOO Moslavine stalno požurivao ZAVNOH da se osigura prihvata hrane na drugoj obali Save dok su vremenske prilike to dopuštale. Za Baniju je 28. listopada otišao transport od 115 kola natovarenih hranom preko kotara Dugo Selo. Okružni NOO Moslavina nije bio zadovoljan načinom preuzimanja hrane od Okružnog NOO-a Banija. 20. listopada 1943. godine (osam dana ranije nego je upućen transport od 115 kola) u zapisniku Okružnog NOO-a Moslavina o tome je zapisano: »Sve se to prebacuje do Osekova, a na drugoj obali Save preuzima Okružni NOO Banija, ali tamo ne ide sve u redu, s materijalom se neodgovorno postupa i nemaju dovoljno ljudi. Roba se skriva u grmlju i ne šalje se odmah, kasnije se računi ne slažu. Ovdje se utroši trud i muka a tamo propada. Sada nisu imali osiguranje za transport koji je prošao preko Save, tek kod zadnjeg je stiglo osiguranje.«¹¹⁰ U vezi s tim Glavna intendatura NOV i POH 4. rujna 1943. godine piše Predsjedništvu ZAVNOH-a: »Problem transporta u današnjim uslovima vrlo je težak a s njim se treba ozbiljno da pozabave vojne vlasti i NOO koji raspolažu kolima. Momentalno je riješenje da stvari prate isti sprovednici do mjesta gdje ih moraju predati.«¹¹¹

Od rujna 1943. godine pošiljke hrane preuzimala je Glavna intendatura koja se ujedno brinula i za njezino prebacivanje. U tome su joj pomagali NOO-i osiguranjem zaprege. Skupljena hrana za vojsku i siromašne krajeve smatrala se ratnim plijenom. To je duboko vrijeđalo rukovodstvo NOP-a u Moslavini, pa su u tom smislu dostavili ZAVNOH-u i svoje mišljenje, ističući da hrana nije zaplijenjena već dobrovoljno dana vojsci i siromašnima.

NOO-i su obavljali i druge djelatnosti. Tako su narod poticali na upis Zajma narodnog oslobođenja koji je ZAVNOH raspisao na temelju Uredbe AVNOJ-a od 15. I 1943. Zajam je raspisan 15. VIII 1943. godine.¹¹² U Moslavini se čitavo vrijeme rata provodila razmjena dobara između sela i grada (varoši) bez obzira na to što su mnoga sela bila slobodna a trgovačke varoši u rukama neprijatelja.¹¹³ U izvještaju političkog komesara Operativnog štaba NOP odreda Banija od 7. IX 1942. godine piše: »Ova sela nisu dirana [misli se na sela u Moslavini], odazivaju se u vojsku, ne bojkotiraju tržište, zapečaćeni mlinovi koje smo mi otpečatili i rekvirirali pšenicu koja je skupljena kao ušur za državu.«¹¹⁴ Razmjenu s uporištima je bilo teško suzbiti jer NOO-i

¹¹⁰ Isto, dokumenti Okružnog NOO Moslavina broj 1473.

¹¹¹ Isto, dokumenti ZAVNOH-a, Izvještaj Glavne intendature NOV i POH od 4. IX 1943. godine.

¹¹² AVNOJ je raspisao narodni zajam u iznosu od 500 000 000 kuna. Na osnovi toga ZAVNOH je raspisao zajam za jedan dio gornjeg iznosa — 150 000 000 kuna na 10 godina uz 3% kamata.

¹¹³ Arhiv Hrvatske, neprijateljski dokumenti MNG, 17 M. Župsko nadzorništvo rizničke straže Zagreb, izvještava za travanj 1943. godine da se u razdjelu Garešnica služba može obavljati samo u mjestu Garešnica, dok je ostalo područje u rukama partizana. U njihovim rukama su općine V. Grđevac, Grubišno Polje, Ivanovo Selo, Velika Pisanica, Berek i Šandrovac.

¹¹⁴ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 32, dok. 151.

nisu raspolagali snagom koja bi to mogla ostvariti. Seljaci su odlazili u uporište, prodavali hranu a za dobiveni novac kupovali su sol, petrolej i obuću. Od takvog načina trgovanja oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju prijetila je dvostruka opasnost: odlazile su velike količine hrane u uporište, što je pomagalo neprijatelju, s druge pak strane neprijatelj je preko pojedinaca dobivao dragocjene podatke o partizanima. Uz njihovu pomoć neprijatelj ubacuje svoje parole šireći tako propagandu protiv NOB-a.

U nastojanju da se to spriječi ZAVNOH je 16. VIII 1943. godine uputio Okružnom NOO-u Moslavina Upute o kanalizaciji šverca,¹¹⁵ po kojoj je trebao osnovati Centar za nabavu stvari s neoslobođenog teritorija. Centrom je trebao rukovoditi član Okružnog NOO-a koji se trebao brinuti o trgovini s neoslobođenim područjem. Kotarski NOO-i također su trebali postaviti odgovornu osobu za te poslove. NOO-i su na oslobođenom području organizirali sajmove i razvijali unutrašnju razmjenu dobara.

Iako su se NOO-i u svom radu borili s nizom poteškoća, a imali su i propusta u radu, oni su ipak u 1943. godini sve više postajali organi prave narodne vlasti. Narod im se obraćao za mnoga pitanja koja je u selu trebalo riješiti. Neki su još uvijek samo pomagali partizanske jedinice, a u neke su se uvukli oportunisti koji su kočili njihov rad.¹¹⁶

U jesen 1943. godine NOO-i su se našli pred novim zadatkom. Trebalo je obaviti jesensku sjetvu kako bi se osigurala ljetina. Organizacijom sjetvenih radova obavlja se i obnova glavne privredne grane ratarstva. Sjetveni radovi organiziraju se pod parolom »Ni jedna stopa zemlje ne smije ostati neobrađena«. NOO-i su posebnu pažnju obraćali obradi zemlje partizanskih porodica i napuštene zemlje. Jedan dio napuštene zemlje davao se seljacima za obradu (prvenstveno siromašnim obiteljima) pa i bogatijim uz zakup i napolicu. Ako pojedinci nisu mogli obraditi zemlju sami, ona se obrađivala putem pomoći ili zajedničkom obradom pomoću radnih bataljona. Nema podataka na osnovi kojih bi se pouzdano moglo ustvrditi da se imovina narodnih neprijatelja konfiscirala. Njihova zemlja ako je bila napuštena, obrađivala se u organizaciji NOO-a, u odluci kojom se obrada dopuštala posebno se isticalo da se u njezino vlasništvo ne dira.

Organizacija zdravstvene službe

Odlukom ZAVNOH-a od 16. prosinca 1943. godine osnovan je Zdravstveni inspektorat za Moslavinu. Za inspektora je imenovana dr Branka Oreščanin. Ona je organizirala zdravstvenu službu na okrugu. U mjesnim, općinskim, kotarskim i Okružnom NOO-u osnovane su zdravstvene sekcije. One su pružale besplatnu pomoć stanovništvu. Organiziraju predavanja i provode propagandu kojoj je cilj sprečavanje bolesti, osobito zaraznih. Zdravstvene sekcije predlagale su NOO-u provođenje mjera kojima se čuvalo zdravlje naroda. Zdravstvene sekcije su se brinule o održavanju higijene stanovništva (suzbijanje ušljivosti, čistoća kuća, bunara i vodoopskrbnih objekata). Članovi zdravstvenih sekcija obilazili su kuće i pronalazili izvore zaraznih bolesti. U prvoj polovici 1944. na oslobođenom teritoriju Moslavine otvorena je apoteka koja op-

¹¹⁵ Po svemu sudeći mnogi koji su se time bavili nisu bili šverceri. Trgovali su samo za svoje potrebe.

¹¹⁶ »Glas slobode« broj 19. od 23. XII 1943. godine.

skrbljuje stanovništvo lijekovima, siromašni su dobivali lijekove besplatno. Zdravstvena služba Okružnog NOO-a, pomoću svojih zdravstvenih sekcija u seoskim i općinskim NOO-ima vodila je evidenciju oboljelih, posebno onih koji su bolovali od zaraznih bolesti. U nekim sredinama zaštita od zaraznih bolesti osiguravala se i cijepljenjem ili osiguravanjem sredstava za suzbijanje bolesti. Stanovništvu su pomoć pružali i liječnici vojne bolnice u Podgariću.

Briga za odgoj i obrazovanje djece

Uspjesi koje je NOP postigao u drugoj polovici 1943. godine utjecali su i na organizaciju prosvjetne djelatnosti. Rukovodstvo NOP-a, svjesno velike uloge obrazovanja mladih u duhu ciljeva NOB-a, prilazilo je organizaciji osnovnih škola i drugih oblika obrazovanja naroda.

U listopadu 1943. godine Okružni NOO Moslavina putem svoje Prosvjetne komisije organizira u kotaru Garešnica i Kutina prve partizanske osnovne škole. Prva takva škola otvorena je u Krajiškoj Kutinici. Neposredno nakon njezina otvaranja Mjesni NOO sela Veliki Prokop traži od Okružnog NOO-a Moslavina otvaranje osnovne škole. Brzo nakon toga u kotaru Garešnica otvara se 8 osnovnih škola. Učitelji kotara Garešnica održali su 10. listopada 1943. godine svoju prvu učiteljsku konferenciju koja je donijela zaključke da se svi učitelji i učiteljice stavljaju na raspolaganje narodnoj vlasti, da se ukine prosvjetni referent kod Pavelićeva kotara u Garešnici na način što će drugarici koja obavlja tu dužnost izdati naredbu da odmah obustavi rad, da se u svim školama radi po privremenom nastavnom planu dok ZAVNOH ne dostavi izrađeni program.

Neposredno nakon prve konferencije održana je i druga u slobodnoj Čazmi. O toj konferenciji piše »Glas slobode« broj 19 od 23. prosinca 1943. godine: »Druga učiteljska konferencija za kotar Čazmu«. »I ovdje su prisutni donijeli zaključak da se svi učitelji i učiteljice najodlučnije opredijele za aktivno učestvovanje u NOB-i. Učitelji i učiteljice masovno prilaze našoj borbi i vrijeme je tome, jer nas čekaju veliki zadaci. Naš je zadatak graditi i otvarati škole u najtežim prilikama rata. Konferencije su pomogle da se oni učitelji koji su bili pod utjecajem neprijateljske propagande opredjele za aktivno učestvovanje u NOB-i.«¹¹⁶

Oružane borbe koje su se vodile u Moslavini ugrožavale su rad škola. Krajem 1942. i početkom 1943. godine na području kotarske oblasti Garešnica radilo je 20 škola, dok ih 15 nije radilo, od njih 7 je izgorjelo, u dvije školske zgrade bila je vojska, 7 ih nije imalo učitelja.¹¹⁷

Sudska djelatnost NOO-a

Značajna djelatnost NOO-a provodila se u oblasti sudstva. U početnoj fazi dok NOO-i nisu razvili svoju funkciju vlasti, sudske poslove su obavljali bez pravila i propisa. Suđenje je obavljao narod na masovnom zboru, ponajčešće na javnom mjestu. Narod okupljen na zboru predstavljao je sud kojim je rukovodio jedan od rukovodilaca NOP-a. Odluka se donosila nakon javnog

¹¹⁷ Muzej Moslavine, reg. br. 20666 — 1942. godine.

obrazloženja krivnje optuženog. Događalo se da su sud sačinjavali pripadnici jedne vojne jedinice. Sudovi su uglavnom rješavali krivičnopravne kaznene predmete. Imovinskopravni sporovi, ako ih je bilo, rješavali su se najčešće nagodbom. Odluka zbora ili vojne jedinice izvršavala se odmah nakon što je izrečena. Ako bi netko od osuđenih uložio žalbu, rješavao bi je isti sud koji je osudu donio s tom razlikom što bi u tom slučaju zborom rukovodio drugi predsjedatelj. Dvostepenost se uvodi krajem druge polovice 1943. godine.¹¹⁸

U Moslavini su sudovi izrekli više osuda. Tako je 9. svibnja 1942. godine održano masovno suđenje petorici neprijateljskih špijuna. Nakon što su narodu objašnjeni učinjeni zločini optuženih, sud im je izrekao kaznu. Krajem 1942. godine prestaje suđenje na javnom mjestu. Osnivaju se sudski odjeli (vijeća) koji djeluju unutar NOO-a. Vijeća nisu bila stalna, a osnivala bi se po potrebi (brojila su tri člana). Vijeće je javno sudilo i čitav dokazni postupak vodio se usmeno. Sve je to bilo uvjetovano momentalnim ratnim prilikama područja i zadacima članova NOO-a. Stvarna nadležnost vijeća nije određena. Odluke sudskih vijeća izvršavale su vojne vlasti ili sami NOO-i. Malo je sačuvanih predmeta koje su rješavala sudska vijeća. U nekim dokumentima nađe se po koji podatak o suđenju i osudama. Tako se npr. u Radio-vjesniku broj 3, koji je izdavao Agit-prop OK KPH Čazma od 24. III 1943. godine (čuva se u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske) donosi vijest da su osuđeni na smrt strijeljanjem dvojica ustaških zločinaca, Mijo Pleše i Mijo Martinović iz sela Gornje Jelenske jer su u logoru Jasenovac i zatvorima u Zagrebu i Karlovcu ubili oko 1 000 ljudi. Istaknuti funkcionar HSS iz Moslavine Blažek također je bio suđen zbog suradnje s ustašama. Narod je pomagao narodnoj vlasti, prijavljivao je narodne neprijatelje i tražio njihovo kažnjavanje.

Nakon oslobođenja Čazme, krajem studenog 1943. god. slobodni teritorij protezao se od Kalnika preko Dubrave, Čazme, Garešnice, a oslobođenjem mjesta Đulavec i do Slavonije. 1. studenog 1943. uspostavljena je i željeznička veza uskotračnom prugom između Kopčić brda i Podgariča. Na oslobođenom teritoriju razgranava se partizanska vlast. Općinski i kotarski NOO-i bili su smješteni u samoj Čazmi. Sve je to utjecalo i na potrebu organizacije i funkcioniranja sudske djelatnosti.

Upute o organizaciji i radu sudova NOO-a koje je donio ZAVNOH (Odjel za sudstvo) u kolovozu 1943. godine unapređuju rad narodnih sudova. Iako su oni i dalje ostali u okviru NOO-a, utvrđuju se njihovi poslovi kao pravosudnih organa neposredno vezanih za upravu. Upute donesene u listopadu 1943. godine rješavaju pitanja pravne sigurnosti naroda oslobođenog teritorija. One, bez birokratizma i krutih pravila zaštićuju interese NOB-a. Prema tim uputama nitko nije mogao biti osuđen bez odluke suda, a sudovi se koriste pravnim izvorima, narodnim običajima, ranijim zakonima koji su se udomaćili, presudama, zaključcima i rješenjima ranijih sudova, te uredbama i propisima ZAVNOH-a. Sudbenost se dijelila na civilnu i kaznenu. Civilna je raspravljala pretežno imovinskopravne norme a kaznena kažnjivu djelatnost ljudi. U studenom 1943. godine u Moslavini su uhapšene 32 osobe zbog špijunaže,

¹¹⁸ Mario Zmajević, Povijesni osvrt na razvoj narodnog sudstva u Moslavini u toku narodnooslobodilačke borbe čuva se kao rukopis u Muzeju Moslavine.

sve su bile osuđene na smrt. U isto vrijeme u kotaru Garešnica osuđeni su rukovodioci vjerske sekte anabaptista (svetopismaši) koji su odgovarali narod od sudjelovanja u jedinicama NOV. Glas slobode broj 16 od 25. XI 1943. godine piše da je vojni sud Komande moslavačkog područja osudio Luku Šipuljaka iz Stare Marče, kotar Čazma jer je u više navrata izražavao svoju mržnju prema NOV.

III zasjedanje ZAVNOH-a svojom Deklaracijom o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske unaprijedilo je rad sudova. U točki 10. ističe: »Nitko ne može biti suđen bez prethodnog postupka«, a odluka o ustrojstvu poslovanja NOO-a i skupština u federalnoj Hrvatskoj u članu 20. utvrđuje da se do konačnog uređenja sudstva u Hrvatskoj sudovanje vrši u okviru NOO-a. Pri tim odborima osnivaju se sudski odjeli, dok su suci bili birani iz naroda preko NOO-a.

Prema tome u Moslavini kao i u ostalim krajevima Hrvatske poslije I zasjedanja ZAVNOH-a NOO-i postaju sve više pravi organi demokratske narodne vlasti koji u svojoj djelatnosti organiziraju grane političkog, ekonomskog, socijalnog, prosvjetnog i zdravstvenog života kao i sudsku vlast u općinama, kotarevima i okruzima oslobođene zemlje.

DIO TREĆI

STVARANJE ŠIROKE POLITIČKE OSNOVICE NOP-a I. NOP U MOSLAVINI U PRVOJ POLOVICI 1944. GODINE

1. *Poteškoće koje su se javljale unutar NOP-a*

U početku 1943. godine politička situacija u Moslavini se pogoršava. Očekivao se daljnji uspon i uspjesi u mobilizaciji i dolazak novih boraca u jedinice NOV, međutim on je izostao. Nakon velikog uspjeha u drugoj polovici 1943. godine sada se prilikom mobilizacije prave greške. Mobilizacija se nije provodila prema utvrđenim propisima viših organa NOP-a. U njihovoj primjeni nije bilo jedinstvenih stavova. Partijske organizacije provodile su prisilnu mobilizaciju. O tome se u izvještaju OK KPH Čazma od 3. travnja 1944. godine navodi: »Prisilna mobilizacija koju smo proveli utjecala je da su mnogi otišli u neprijateljsku vojsku, čak su i neki dezertteri iz naše vojske otišli u uporišta.«¹ U kutinskom kotaru mobilizacija je provedena po popisima a njezin rezultat je bio da je polovica mobiliziranih pobjegla. U radu nekih mobilizacijskih centara bilo je nepravilnosti. Kućama su puštali bogate seljake a siromašne su slali u vojsku.

U doba mobilizacijske kampanje svi faktori koji su je provodili nisu međusobno sinkronizirali svoje akcije i postupke. Donosile su se suprotne odluke o mobilizaciji. Tako npr. Komanda moslavačkog područja donosi

¹ IHRPH KP 13 — 1468, Izvještaj OK SKOJ-a Čazma.

odluku o mobilizaciji putem obaveznih poziva. Oni koji se pozivu nisu odazvali prisilno su dovedeni u komandu. Komanda područja mobilizira godišta od 1915. do 1925. godine. Nasuprot tome OK KPH Čazma provodi mobilizaciju godišta 1918—1925. na dobrovoljnoj bazi. Pozive su slali samo onda ako to pojedinac traži. Pored Komande područja i Okružnog komiteta, mobilizaciju su provodile i omladinske organizacije, koje su u nekim mjestima nalagale svim bivšim pripadnicima ustaškog pokreta da se u roku od 24 sata prijave u mobilizacijski centar. Mobilizaciju provodi i vojska. Jedan bataljon moslavačke brigade provodi prisilnu mobilizaciju u selima Bojani i Milaševcu. Prema tome mobilizacija se provodila neujednačeno i bez jedinstvenih kriterija što je utjecalo na pojavu dezertstva.

Rukovodstvo moslavačkih partizanskih jedinica, povećanjem broja boraca nailazi na poteškoće u političkom radu. Nedostatak iskusnog i sposobnog političkog kadra jako se osjećao. Novi borci su malo znali o partizanskom ratovanju, ciljevima partizanske borbe te odnosima u partizanskim jedinicama. Među njima je bilo i mnogo dojučerašnjih domobrana, koji su svojim dolaskom u partizanske jedinice unijeli mnogo tuđeg i stranog, što je remetilo ustaljene odnose među borcima i slabilo njihovu udarnu snagu. Novi se borci sporo uklapaju u način partizanskog života a njihova integracija sa starim borcima sporo teče. Političko obrazovanje novopridošlih bilo je prepušteno političkim komesarima koji bez svesrdnije pomoći partijskih organizacija nisu mogli imati vidnijeg uspjeha u radu. Upravo ta pomoć je izostala.

Nedostatak sposobnog kadra koji bi s marksističkog stanovišta objašnjavao narodu ciljeve NOP-a mnogo se osjećao. To je osobito dolazilo do izražaja kad je trebalo objašnjavati odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Odluke se i dalje narodu prenose bez njihova osmišljavanja. Među Srbima i dalje postoji problem raskrinkavanja kralja Petra. Četnička propaganda to obilato iskorištava. Narodu stalno govore kako su Hrvati dali manje u borbi, kako mnogi bježe iz partizana te siju sumnju u iskrenost Hrvata koji pristupaju NOP-u. U isticanju Hrvata na rukovodeća mjesta vide ugrožavanje Srba, nisu zadovoljni što brigade nose hrvatska imena, smeta im što se neki domobrani postavljaju na komandna mjesta i što zadržavaju činove. Nezadovoljstvo postoji što su zapostavljeni u pogledu napredovanja u vojnim zvanjima. Zbog toga mnogi nezadovoljnici dezertiraju iz partizanskih jedinica. Općenito se može zaključiti da se u prvoj polovici 1944. godine u Moslavini postavlja srpski problem. Partijski i vojni organi nastoje ga riješiti. 23. travnja 1944. godine održan je sastanak sa Srbima na kojem se raspravljalo o položaju Srba. Na tom sastanku bio je izabran predstavnik Srba iz Moslavine u Klub vijećnika Srba u ZAVNOH-u (izabran je bio Nikola Šušnjar Geno).

Nastali problemi rješavaju se tako što se prilazi osnivanju srpskih jedinica (srpski bataljon, Brigada »Miloš Obilić«, kasnije brigada »Nikola Demonja«).

Međutim, reakcija ne miruje. Širi parole da svi Srbi trebaju ići u četnike. Jedan uhapšeni je izjavio da su imali namjeru osnovati četničku jedinicu od dezertera i onih koji nisu pristupili NOP-u. Rasturivali su letke slične džepnim novinama na kojima je naslikan partizan kojem četnik jaše na vratu i zabada mu nož u leđa.²

² Isto, KP 13 — 1468.

Milan Radošević, pristaša Samostalne demokratske stranke na mitingu u Popovcu govori: »Braćo Srbi! Mogu vam reći da je veliki dio Hrvata otišao sada u bandu pa i oni koji nisu išli sa ustašama 1941. godine. Srbi trebaju da se sjete večere cara Lazara i njegove zakletve — Bolje carstvo...«³ Reakcija širi lažne vijesti kako se Hrvati neće boriti za srpska sela te da se vraća stanje koje je bilo 1941. godine, da su u organima NOO-a ustaše. Utjecaj četničke propagande osjećao se najviše kod starijih, među omladinom ta propaganda ne nailazi na odjek. Propaganda koju provode četnički elementi nailazila je na plodno tlo i zato što se u nekim sredinama dopustilo da se u odnosu na Srbe javi i hrvatski šovinizam koji su ispoljavali neprijatelji pritajeno. Oportunizam koji se javljao unutar samog NOP-a (od pojedinaca koji su se uvukli u njegove strukture) negativno se odražavao među Srbima, pogotovo pomirljiv odnos prema nekim neprijateljima. »Na mnogo slučajeva nepovjerenja prema našem pokretu dolazilo je upravo radi našeg nepravilnog rada. Labav odnos prema ustašama, uzdizanje njih koji su se predali za vodnike i komandire u vojsci, puštanje mnogih uhapšenih nazad, loše je djelovalo na Srbe.«⁴

Ispravljajući greške odgovorni rukovodioci NOP-a mijenjaju način političkog rada među Srbima kako bi se otklonilo njihovo nepovjerenje prema NOP-u. Mnogo više nego dosad među Srbima se uzdiže njihova nacionalna svijest a ističu se i njihove zasluge za NOP. Suzbija se propaganda koja je sijala sumnje da je položaj Srba u Hrvatskoj, odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a pogoršan i da su Srbi dovedeni u neravnopravan položaj u Hrvatskoj. Isto tako ubuduće se vodi više računa o onima koji raniju političku prošlost žele prikriti stupanjem u jedinice NOV.

O položaju Srba raspravljalo je i partijsko savjetovanje za sjeverozapadnu Hrvatsku održano u Moslavini 17. II 1944. godine. O tome je rečeno: »Kod nas se osjeća naročito na garešničkom kotaru da ti Srbi ne samo da nisu oduševljeni kao što su to bili u početku [ustanka — opaska pisca] nego se među njima osjeća neka nelagodnost, oni ne osjećaju za pokret. Jedan dio tereta pada na agitaciju i propagandu.«⁵

Odnos Mađara prema NOP-u nije se bitno promijenio ni u 1944. godini. Narodna skupina Mađara iz Moslavine ga i dalje odbija. Na sastanku predstavnika svih Mađara u Dišniku 11. siječnja 1944. godine objašnjeno im je najnovije političko kretanje a zatraženo je od njih da se uključe u NOP. Mađari npr. izjavljuju da ne prihvaćaju odluke AVNOJ-a niti da priznaju vlast NOO-a. Predstavnici NOP-a su im na tom sastanku izjavili da su obavezni te odluke prihvatiti ako žele živjeti u Jugoslaviji. Oni koji to ne žele mogli su se iseliti u Mađarsku a svu pokretnu i nepokretnu imovinu trebali su ostaviti NOO-u. Istog mjeseca u Mađarsku je iseljeno 6 obitelji.

Taj stav predstavnika NOP-a prema Mađarima kritiziran je na navedenom partijskom savjetovanju za sjeverozapadnu Hrvatsku. Istaknuto je da je taj stav bio krut, pogotovo ako se zna da se među njima nije politički djelovalo da se pridobiju za NOP. Neopravdano ih se, utvrđeno je, smatralo

³ Isto, KP 65 — 1076.

⁴ Isto, KP 8 — 674, Izvještaj Oblasnog komiteta KPH Zagreb.

⁵ IHRPH, dokumenti Povjerenstva za sjeverozapadnu Hrvatsku, materijali savjetovanja u Moslavini, veljača 1944.

ustašama zato što se odmah nisu uključili u NOP (Mađari su ponajviše živjeli pomiješano sa Srbima). Na savjetovanju je također rečeno da im se borba koju je povela KPJ za oslobođenje nije objašnjavala na način kako je to trebalo. Nedovoljno se upozoravalo da je KPJ povela borbu i za oslobođenje Mađara a ne samo Hrvata i Srba. S Mađarima u Moslavini se nije razgovaralo već s njihovim predstavnicima u Osijeku, što je smatrano pogrešnim. Malo se upozoravalo na njihovu perspektivu u novoj državi koja će se uspostaviti nakon oslobođenja. Prve rezultate promijenjenog odnosa prema Mađarima izvori bilježe od početka travnja 1944. godine ovim riječima: »Od posljednjih događaja u Mađarskoj i prilika na bojištu Mađari se više interesiraju za našu borbu.«⁶

Greške prilikom mobilizacije o kojima smo govorili, promijenjeni način ratovanja partizanskih jedinica (napadi na jaka uporišta, odlazak brigada u druge krajeve) te propusti u pogledu odnosa prema Srbima i neprijateljskoj propagandi koja se provodi među borcima, utječu na pojavu dezertera. Rukovodstvo NOP-a u Moslavini nije uspjelo tu pojavu spriječiti. Dezerteri su se skrivali po selima, izbjegavajući partizanske jedinice. Poneki i pucaju na partizanske kolone. Dezerterstvo se javlja sredinom 1943. godine, upravo u vrijeme kada se NOP u Moslavini počinje razvijati u širinu. Prvi dezerteri se u dokumentima navode u kolovozu 1943. godine. Tada je jedan dio boraca IV bataljona 12. brigade prilikom povratka iz Zagorja u Slavoniju ostao u Moslavini jer su većinom bili iz Moslavine. Bez odobrenja Štaba otišli su svojim kućama. Pokušaji patrole da ih prisili na povratak nije uspio. U tom pogledu im Štab Moslavačkog NOP odreda pruža podršku obrazlažući to činjenicom da su svi oni nepravilno zadržani u 12. brigadi jer pripadaju jedinicama II operativne zone (bili su to većinom borci koji su krajem 1942. i početkom 1943. iz Moslavine upućeni u slavonske jedinice). Nakon osnivanja II brigade II operativne zone iz nje dezertira oko 200 boraca. U lipnju 1944. godine na području kotara Dubrava bilo je oko 500 dezertera, u kotaru Čazmi 400, Garešnici 200 i Kutini 500 dezertera.⁷ Ukupno dakle 1 600, što je velik broj, čitava jedna divizija. Neki od dezertera bili su povezani s mačekovcima, četnicima pa i ustašama. Bilo je i takvih koji su se s oružjem predali neprijatelju i otišli u uporište a neki su pak organizirali pljačkaške bande.

Rukovodstvo NOP-a u početku s dezerterima lijepo postupa. Uvjerava ih da se vrate u jedinice bez opasnosti da će zbog dezerterstva biti pozvani na odgovornost. Dopuštalo im se da se vrate u jedinicu koju žele. Srbima se obećava da će se osnovati njihove nacionalne jedinice.

Usporedo s vojničkom ofenzivom neprijatelja u prvoj polovici 1944. godine i mačekovci obnavljaju svoju propagandu. Odlazak istaknutih funkcionara HSS u partizane nije značio i potpuno eliminiranje mačekovštine u Moslavini. Ostalo je još pritajenih neprijatelja koji su nastojali iskoristiti svoju priliku i okoristiti se neprijateljskom ofenzivom kako bi oslabili NOP. Angažiraju se na strani neprijatelja pomažući ga da mobilizira što više boraca za svoje jedinice. Šire parole: »Bolje ići u domobrane jer domobranima partizani neće

⁶ Isto, KP — 57 — 170, Izvještaj OK KPH Čazma od 3. 4. 1944.

⁷ Isto, KP — 8 — 751.

ništa učiniti ako ih zarobe. Odeti li u partizane, ustaše će vam zapaliti kuće.«⁸ U Ludini mačekovci pišu parole po kućama pozivajući seljake u domobransku vojsku. Rezultat te djelatnosti bio je da je neprijatelj u travnju 1944. godine uspio mobilizirati u čazmanskom kotaru 500 ljudi, u kotaru Dubrava također 500 (u cijeloj zagrebačkoj oblasti neprijatelj je u prvoj polovici 1944. godine uspio mobilizirati na temelju tzv. Paveličeve amnestije 8 000 do 10 000 ljudi). Tome je mnogo pridonijelo i omalovažavanje te akcije od rukovodstva NOP-a koje je smatralo da je nije potrebno suzbijati jer je narod neće prihvatiti. Međutim, neprijatelj je tu svoju akciju provodio na brutalan način, koristeći se raznim načinima da okupi što više ljudi, zato je i uspio toliko ljudi mobilizirati.⁹

Pristaše HSS odvrćali su narod od odlaska u partizane riječima kako se partizani ne bore za Hrvatsku već se bore za Veliku Srbiju. Srbima pak govore kako su Hrvati zauzeli sve najvažnije položaje u vojsci i privremenoj vladi i da Srbi neće imati jednaka prava kao Hrvati. Nikola Batrnjak, tajnik općinske organizacije HSS u Bereku (u siječnju 1944. godine izabran za predsjednika mjesnog NOO-a) govorio je da su srpski partizani poštenji a da među Hrvatima nema ni jednog poštenog. Odvrća seljake od NOV. Družio se sa srpskim reaktionarom Pucarinom a dok je bio u mjesnom NOO-u, mnogi seljaci su otišli u uporište.¹⁰ Vlastislav Novaček¹¹ iz Male Trnovitice napada NOP jer navodno on uvodi diktaturu i ne daje narodu slobodu. Ivo Bralić (Mali Ivo) plaši narod komunizmom.¹²

Djelatnost većine ostalih funkcionara HSS koji nisu prišli NOP bila je slična. O tome piše »Glas slobode« od 7. III 1944. godine u članku »Novi sramni pokušaji propalih političara«: »Po okružju šire laži o našoj vojsci, o našim vlastima s ciljem da pokolebaju njegovo jedinstvo. Njihove laži nije teško razotkriti. Eto npr. što radi bivši zamjenik zastupnika HSS Marković Nirko iz Okešincea, što radi Domitrović Stjepan iz Kloštar Ivanića, Bobec Stje-

⁸ Isto, KP 49 — 604, Izvještaj Oblasnog komiteta KPH Zagreb od 3. 3. 1944. godine.

⁹ Do ovih podataka došao sam sumirajući izvještaje OK KPH Čazma, OK SKOJ-a Čazma i Oblasnog komiteta SKOJ-a Zagreb u prvoj polovici 1944. godine.

¹⁰ Nikola Batrnjak je morao napustiti oslobođeni teritorij i otići u Veliki Grđevac a odatle u Bjelovar jer je bila otkrivena njegova neprijateljska aktivnost.

¹¹ Vlastislav Novaček bio je predsjednik mjesne organizacije HSS u Maloj Trnovitici. Pristupio je NOP-u i ušao u mjesni NOO Trnovitica u kojem je sabotirao. Suzbio proslavu 1. maja 1944. u Trnovitici. Povezan s Ivom Bralićem, otišao u uporište.

¹² Ivo Bralić, poznat pod imenom Mali Ive. Po dolasku ustaša povlači se iz političkog života. Pristupio NOP-u da bi prikrrio svoj šverc. Bio je u informativnoj službi Moslavačkog NOP-a odreda što mu je omogućilo da često putuje. Nije potpisao izjavu protiv Mačeka iako je prisustvovao sastanku u Dišnjaku. Podržavao je stalno vezu s grupom koja se okupljala oko Starčevića u Bjelovaru i s reaktionarnim rukovodstvom HSS u Zagrebu. Vezu je održavao preko trgovca Crnečkog kojeg je spasio kad su ga partizani uhapsili. U rano proljeće 1944. pobjegao u neprijateljsko uporište Veliki Grđevac a odatle u Bjelovar i Zagreb.

Podaci o djelatnosti Bralića, Batrnjka i Novačeka nalaze se u Pregledu radničkog pokreta i NOB-e u Moslavini.

pan iz Siščana, bivši članovi HSS, oni pljuju na žrtve za slobodnu Hrvatsku dok drugi liju krv i pristupaju NOV, šire vijesti o crnoj listi, raspadanju partizanama, predaji brigada.»

Od 26 istaknutih funkcionara HSS koji su u selu Dišnik potpisali izjavu protiv Mačeka, 15 je ostalo i dalje pasivno ili je otišlo u neprijateljsko uporište.¹³ Maček nastoji stvoriti što širu mrežu svojih agenata kako bi pojačao svoj razorni rad i oslabio NOP. Uvlače se u organizacije NOP-a, izjašnjavaju se kao pristalice Izvršnog odbora HSS, ulaze u NOO-e kako bi ih iznutra oslabili i stvorili eventualne pozicije sebi nakon završetka rata.

U nastojanju da osigura što veći broj boraca za svoje jedinice, u proljeće 1944. godine, kako smo već istakli, neprijatelj poduzima široku kampanju za mobilizaciju. Pavelić je za vojne obveznike koji su izbjegavali vojnu obavezu proglasio amnestiju, čiji je rok istjecao 25. svibnja 1944. godine. O odnosu rukovodstva NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prema toj mobilizaciji Oblasni komitet SKOJ-a u izvještaju od 20. VI 1944. godine navodi: »Mi smo u početku podcjenjivali amnestiju, pri bacanju neprijateljskih letaka govorilo se: — Evo papira za pušiti — U početku nismo pridavali tome važnost, poslije su se i sami naši simpatizeri počeli javljati neprijatelju. Malo je urađeno na suzbijanju neprijateljske propagande. Ništa nije učinjeno da se ukaže vojnicima kako je potrebno da se vrate svojim kućama i prestanu služiti okupatoru i ratovati za zločince Pavelića i Hitlera.«¹⁴ S vremenom se otišli ipak vraćaju svojim kućama. Sredinom lipnja 1944. godine vratio se velik broj, što je bio uspjeh političkog djelovanja organiziran od rukovodstva NOP-a u Moslavini. Svi su se u tome angažirali, osobito omladina i žene, koje uspostavljaju vezu s mobiliziranim u uporištima preko rodbine. Pišu im i objašnjavaju kako je potrebno da napuste uporište i vrate se svojim kućama.

U kolovozu 1944. godine odlazak u neprijateljska uporišta je obustavljen. Najveći broj povratnika bio je iz redova ustaške milicije. Na čitavom okrugu vratilo ih se oko 1 450. Među povratnicima bilo je i onih koji su u uporištu bili i po dvije godine. Stav narodne vlasti prema onima koji su odlazili u uporište postaje s vremenom rigorozniji i odlučniji. Sada mnogima sudovi konfisciraju imovinu a obitelji se upućuju u uporišta.

2. Osnivanje novih jedinica NOV u Moslavini

Naredbom od 19. siječnja 1944. godine osnovan je X korpus (zagrebački). U njegov sastav ušle su: 32. divizija (osnovana 12. XII 1943. godine) i 33. divizija (osnovana 30. siječnja 1944. godine). 33. divizija formira se od II brigade II operativne zone i Moslavačkog NOP odreda. Imala je dvije brigade (1. i 2. brigadu). Prva brigada se osniva od boraca 1. i 2. bataljona II brigade II operativne zone i od dva bataljona Moslavačkog NOP odreda. Druga pak brigada se osniva od boraca 3. i 4. bataljona II brigade II operativne zone

¹³ Pregled radničkog pokreta i NOB-e na okrugu Čazma, str. 125—131 i 194—198.

¹⁴ IHRPH, KP 11 — 1224, Izvještaj Oblasnog komiteta SKOJ-a Zagreb od 20. IV 1944. godine.

i 3. bataljona Bjelovarskog partizanskog odreda. S obzirom na to da je pretežno osnovana od boraca moslavačkih partizanskih jedinica, nazivali su je i 33. (moslavačkom) divizijom. Osnivanjem 33. divizije prestaje postojati II brigada (moslavačka) druge operativne zone. Također se rasformirao i Štab II operativne zone čiju je funkciju preuzeo Štab X korpusa. Bjelovarski i Moslavački NOP odred i dalje su djelovali samostalno, svaki na svom sektoru, pod neposrednom komandom 33. divizije. Komandant 33. divizije bio je Josip Antolović — Hrvat, dok je Vlado Mutak bio politički komesar.

3. Prilike u Moslavačkom NOP odredu poslije osnivanja 33. divizije

Moslavački je NOP odred od svog osnutka stalno upućivao svoje borce u druge jedinice kojima ih je popunjavao. 22. siječnja 1944. godine imao je 714 boraca. Osnivanjem 33. divizije ostao je samo s 200 boraca. U izvještajima X korpusa se navodi da Moslavački NOP odred ne pokazuje dovoljno aktivnosti, da su mu bataljoni maleni a rukovodioci mladi i neiskusni.¹⁵ Uzrok toj činjenici bila je njegova stalna reorganizacija i obavljanje zadataka u kojima borci nisu mogli stjecati borbena iskustva (sudjelovanje u pratnjama prilikom prebacivanja hrane i oružja). O prilikama u Odredu u jednom dokumentu se navodi: »Moslavački NOP odred koji je s dva bataljona učestvovao u prebacivanju oružja pokazao je u tom poslu veliku neodgovornost. Slabo držanje ne samo da je pokazao Štab odreda nego i štabovi njegovih bataljona. Na taj način propao je jedan dio oružja zajedno s protutenkovskom puškom. U Štabu izgleda da svatko radi na svoju ruku. Komesar nastupa previše komandantski. Komandant je inače dobar borac i rukovodilac ali u tom Štabu tako nesretno složenom slabo se snalazi. Taj odred ostao je sada s jednim bataljonom od 200 boraca od čega će se formirati dva bataljona.«¹⁶

Veze između Štaba odreda i Štaba 33. divizije nisu najbolje funkcionirale. Naredbom broj 12 Štaba X korpusa od 14. III 1944. godine osnovana je istočna grupa Odreda u koju su ušli Bjelovarski, Moslavački i Posavski NOP odred. Grupa odreda bila je pod komandom 33. divizije. Sektor njihova djelovanja bio je teritorij istočno od pruge Koprivnica, Križevci, Dugo Selo, rijeka Ilova na istoku, rijeka Sava na jugu. Glavni zadatak im je bio uništavati neprijateljske komunikacije.¹⁷ U prvoj polovici 1944. godine Odred je bio neaktivan, u svibnju 1944. godine ostao je na četiri čete jer je morao uputiti ostale za popunu jedinica 33. divizije.

Radi podizanja borbene aktivnosti Odred od svibnja 1944. godine mijenja način borbe jer se njegova dotadašnja taktika nije pokazala uspješnom. Tereonom se kretao kao brigada što mu je s obzirom na smanjen broj boraca smanjivalo borbenu efikasnost. Odlukom OK KPH Čazma od svibnja 1944. godine Odred je svojim četama odredio sektor djelovanja i samo su se u unaprijed utvrđenim akcijama mogle ujedinjavati. Time se htjela pospješiti mobilizacija novih boraca i pojačati obrana oslobođenog teritorija. Od Odreda

¹⁵ Zbornik dokumenata i podataka, tom V, knjiga 24, dok. 22.

¹⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 35, dok. 8.

¹⁷ IHRPH, KP 59 — 406, Izvještaj OK KPH Čazma od 3. VIII 1943.

se zahtijevalo da djeluje na partizanski način, da svoje čete i vodove upućuje u dubinu neprijateljske pozadine. Nakon direktive GŠ Hrvatske kojom se obrana slobodnog teritorija povjerava vojnim jedinicama a ne partizanskim stražama, Okružni komitet KPH Čazma je tu dužnost povjerio Odredu, pa je zato bio pojačan osobljem iz straža. Dolaskom domobrana u Odred unosi se ponašanje suprotno partizanskom shvaćanju unutrašnje organizacije života boraca. Zato su bili potrebni pojačani naponi za njihovu političku izgradnju u duhu NOB-a. Međutim, za organizaciju političkog rada u Odredu nisu postojali uvjeti zbog nedostatka iskusnih političkih radnika. »Odred neaktivan, bez prave borbenosti, još nema komesara, zato je politički rad s borcima ispod kritike.«¹⁸

U veljači 1945. godine prestao je samostalno djelovati Moslavački NOP odred. Priključio se 33. diviziji. U završnim borbama za oslobođenje Moslavine njegovi borci su pokazali zavidnu borbenost i veliku aktivnost. Imao je dva bataljona s 320 boraca. »Borbenost Odreda na visini, jer se gotovo svaki dan [njegovi borci — opaska pisca] tuku s neprijateljem i uspiju da ga odbiju. Borci izvršavaju sve dobivene zadatke, jedino prema nižim rukovodiocima nemaju najbolji odnos.«^{18a}

U tri godine raiovanja Moslavački NOP odred imao je odlučujuću ulogu u razvitku NOB-a u Moslavini. Poduzimao je većinu borbenih akcija, okupljao je nove borce u partizanske redove, najiskusnije upućivao u druge jedinice i obavljao druge vrlo važne zadatke. Velik broj ratnika prošao je kroz njegove borbene odrede, stalno se obnavljao, što je u pojedinim periodima utjecalo na njegovu borbenu sposobnost. Novi, još neiskusni borci, nisu bili sposobni ulaziti u jače okršaje, a ni ispoljavati borbenost i visok vojnički duh i moral dok ga s vremenom ne bi stekli u borbenim akcijama.

Ocjene o borbenom moralu njegovih boraca¹⁹ koje se u nekim dokumentima iz 1944. godine navode moraju se promatrati uzimajući u obzir prilike pod kojima je Odred vodio borbe, zato se može slobodno reći da su one i prestroge. Za Moslavački NOP odred može se reći da je bio neuništiva snaga koja je svoju moć crpila iz naroda, koja se neprestano obnavljala i bila stalno mlada. Njegova uloga bila je presudna za razvitak cjelokupnog NOP-a u Moslavini, pa i šire od nje jer je svoje borce upućivao i u druge krajeve.

4. Oružane borbe u Moslavini u 1944. godini

Od prosinca 1943. godine do ožujka 1944, zahvaljujući nadmoćnosti u ljudstvu i ratnoj tehnici, neprijatelj je uspio oduzeti inicijativu jedinicama X korpusa u Moslavini, Kalniku i Hrvatskom zagorju. U 1944. godini on prostoru sjeverozapadne Hrvatske poklanja sve više pažnje nastojeći osigurati redovit promet magistralnom prugom Zagreb—Beograd, zato pojačava svoje garnizone.

Početkom 1944. godine neprijatelj je uspio paralizirati širenje ustanka i s uspjehom započeti mobilizaciju u drugoj polovini 1943. godine. Organizira

¹⁸ Isto, KP 59 — 170, Izvještaj OK KPH Čazma od 3. IV 1944.

^{18a} Isto, KP — 63 — 778.

¹⁹ Ocjene o borbenom moralu boraca Moslavačkog NOP odreda nalaze se u izvještajima borbenih akcija jedinica 33. divizije koji su upućivani X korpusu.

stalne napade na oslobođeni teritorij, upada iznenada, pljačka sela i odvodi ljude, zadržava ih kao taoce ili ih prisilno upućuje u vojsku. U siječnju 1944. godine uspio je presjeći slobodan prolaz između Bilo-gore i Moslavine. U veljači s jakim snagama poduzima ofenzivu u Podravini a u ožujku ponovo upada na slobodni teritorij Moslavine, ali se ne zadržava već se kao i prije brzo povlači u uporišta. Od siječnja do ožujka moslavačke brigade nisu poduzele ni jedan značajniji napad na neprijateljsko jače uporište. Napadali su samo manja uporišta, osiguravali dopremu oružja iz Banije koje im je slao GŠ Hrvatske i prikupljali dezertere. Moslavački NOP odred vodio je borbe po čitavoj Moslavini a najviše oko Hercegovca i Garešnice, dok su brigade 33. divizije rušile prugu i ptt veze.²⁰

Krajem ožujka 1944. godine, II moslavačka brigada upućena je prema Oborovu, u kotaru Dugo Selo. Imala je zadatak da prihvati oružje koje je GŠ Hrvatske namijenio borcima X korpusa. Išla je u susret II bataljonu 1. moslavačke brigade koji je s oružjem trebao stići do Oborova. Sa sobom su borci nosili sjemenje namijenjeno Kordunu i Lici. Na put su krenuli 24. ožujka 1944. godine iz sela Mostari a stigli su 25. ožujka u Oborovo. Međutim, II bataljon nije došao u ugovoreno vrijeme a neprijateljske snage su se u međuvremenu počele grupirati i opkoljavati brigadu, što je izvršeno do 29. III 1944. godine. Neprijatelj je imao oko 1 000 vojnika a II moslavačka brigada oko 500. Štab brigade se u presudnim momentima nije snašao, nije imao jedinstvenih stavova u procjeni situacije u kojoj se brigada nalazila. Zauzimanjem potoka Crnec onemogućeno je brigadi da se probije iz obruča. Najžešće borbe vodili su I i III bataljon koji se nisu uspjeli probiti iz obruča i krenuti prema šumi Žutica. U toj bici II moslavačka brigada je bila razbijena. Njezine snage prebacivale su se po dijelovima preko pruge Dugo Selo—Ivanić-Grad. U bazu se vratilo samo 140 boraca i 28 ranjenika, poginulo je 150 boraca. U izvještaju o toj bici Štab 33. divizije piše Štabu X korpusa da najveću odgovornost snosi Štab brigade za taj teški poraz jer nije bio dovoljno budan, dopustivši neprijatelju da se koncentrira i izvrši napad.²¹ Međutim se ne navodi zašto oružje na vrijeme nije stiglo u čemu također treba tražiti uzroke poraza. Brigada se nakon tog poraza dugo oporavljala. Moslavački NOP odred kao i obično upućuje 9. IV 1944. godine jedan svoj bataljon od 70 boraca za popunu Brigade koja se nalazila u selu Krišci na oporavku.²²

U toku travnja 1944. godine Brigada je izvršila nekoliko manjih akcija kojima se nastojao ojačati njezin moral i podići samopouzdanje boraca. Krajem 1944. godine brigada se sređuje, ali je i tada bila sposobna samo za manje akcije.

4. travnja 1944. godine neprijatelj je iz uporišta Lupoglav u jačini od oko 600 vojnika krenuo u pravcu Čazme. Uz pomoć jake artiljerijske i minobacačke vatre uspio je ući u Čazmu, ali se nije zadržao jer su ga borci 1. mosla-

²⁰ Borci 1. brigade 33. divizije, 5. 3. 1944. godine srušili su oko 1 000 m željezničke pruge i PTT veza na pruzi Križevci—Dugo Selo—Vrbovec—Gradec.

Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 25, dok. 130 i 140.

²¹ Isto, knjiga 26, dokument 45.

²² Isto, dokument 126.

vačke brigade uspjeli iz nje istisnuti. Nakon tih borbi neprijatelj poduzima napad prema šumi Marča gdje je uspio pronaći tri podzemna skloništa s 15 000 kg krumpira i jedan s 2 000 kg pšenice.

1. moslavačka brigada je zatim krenula prema Hrvatskom zagorju gdje je vodila uspješne borbe. Posebno su se njezini borci istakli prilikom likvidacije uporišta u Ivancu. U travnju 1944. godine u Moslavinu ponovo dolaze 17. i 21. brigada iz Slavonije a s njima dolazi i češka brigada »Jan Žiška«. Zajedno s II moslavačkom brigadom napadaju Hercegovac, ali ga ne uspijevaju osloboditi.

5. Organizacija pozadinskih organa

Moslavački NOP odred je u drugoj polovici 1942. godine počeo organizirati pozadinske organe kako bi mu pomogli u opskrbi boraca hranom, odjećom, obućom i drugim potrebnim materijalom. U tom se cilju osnivaju krojačka, postolarska i mesarska radionica. Radna četa, u kojoj su se nalazili kažnjeni partizani, kopala je zemunice i obavljala druge poslove. Jačanjem NOB-a osjećala se sve veća potreba za odvajanjem pozadinskih od vojnooperativnih organa, kako bi se osigurala efikasnost djelovanja fronte i pozadine. Radi toga je osnovana 22. kolovoza 1943. godine Komanda moslavačkog područja, koja je bila u sastavu II operativne zone.²³ Njezino je sjedište bilo u Novom selu-Podgarić a kasnije u selu Šamarici. Prvi komandant bio je Ilija Strika, zamjenik Jovan Carić a komesar Slavko Kezele. Njezina nadležnost prostirala se na teritoriju kotareva Čazma, Garešnica, Kutina, dijelu kotara Sisak (sjeverno od rijeke Save), dijelu kotara Bjelovar južno od pravca rijeka Česma, Gudovac, Prgomelje, Farkaševac, Srpska Kapela i Dubrava. U okviru Komande osnovane su tri partizanske straže, naoružanje njihovih boraca bilo je vrlo oskudno i uglavnom zastarjelo. Pomoć su im pružale civilne straže raspoređene po selima. Izviđači u selima javljali su o kretanju neprijatelja. Na putovima su se nalazili stražari koji su od prolaznika tražili i kontrolirali propusnice. U toku 1944. godine kad se povećava slobodni teritorij, razvijaju se i pozadinski organi. U njima je radio velik broj ljudi.²⁴ Mnogi i nisu bili potrebni, ali su u njih namjerno ulazili kako bi izbjegli opasnosti boreći se u brigadama.

Prilikom upada neprijatelja na oslobođeni teritorij koji je bio osobito intenzivan u prvoj polovini 1944. godine, partizanske straže pokazale su mnoge slabosti. Bježale su pred neprijateljem zajedno s narodom, često bez potrebne organizacije. »U toj sveopćoj zbrci koja je nastala u takvim situacijama nije se znalo ni tko pije ni tko plaća. Naročito lošu sliku davale su pojedine grupe naoružanih partizana koje su bježale glavom bez obzira što dalje od borbe.«²⁵

Da bi se to spriječilo, OK KPH Čazma uputio je 1. travnja 1944. godine svim partijskim ćelijama i komitetima pismo u kojem se zahtijeva da se

²³ Zbornik Moslavine, str. 333.

²⁴ Prema podacima u izvještajima OK KPH Čazma u to vrijeme je u Moslavini bilo oko 1 000 ljudi u pozadinskim organima.

²⁵ IHRPH, KP 102 — 4837.

organiziraju dobre i čvrste civilne straže koje će motriti na neprijatelja i obavještavati rukovodstva o njegovu kretanju na širem području, a ne samo kao dosad za uski teritorij pojedinog sela. U pismu se također ističe da se u slučaju napada neprijatelja, NOO-i moraju povući zajedno s narodom u šumu, ali se to mora organizirati tako da se ne izgubi kontakt s neprijateljem (kao dosad) niti da se povlači dalje nego što je to potrebno. Općinski komiteti, NOO-i, partijske ćelije, morale su se za vrijeme povlačenja nalaziti s narodom a preko kurira su morali održavati stalnu vezu s OK KPH Čazma i Okružnim NOO Moslavina. Da se izbjegne panika u narodu, trebali su ga redovito obavještavati o situaciji u kojoj se nalazi.

Partizanske straže su morale podići svoj vojnički moral, prilagoditi se nastaloj situaciji i dostojno izvršavati zadatke za koje su i osnovane.

Komanda moslavačkog područja imala je štab, ekonomski odsjek, intendanturu, sanitetski odsjek, odsjek za vojne vlasti u pozadini, mobilni centar, sekciju za vezu, komande mjesta i vojne straže. Krajem 1943. godine osposobljene su vojne straže u selima: Šamarici, Gornjoj Garešnici, Rogoži, Trnovitici, Dišniku, Srpskom Selištu, Čairama, Prokopu, Gornjoj Jelenskoj, te bolnička straža u Podgariću. Širenjem slobodnog teritorija povećava se i broj vojnih straža, kao i drugih službi. Tako se razvija informativna služba u četiri informativna rajona pri kojima se osnivaju informativni centri. Služba je davala iscrpne podatke o neprijatelju. Obavještajna služba osnovana je 14. siječnja 1944. godine, a imala je obavještajne centre. Formiranjem OZNE i na području Moslavine djeluju njezini organi.

Komanda moslavačkog područja imala je pod svojim nadzorom ratne radionice, i to: stolarsku, krojačku, mesarsku, pekarsku, mehaničarsku, postolarsku, remenarsku i grupu pralja. Krajem 1943. godine u radionicama su bila 42 radnika, koji su popravljali puške, obuću, remenje, izrađivali potrebne predmete od drva i drugog materijala, izrađivali i popravljali odjeću i sve što je bilo potrebno za vojsku. U 1944. godini poslovi radionica bili su opsežniji a radilo se ne samo za vojsku već i za civile.^{25a}

^{25a} Moslavačke vijesti broj 1. od 5. svibnja 1944. godine u članku »Pobjeda se stiče radom u pozadini« piše: »Pobjeda se ne postiže samo oružjem. Pozadina svojim radom doprinosi skraćivanju rata. To znaju i radnici mehaničke radionice Moslavačkog područja. Njih 15 izradilo je za dva i pol mjeseca veliki broj predmeta od željeza i popravilo 191 pušku, tri šmajsera, 16 pištolja, jedan top, 12 teških mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 1 američki avionski mitraljez, 13 pisaaćih mašina, 18 vagona, 2 terezine, 3 bicikla, 1 kara za top, preuredili kupaonicu, u bolnici uveli električno svijetlo.

5 radnika kožare učinili su za dva mjeseca 52 goveđe kože a 161 koža je u štavljenju.

Krojačka radionica i postolarska radionica za 25 dana izradila je slijedeće: krojači su popravili 25 šinjela, 69 hlača, 89 bluza, sašili 16 hlača, 4 bluze i 100 kapa, taj posao obavili su tri druga. Dvoje postolara Tomo i Đuro pokrpali su 173 pari cipela.«

U istom broju novina u članku: »Dižemo nove domove« piše: »Mnoga sela Moslavine, naročito srpska, popaljena su. Kotarski NOO Garešnica dodjelo je potrebnu građu za podizanje popaljenih gospodarstava u selu Prokop, Šimljenik, Rogoža i Vukovje. U mnogim zgarištima već su sada podignute nove kuće.«

U Moslavini su se nalazila i tajna spremišta živežnih namirnica za vojsku. Sektor na Kopčić brdu imao je dva odjela: zemuničarski odjel broj 1 i zemuničarski odjel broj 2. U listopadu 1943. godine su u tim odjelima radila 33 radnika. U tom sektoru bila su izrađena tri podzemna skladišta u ukupnoj duljini od 38 m s prosječnom širinom i visinom 2—3 m te dva nadzemna skladišta. U sektoru Podgarić bila su dva podzemna bunkera dugačka 24 m s prosječnom širinom 2—2,5 m te dvije bolničke zgrade i jedna zgrada za kuhinju i zgrada za magazin. U okviru tog sektora nalazila se i radionica za preradu sirove kože. Prerada se obavljala u buradi u kojoj se moglo ustaviti 140 sirovih koža.

Sanitetska služba je na području oslobođenog dijela Moslavine dobro funkcionirala. Nakon osnivanja Komande moslavačkog područja uspostavljene su bile tri ambulante za vojne i civilne potrebe. Ubrzo zatim se osniva bolnica u kojoj se moglo liječiti odjednom 90 ranjenika. Već u početku u bolnici radi 6 liječnika koji su pored pomoći ranjenim i bolesnim borcima pružali pomoć i civilnom stanovništvu. Pregledi su se održavali jedanput na tjedan u selima Kutinici, Velikoj Bršljanici i Prokopu. Bolnica se popularno zvala »Stara konspiracija« a nalazila se u šumi u blizini sela Podgarić. Kasnije je osnovana i druga zvana »Nova konspiracija« koja se nalazila sjeverozapadno od sela Podgarić, također u njegovoj blizini, u kojem je bila uprava bolnice. Bolnica je liječila ranjenike čitavog X korpusa. Bila je smještena na skrovitom mjestu a do nje se moglo doći i šumskom prugom. Imala je svoju klaonicu, mesnicu, pekaru i električnu centralu. Njezine prostorije bile su smještene u dvije velike i dvije male drvene zgrade. Od bolnice je bila odvojena kuhinja, stambena zgrada osoblja i mrtvačnica. U dva odjela posebno su se liječili muškarci a posebno žene, u ostalim odjelima bili su tifusari i tuberkulozni bolesnici.²⁶ Bolnicu je vodio upravitelj, imala je i političkog komesara koji se brinuo o ideološko-političkom uzdizanju osoblja i ranjenika. Iz bolesničke ekonomije osiguravana je hrana za ranjenike. Na njoj su se uzgajale krave, kokoši, guske i svinje. Borci su hrane uvijek imali dovoljno.

U doba neprijateljske ofenzive 4. ožujka 1945. godine jedan dio ranjenika povlačio se prema Novom Selu, Hercegovcu i Končanici, gdje su ostali mjesec dana. Drugi dio ranjenika ostao je u bunkerima bolnice.²⁷

II. RAZVITAK NOB-a DO KRAJA 1944. GODINE

1. Ponovni masovni priljev boraca u jedinice NOV

Popunjavanje moslavačkih jedinica novim borcima bilo je vrlo važan zadatak NOP-a u Moslavini. Nakon uspona ustanka u drugoj polovini 1943. godine dolazi do određene stagnacije u prvoj polovici 1944. godine da bi se priljev ponovo povećao u drugoj polovici (osobito od rujna 1944), što se

²⁶ Muzej Moslavine, izjava Milana Lakuša.

²⁷ Isto.

odrazilo u snaženju moslavačkih partizanskih jedinica i njihovoj borbenoj aktivnosti.

U lipnju 1944. godine u 33. diviziji je bilo 1 300 boraca,²⁸ a u jedinicama Komandi moslavačkog područja 1 089 boraca.²⁹ Velik broj boraca 33. divizija dobila je mobilizacijom u lipnju 1944. godine, kada je mobilizirano 600 novih boraca. Do tada, njezine brigade uvelike su smanjile svoje brojno stanje zbog gubitaka u bitkama u Hrvatskom zagorju, u borbama za Nartu, Oborovo i u borbama s neprijateljem u ofenzivi u lipnju 1944. godine.³⁰

U srpnju se stvaraju još povoljnije prilike za dolazak novih boraca. U neprijateljskim redovima sve se više širi dezerterstvo. Demoralizacija se ne osjeća samo u redovima domobrana već i ustaša. Milicija koju je neprijatelj organizirao za borbu protiv članova NOO, kurira i simpatizera NOP, bila je potpuno razbijena. »Milicija je na ovom sektoru potpuno razbijena i ne predstavlja nikakvu snagu. Odlučujući udarac ovoj miliciji zadat je likvidacijom njihova uporišta Ivanić-Kloštar.«³¹

Početak kolovoza u jedinice X korpusa ušlo je oko 1 000 nenaoružanih boraca što dokazuje da je priljev boraca bio tolik da se svakom borcu nije moglo osigurati oružje. Krajem kolovoza 1944. godine u 33. diviziji ima 1 662 borca što je za oko 300 boraca više od broja u lipnju 1944. godine.³²

Priljev novih boraca u jedinice NOV omogućio je osnivanje nove brigade. Bilo je to 25. rujna 1944. godine kada je u selu Popovcu osnovana brigada »Miloš Obilić«.³³ U sastav brigade ušao je 1. i 2. srpski bataljon, Udarni bataljon i IV bataljon 12. udarne brigade. U vrijeme osnivanja brigada je imala 902 borca. Prilikom njezina osnivanja nacionalni je moment imao značajnu ulogu što se vidi i iz njezina imena. U tom pogledu GŠH uputio je Štabu X korpusa depešu sljedećeg sadržaja: »Srpska brigada zbog velikog

²⁸ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 27, dok. 8.

²⁹ Isto, knjiga 28, dok. 4.

³⁰ Isto, dok. 37.

U bitkama u Moslavini od 24. VI 1944. do početka srpnja 1944. Brigada je izgubila 100 boraca. Nazivali su je »brigada smrti«. Novaci su nerado ulazili u nju jer se govorilo da je to brigada u kojoj se najviše gine. »Brigada organizaciono stoji dosta slabo, nema nižih rukovodilaca i to političkog komesara, čete su malene a u istima se nalazi izvjestan broj novih boraca, te se osjeća nesigurnost kod boraca i rukovodilaca, naročito nižih. Borbena sposobnost, čvrstina i upornost ove brigade dosta je slaba, obzirom na to što je u Brigadi veći broj starih boraca izbačen iz stroja a na njihovo mjesto primljeni novomobilizirani i neiskusni borci. Manevarska sposobnost nije došla do izražaja jer su vođene samo kratke borbe, disciplina po pušta obzirom na mlad kadar i priliv novih boraca.«

³¹ Isto, knjiga 30, dok. 7.

»Milicija je na ovom sektoru razbijena i ne predstavlja nikakvu snagu. Odlučujući udarac ovoj miliciji na ovom sektoru zadat je likvidacijom njihova uporišta Ivanić-Kloštar.«

³² Isto, dokument 103.

³³ Isto, knjiga 33, dok. 94.

brojnog stanja, koje se predviđa, morat će biti mješovita. Zato smo mišljenja da naziv 'Miloš Obilić' politički neće biti najprikladniji. Bolje uzmite ime nekog sadašnjeg junaka npr. Nikole Demonje.«³⁴ Brigada je ubrzo dobila ime tog narodnog heroja.

U rujnu je postojala povoljna atmosfera za mobilizaciju. U izvještaju 33. divizije od 5. rujna 1944. se između ostalog o tome kaže: »Mobilizacija teče vrlo dobro. Danomice dolaze novaci. Danas je stiglo 300 Posavaca. Imamo oko 2 000 nenaoružanih. Prijeko nam je potrebno odijela i oružja. Da li se može skoro očekivati pomoć u tom pogledu?«³⁵ Domobrani bježe iz uporišta. Prva satnija željezničke stražarske bojne se razbježala. Iz Ivanić-Grada došlo je u 33. diviziju 70 a iz Zagreba 60 domobrana. »Ovdje su domobrani počeli da prelaze k nama, većinom dolaze iz Zagreba.«³⁶

Potaknute pozivom druga Tita od rujna 1944. godine u NOV dolaze čitave jedinice domobrana. Uplašeni tom pojavom ustaše hapse domobranske oficire da spriječe osipanje njihovih jedinica. Većina domobrana prilazi partizanima što uzrokuje povećanje brojnosti partizanskih jedinica, ona se povećava za 50%. Prema izvještaju Oblasnog komiteta SKOJ-a zagrebačke oblasti od 6. listopada 1944. godine s okruga Čazma mobilizirano je 2 370 boraca, od toga 700 omladinaca. Okružni komitet KPH Čazma uputio je 14. listopada 1944. godine propagandni letak vojnicima neprijateljske vojske u kojem se upozorava na skori slom fašizma i daju upute kako mogu doći do partizanskih jedinica. U drugom letku se upozoravaju oni koji ne prihvate poziv da će za suradnju s okupatorom odgovarati pred narodnim sudom.

Velik priljev novih boraca zatekao je partizanske jedinice i njihova rukovodstva nespemne. Nedostajalo je stručnog osoblja koje je trebalo brzo i stručno srediti mobilni materijal kao i organizirati sav tehnički instrumentarij potreban za mobilizaciju. Komande mjesta i partizanske straže bile su neefikasne u prikupljanju onih koji se nisu odazvali pozivima. Usprkos svim nedaćama 33. divizija je 30. studenog 1944. godine imala na popisu 2 434 borca (na licu mjesta 2 165) što je za 700 boraca više od kolovoza 1944. godine.³⁷ Po svemu sudeći može se zaključiti da je sredinom studenog 1944. godine mogućnost daljnje mobilizacije bila pri kraju i da je prvi poziv godišta 1909—1927. bio iscrpljen. Drugi poziv se nije namjeravao uputiti. U prosincu 1944. godine nije bilo priljeva novih boraca. Krajem 1944. godine sastav 33. divizije bio je uvelike izmijenjen. Stari borci su bili povučeni i upućeni na druge dužnosti. Na njihova mjesta dolaze novi borci, ponajviše iz redova domobrana i novomobiliziranih. Izmjenom ljudstva, u diviziji je pojačana disciplina i borbenost. No u nekim jedinicama je ostalo i negativnosti (što su sa sobom donijeli domobrani) kao što su samovolja, pijančevanje i slično.

³⁴ Isto, knjiga 34, dok. 107.

Sugestija GŠH u pogledu imena Brigade bila je prihvaćena pa je 3. brigada 33. divizije ubrzo dobila naziv Brigada »Nikola Demonja«.

³⁵ Isto, knjiga 33, dokument 10.

³⁶ Arhiv Vojnoistorijskog instituta Beograd, reg. br. 2—6/1, k 119/9.

³⁷ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 30, dok. 103.

2. Nacionalni i socijalni sastav moslavačkih jedinica

a) Nacionalni sastav

Sačuvani podaci omogućuju kontinuirano praćenje nacionalnog sastava jedinica NOV u Moslavini. Partijski i vojni dokumenti pedantno prate nacionalni sastav komunista u partijskim organizacijama kao i boraca u vojnim jedinicama. Među prvim partizanima odreda »Sloga« bilo je 26 Hrvata, 4 Srbina, te po jedan Bugarin, Nijemac, Talijan i Musliman. U prvoj Moslavačkoj partizanskoj četi »Kasim Čehajić« od 48 partizana bilo je 28 Hrvata i 14 Srba. Navedeni podaci pokazuju da su Hrvati-komunisti činili većinu boraca tog prvog partizanskog odreda u Moslavini što demantira neistine koje je neprijatelj u to vrijeme širio kako Hrvati ne sudjeluju u pokretu i kako je NOP pokret četničko-komunističkih snaga.

Sredinom 1942. godine u Moslavinu dolazi Stanko Parmač koji 1. lipnja navedene godine piše o stanju u jedinicama NOV u Moslavini i o stanju NOP-a u tom kraju: »Srpske mase iako ne borbene kao u I zoni usrdnije pomažu borbu što je žalosna činjenica da je ovdje veći broj Srba među partizanima nego Hrvata.«³⁸ Prema tome već sredinom 1942. godine broj Srba u partizanskim jedinicama veći je od broja Hrvata. Tome je išlo u prilog više faktora. U prvom redu činjenica što se teritorij na kojem je pretežno živio srpski živalj nalazio podalje od komunikacija, nije bio utvrđen od strane neprijatelja pa se malim partizanskim jedinicama bilo lakše kretati po takvom terenu negoli na području dobro učvršćenom i komunikacijski povezanom gdje su pretežno živjeli Hrvati.

Među Srbima nije bila tako razvijena neprijateljska propaganda pasivnosti kao kod Hrvata što je olakšavalo političku aktivnost agitatora NOP-a među njima. Naposljetku srpski narod je u ustaškoj tzv. državi bio i fizički ugrožen. Zato su agitatori NOP-a među njima u to vrijeme imali više uspjeha, pridobivši ih za organizirano pružanje otpora neprijatelju.

U Moslavini kao i u ostalim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske zbog pasivnosti hrvatskog seljaka ustanak nije mogao prijeći u višu kvalitetu — aktivni otpor. Zato se u Direktivnom pismu GŠ NOP odreda Hrvatske između ostalog zahtijeva da se u partizanske jedinice uključi što veći broj Hrvata, ističući da će hrvatski narod zavoljeti partizanske jedinice onda kada u njima budu prevladavali Hrvati. Traži se pojačan rad u hrvatskim gradovima i selima. U tom cilju pruža se mogućnost ustašama i domobranima da se uključe u partizanske jedinice,³⁹ pa se traži pojačana propaganda za njihovo pridobivanje u partizanske jedinice. U skladu s tom uputom Moslavački partizanski bataljon oslobodivši Čazmu, pustio je velik broj ustaša seljaka koji nisu proizvodili nasilje. O rezultatima tog postupka u jednom dokumentu piše: »Kao posljedica ovog na Bilogori pojavljuje se rascjep u ustaškim redovima i demoralizacija, oni koji nisu okupani krvlju teže da se odcjepe od zlikovaca. Time se omogućuje da Hrvati ne okreću leđa partizanima jer bi se nepromišljenim

³⁸ Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knjiga 3, dok. 81.

³⁹ Iz dokumenata proizlazi da su mnogi od njih u neprijateljske jedinice uključivani protiv svoje volje. Samo se po sebi razumije da se to nije odnosilo na one ustaše koji su bili ratni zločinci.

postupcima mogli postići suprotni efekti.«⁴⁰ No, bilo je i suprotnih postupaka, kao npr. poslije uništenja uporišta Španovica kada su neki nesvjесni borci bez razloga palili kuće. O tome u raspisu Štaba III operativne zone piše: »To je štetilo uvlačenju hrvatskih masa u borbu. Uslijed slabog političkog rada u pozadini, srpski narod nije shvatio našu akciju pravilno. On nas više posmatra kao srpske osvetnike a ne kao narodne borce koji se bore protiv fašizma za narodno oslobođenje.«⁴¹

Podatke o nacionalnoj pripadnosti boraca Moslavačkog NOP odreda prvi put nalazimo u studenom 1942. godine. Ti su nam podaci ujedno i najsigurniji pokazatelj nacionalnog sastava moslavačkih partizanskih jedinica krajem 1942. godine. Posljednji podaci o nacionalnom sastavu iz te godine su oni koje smo naveli o Moslavačkoj partizanskoj četi »Kasim Čehajić« što se odnosi na početak 1942. godine. U studenom 1942. godine u Moslavačkom NOP odredu bilo je 357 boraca, od tog broja bila su 93 Hrvata, 237 Srba, 3 Bugarina i 1 Židov.⁴² Prema tome broj Hrvata u roku od 10 mjeseci povećan je za svega 64 borca, a Srba za 223 borca. Istina, valja pretpostaviti da mnogi Srbi kao i Hrvati koji su bili u Moslavačkoj partizanskoj četi prilikom utvrđivanja nacionalnog sastava i nisu bili u Moslavačkom odredu već su mogli biti raspoređeni na druge dužnosti pa je povećanje broja i jedne i druge nacionalnosti stvarno bilo i veće. Kad je riječ o mnogo većem broju Srba u Moslavačkom NOP odredu, treba uzeti u obzir i činjenicu što je taj odred formiran ne samo od boraca iz Moslavine već i iz Banije pa valja pretpostaviti s obzirom na to da su došli iz kraja gdje prevladava srpski živalj da je i sam Odred imao nešto veći broj Srba negoli bi imao da oni nisu došli u Moslavinu. Slično se može reći i za Hrvate jer je jedan dio boraca u moslavačke jedinice dolazio iz Zagreba i susjednih krajeva gdje pak u većini žive Hrvati.

U komandnom sastavu jedinica NOV u Moslavini bilo je više Hrvata. Od ukupno 42 komandna mjesta (Štab odreda i štabovi bataljona) 21 je pripadalo Hrvatima, s tim što su u Štabu odreda bili isključivo Hrvati. Ovakvo stanje će u toku 1943. godine imati i političkih reperkusija, jer će Srbi smatrati da su u pogledu zauzimanja rukovodećih mjesta u NOP-u zapostavljeni. Zato će se ono kasnije mijenjati u korist Srba. U izvještaju OK KPH Čazma od 29. VI 1943. godine se navodi: »Političko stanje zadovoljavajuće, ne osjeća se nikakav stvarni utjecaj a i sama promjena komandnog osoblja Štaba dobro je djelovala obzirom da je komandant Srbin.«⁴³

Tek u 1943. godini dolazi sve veći broj Hrvata u moslavačke jedinice pa se i bitno mijenja nacionalni sastav u korist Hrvata. U srpnju 1943. godine u Moslavačkom NOP odredu ima oko 600 boraca od kojih većinu čine Hrvati.⁴⁴

Komunisti su u Moslavačkom NOP odredu bili brojčano dobro zastupljeni. Svaki sedmi partizan bio je komunist (krajem 1942. godine u Odredu su bila 53 komunisti). Pored toga u Odredu je bilo i skojevaca (51 skojevac). Prema tome svaki treći borac bio je član KPJ ili SKOJ-a krajem 1942. godine. Ovaj

⁴⁰ Građa za historiju NOP-a u Slavoniji, knjiga 3, dok. 81.

⁴¹ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 8, str. 112—121.

⁴² Isto, dokument 165, knjiga 9.

⁴³ IHRPH, KP — 46 — 444.

⁴⁴ Zbornik dokumenata, knjiga 17, tom V, dok. 85.

će se postotak u toku 1943. godine smanjivati s obzirom na priljev većeg broja seljaka koji nisu bili članovi Partije ni SKOJ-a. Iz dokumenata proizlazi da je rukovodstvo NOP-a u Moslavini vodilo računa o nacionalnom sastavu jedinica i rukovodstava, u cilju očuvanja ravnopravnosti sviju. Slabosti i propusti koji su na tom planu nastajali rješavali su se u duhu nacionalne politike koju je KPJ provodila u ustanku.

U 1944. godini broj Hrvata u jedinicama NOV u Moslavini još se više povećava. Tako su u jedinicama 33. divizije, 31. kolovoza 1944. godine bila 1 363 Hrvata, 119 Srba, 34 Čeha, 85 Rusa, 29 Slovenaca, ostalih, Crnogoraca, Muslimana, Talijana, Židova, Mađara, Holandana, Poljaka i Makedonaca bilo je u manjem broju (ukupno 30). Prema izvještaju od 20. listopada 1944. godine u 33. diviziji je bilo 2 569 Hrvata, 517 Srba, 99 Rusa, 35 Muslimana, 28 Slovenaca, 29 Mađara, 51 Čeh i 18 Crnogoraca, Talijana, Židova, Nijemaca, Ukrajinaca, Poljaka, Francuza i Holandana.⁴⁵ Krajem 1944. godine u 33. diviziji bilo je 3 012 Hrvata, 569 Srba, 52 Slovenca, 64 Mađara, 68 Muslimana, 117 Rusa, 19 Židova, 69 Čeha, 4 Nijemca, 4 Ukrajinca, 3 Crnogorca, 3 Holandana, 3 Slovaka i 3 Francuza.⁴⁶ (U navedeni broj uračunato je ljudstvo Divizije, Komande moslavačkog područja i svih odreda na području Moslavine koji su bili pod komandom Štaba 33. divizije.)

Komanda moslavačkog područja je 1. lipnja 1944. godine imala 1 089 boraca, od toga su bila 723 Hrvata, 284 Srbina, 28 Slovenaca, 11 Rusa, 8 Židova, 5 Mađara i 24 Čeha.⁴⁷ Taj se broj u kolovozu povećava i iznosi 1 321 borac, od toga 916 Hrvata, 305 Srba, 21 Rus, 37 Slovenaca, 19 Čeha, 8 Mađara, 3 Nijemca, 3 Talijana i 5 Muslimana.⁴⁸

U istočnoj grupi odreda kojoj je pripadao i Moslavački NOP odred, 31. kolovoza 1944. godine bilo je ukupno 1 255 boraca, od toga je bilo 785 Hrvata, 395 Srba, 44 Čeha, 11 Mađara, 4 Poljaka, 1 Makedonac, 1 Musliman, 1 Židov.⁴⁹

Podaci pokazuju da je politika koju je provodila KPJ u pogledu uključivanja Hrvata u NOV odnijela konačnu pobjedu nad reakcionarnim snagama koje su hrvatski narod nastojale pacificirati ili ga uključiti u tabor neprijatelja. Prevladala je linija koja je isticala da će NOP u Moslavini pobijediti kad se u njega masovno uključi hrvatski narod kao najbrojnije stanovništvo tog kraja.

Brojke koje smo naveli pokazuju da je u moslavačkim jedinicama bilo boraca iz svih naših krajeva i svih naših naroda i narodnosti a bilo je i onih iz drugih država koji su vjerojatno u Jugoslaviju došli u sastavu neprijateljskih snaga pa su ih u pogodnom trenutku napustili i pridružili se partizanima.

Pedantna evidencija koju su vodile partizanske jedinice u pogledu svojeg nacionalnog sastava pokazuje da se nacionalnom sastavu pridavalo veliko značenje, nastojeći uključiti u jedinice NOV sve naše narode i narodnosti, kako bi svaki od njih pridonio svom oslobođenju od okupatora.

⁴⁵ Isto, knjiga 34, dok. 63.

⁴⁶ Isto, knjiga 36, dok. 120.

⁴⁷ Isto, knjiga 28, dok. 4.

⁴⁸ Isto, knjiga 30, dok. 103.

⁴⁹ Isto.

b) Socijalni sastav moslavačkih partizanskih jedinica

U prvim malobrojnim partizanskim jedinicama najviše boraca je bilo radničkog porijekla i pripadnosti. Povećanjem broja boraca raste broj seljaka u partizanskim jedinicama. Prema podacima od lipnja 1944. godine u 33. diviziji bilo je 756 seljaka, 422 radnika, ostalo su bili intelektualci, obrtnici, sitni trgovci, namještenici, policajci, žandari i đaci.⁵⁰ Prema evidenciji od 20. listopada 1944. godine u 33. diviziji bilo je 739 radnika, 1 885 seljaka, 109 intelektualaca, 387 obrtnika i sitnih trgovaca, 178 namještenika i srednjoškola, 24 vojne osobe, 17 policajaca, žandara i financa i 11 kućanica.⁵¹ 31. prosinca 1944. godine Divizija ima 800 radnika, 2 484 seljaka, 137 intelektualaca, 279 obrtnika i sitnih trgovaca, 204 namještenika i srednjoškola, 23 vojne osobe, 7 policajaca i žandara.⁵²

U Komandi moslavačkog područja 1. lipnja bilo je 266 radnika, 551 seljak, 26 intelektualaca, 166 obrtnika i sitnih trgovaca, 68 namještenika i srednjoškola, 3 vojne osobe, 3 policajca i žandara i 2 đaka.⁵³ 31. kolovoza 1944. godine pri Komandi moslavačkog područja bilo je 400 radnika, 649 seljaka, 24 intelektualca, 170 obrtnika, 60 namještenika i srednjoškola, 9 vojnih osoba, 8 policajaca i žandara.⁵⁴

Prema tome u moslavačkim jedinicama od 1944. godine dominira seljački element. Takav odnos ostao je do kraja NOB-a. Broj radnika je u odnosu na njihov postotak u Moslavini nešto veći. Uzrok tome je taj što je iz Zagreba dolazio velik broj radnika u moslavačke jedinice.

Ako se usporedi postotak broja boraca i rukovodilaca s obzirom na socijalni sastav, podaci pokazuju da je od ukupnog broja radnika u 33. diviziji na dan 31. XII 1944. godine bilo 24% rukovodilaca, dok je seljaka samo 10% rukovodilaca. Najviše rukovodilaca bilo je iz redova intelektualaca, 41%. Od broja obrtnika i sitnih trgovaca 21%, namještenika 23% (od ovih podataka izostavio sam mali broj vojnih osoba kojih je u postotku bilo najviše rukovodilaca, 78%). Prema tome starješine su regrutirane najviše iz redova intelektualaca i radnika. Iz tih socijalnih struktura regrutirano je 257 rukovodilaca divizije.

3. Oružane borbe od lipnja 1944. do prosinca 1944. godine

28. divizija dolazi u Moslavinu u svibnju 1944. godine. Uz nju se tada u Moslavini nalazi i 33. divizija. Obje su imale zadatak uništavati željezničku prugu. 27/28. V 1944. godine porušena je željeznička pruga Dugo Selo—Kutina, kada je porušeno 426 metara pruge. U toku mjeseca lipnja jedinice NOV u nekoliko navrata rušile su navedenu prugu i minirale brojne teretne i vojničke

⁵⁰ Isto, knjiga 28, dok. 4.

⁵¹ Isto, knjiga 34, dok. 63.

⁵² Isto, knjiga 36, dok. 120.

⁵³ Isto, knjiga 28, dok. 4.

⁵⁴ Isto, knjiga 30, dok. 103.

⁵⁵ U svibnju, lipnju i srpnju 1944. godine borci diverzantskih jedinica u Moslavini izvršili su 15 napada na pruzi Dugo Selo—Kutina. Najčešće diverzije bile su na pruzi kod Prečeca, Volodera, Gračenice, Širince, Deanovca, Ludine, Vidrenjaka.

vlakove.⁵⁵ Napadi na prugu smanjuju se u srpnju što je rezultat jake neprijateljske ofenzive krajem lipnja 1944. godine. Neprijatelj je 19. lipnja poduzeo ofenzivu na slobodni teritorij Moslavine. Napad je uslijedio iz Daruvara.

S brojnim pojačanjima uz pomoć tenkova, neprijatelj je osvojio Veliki Grdevac i vodio borbe kod Garešnice. 24. lipnja 1944. godine, jedinice 1. gorskog zdruga u tzv. pothvatu »Bienenhaus« (Košnica) napadale su prema Čazmi s pet pravaca, od Bjelovara, Kloštar-Ivanića, Križa i Narte. Jedinice 1. brigade 33. divizije se pred tim napadom povlače. Potpomognut jakim snagama, artiljerijom i tenkovima od pravca sela Dereze i Bosiljeva, neprijatelj je upao u Čazmu. Zajedno sa zdругovcima u Čazmu su ušle i jedinice njemačke kozačke divizije koje su po običaju pravile izgrede i provodile teror nad stanovništvom, što je ponukalo komandu da podnese višoj komandi tužbu protiv njih.⁵⁶

Borci 33. divizije zatvorili su neprijatelju put prema Bjelovaru i Kloštar-Ivaniću. Iste večeri jedinice 33. divizije napadaju Čazmu i prodiru u samo mjesto, ali su ga nakon neprijateljskog protunapada morale napustiti. Nakon osvajanja Čazme jedinice 1. gorskog zdruga, ojačane s 27 tenkova i kamiona napadale su od sela Vagovina prema selu Bojani. 33. divizija se povlači prema Medenom Polju kod sela Mikleuš, a 2. brigada iste divizije vodi borbu s neprijateljskim kolonama koje nastupaju prema selima Bojani i Vučani. 26. lipnja 1944. godine završen je pothvat »Košnica«, neprijatelj je došao do sela Mikleuš. Jedinice 33. divizije su se povukle s 360 ranjenika prema Bilo-gori jer je postojala mogućnost da ih neprijatelj opkoli na uskom pojasu Samara—Novo Selo—Podgarić. Budući da su prestali neprijateljski napadi, sve ljudstvo i ranjenici nakon dva dana vraćaju se u Moslavinu, dok su borci 33. divizije krenuli dalje prema Bilo-gori da zajedno s 28. divizijom i 32. divizijom vode borbe za prodor prema Podravini. Nakon borbi u tom kraju 33. divizija se vratila u Moslavinu, gdje je njezina II brigada 21. srpnja 1944. godine napala neprijateljsko uporište Kloštar-Ivanić u kojem se nalazilo 350 milicionara. Uporište nije bilo likvidirano, ali su neprijatelju nanijeti veliki gubici.⁵⁷

Jedinice 33. divizije su 9. VIII 1944. uz pomoć Posavskog odreda napale uporišta Mahovo i Dubrovčak, smještena na lijevoj obali Save. Uporišta je trebalo uništiti da bi se preko njih osiguralo prebacivanje hrane za Baniju i Kordun. Jedinice 33. divizije i Posavskog NOP odreda taj su zadatak uspješno izvršile. 17/18. kolovoza likvidirano je i neprijateljsko uporište Grubišno Polje.⁵⁸

Neposredno nakon borbi u Grubišnom Polju, neprijatelj je poduzeo novu ofenzivu.⁵⁹ S 2 000 vojnika kozačke divizije i ustaša prodire iz Bjelovara prema

⁵⁶ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 28, dokument 144. »Završen pothvat u području Moslavačke gore. Naše i njemačke (jedinice) borbene skupine dostigle su 26. VI 1944. godine nakon kraće borbe G. Miklouš. Uslijed pothvata koji se vodi već od 24. ovog mjeseca u oblasti Čazme osjeća se odtrećenje prostora, mjesto posada ovog zdruga (1. gorski zdrug) kao i popuštanje pritiska na željezničku prugu. Postavlja se ozbiljno pitanje pomoći stanovništvu Čazme koje je ostalo bez krovova i bez materijalnih sredstava nezakonitim postupcima kozačkih postrojbi...«

⁵⁷ Isto, knjiga 29, dok. 76.

⁵⁸ Isto, knjiga 30, dok. 32 i 37.

⁵⁹ Isto, knjiga 30, dok. 130 i 119.

Čazmi, Vučanima i Miklešu. Otpor su im pružili borci Srpskog udarnog bataljona i istočne grupe odreda. Glavnina partizanskih snaga nalazila se na prostoru Velika Pisanica—Sedlarica. Neprijatelj je tada ponovo zauzeo Čazmu i sela Grabrovcu i Mikleš. Nastavljajući prodor prema Šamarici i Šimljenu zaustavljaju ga borci VII banijske divizije koja se tada nalazila u Moslavini. Odbijen na tom pravcu on napada prema selima Ploščici i Dražici. Istovremeno nadire iz sela Gornja Jelenska i Kutine prema Gornjoj Bršljanici.

Ofenzivom u kolovozu 1944. godine neprijatelj je osvojio sjeverozapadnu Moslavinu kao i područje oko sela Veliki Zdenci i Grubišno Polje. Hercegovac koji su napadale partizanske jedinice neprijatelj je uspio obraniti. Krajem kolovoza VII divizija izvršila je veliku akciju na željezničkoj pruzi između Kutine i Popovače. Zapaljen je njemački oklopni vlak, likvidirano 6 bunkera, uništena željeznička stanica Voloder i dva mosta, te 7 kilometara telefonskih žica. Tom prugom vlakovi nisu prolazili 15 dana.⁶⁰ 33. divizija u to vrijeme vodi borbe na pruzi Križevci—Koprivnica. Nakon ofenzivnih akcija u kolovozu neprijateljski napadi posustaju. Prema nalogu neprijateljske komande započinje njihovo povlačenje.

13. rujna 1944. godine neprijateljske jedinice evakuirale su Hercegovac, a 16. rujna Garešnicu.⁶¹ Evakuacijom Garešnice i Hercegovca istočni dio Moslavine je bio oslobođen. Napuštanjem Garešnice i Hercegovca proširuje se oslobođeni teritorij Moslavine. Uspostavlja se stalna i sigurna veza s oslobođenim dijelom zapadne Slavonije. Od tada se neprijatelj učvršćuje uz prugu Zagreb—Beograd i stalno upada u oslobođena mjesta kutinskog kotara. Napadi partizanskih snaga se zato najviše usmjeruju na rušenje pruga. VII banijska divizija je nakon spomenute akcije kod Volodera porušila prugu kod Vrbovca, a 20/21. rujna 1944. godine uništila prugu na dionici Novoselec Križ—Dugo Selo na 50 mjesta. Na istoj dionici porušila je VII divizija 22/23. rujna prugu na 102 mjesta. Tom prilikom oslobođeni su Vrbovec i Repinec, što je olakšalo vezu između Moslavine i Kalnika, a preko Kalnika i sa Zagorjem i Podravinom.⁶² Na taj način povezuje se Zagorje (oslobođeni teritorij) sa Slavonijom preko Moslavine. Neprijatelj se nije zadržao ni u Čazmi, koju je prilikom odlaska zapalio, ostavivši u njoj pustoš.⁶³ Uzmak neprijatelja bio je uvjetovan uspjesima jedinica NOV na svim frontama, pogotovo u Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji i Dalmaciji kao i uspjesima saveznika.

U velikoj partizanskoj ofenzivi u listopadu oslobođen je dio Podravine istočno od Koprivnice s mjestima Viroviticom, Kloštrom, Pitomačom, Đurđevcem, Virjem i Podravskim Novigradom. Nakon uspješnih akcija u Podravini 33. divizija je dobila zadatak da vodi borbe na prostoru Dugo Selo—Banova Jaruga i u zapadnoj Bilo-gori na liniji Bjelovar—Križevci—Koprivnica. Akcijama je štitila oslobođeni teritorij Podravine.

⁶⁰ Isto, knjiga 30, dok. 76.

⁶¹ Isto, knjiga 33, dok. 84.

⁶² U rujnu su jedinice moslavačkih partizana izvršile dvadesetak diverzija na željezničkoj pruzi Dugo Selo—Kutina. Minirani su vlakovi i rušena pruga. Posebno su na udaru bila uporišta uz prugu Ivanić-Grad, Novoselec, Prečec, Gračanica, Ludina, Vidrenjak, Popovača, Voloder i Repušnica.

⁶³ U Čazmi je bilo zapaljeno 96 kuća. Neprijatelj je bacao u vatru sve što nije mogao odvući, u vatri je našlo smrt nekoliko žena koje su čuvale svoja ognjišta.

Od značajnijih napada moslavačkih jedinica na neprijateljska uporišta treba spomenuti napad Brigade »Nikola Demonja« na Lupoglav 24. studenog 1944. godine, u kojem se nalazilo 1 000 vojnika pripadnika 13. muslimanske divizije, domobrana i ustaša. Partizani su uspjeli ući u mjesto, međutim, zbog jačine neprijatelja i zamornog marša koji je većinu boraca iscrpio uporište nije bilo likvidirano.⁶⁴

13. studenog 1944. godine 1. brigada 33. divizije nanijela je velik poraz neprijatelju osvojivši mjesto Šumećane. Početkom prosinca 1944. godine osvojeno je Veliko Korenovo i Gudovac.⁶⁵

Razvitak diverzantskih akcija u drugoj polovici 1943. godine uvjetovao je narastanje diverzantskih jedinica. U selu Pobjenik osnovan je 28. studenog 1943. godine Diverzantski bataljon sa tri čete koje su odvojeno djelovale u Moslavini, Kalniku i Zagrebačkoj gori. Imao je 128 boraca.⁶⁶ Prva četa osnovana je od boraca Zagrebačkog i Moslavačkog NOP odreda a djelovala je na pruzi Dugo Selo—Banova Jaruga, ostale dvije su djelovale na pruzi Dugo Selo—Zagreb i Zagreb—Zidani Most. Štab bataljona bio je povezan s NOP odredima a akcije su poduzimane uz pomoć političkih radnika i NOO.⁶⁷

U prvoj polovini 1944. godine diverzanti Prve čete Diverzantskog bataljona najaktivniji su bili u veljači kada su izvršili 11 i u ožujku kada su izvršili 8 diverzija. Posebnu aktivnost su diverzanti ispoljili od rujna 1944. godine kada je VŠ NOV i POJ izdao direktivu glavnim štabovima i štabovima korpusa da se akcije usmjere na rušenje komunikacija na čitavom jugoslavenskom ratištu. U to vrijeme Diverzantski bataljon usmjerava svoje akcije zajedno s borcima 33. divizije i VII banijske divizije. U rujnu 1944. godine Diverzantski bataljon prerastao je u odred (III diverzantski odred koji je imao dva bataljona i oko 300 boraca).⁶⁸

Diverzantske jedinice bile su organizacijski sređene i spadale su u najistaknutije jedinice X korpusa s izraženim borbenim moralom. Odred je do kraja 1944. godine bio neobično aktivan. U rujnu 1944. godine glavna pruga između Popovače i Kutine bila je prekinuta od 65 do 70% svih sati.⁶⁹ U studenom 1944. godine na pruzi Banova Jaruga—Dugo Selo bilo je 14 diverzija a u prosincu iste godine nije bilo ni jednog dana da borci III diverzantskog bataljona nisu poduzeli neku akciju na željezničkim prugama Dugo Selo—Križevci—Bjelovar i Dugo Selo—Banova Jaruga. Sve akcije se poduzimaju pod rukovodstvom Štaba grupe diverzantskih odreda koji je osnovan 7. IX 1944. godine u selu Pobjenik.

Zajedno s diverzantima prugu ruše i borci moslavačkih brigada. Tako je 8/9. prosinca 1944. godine napadnuto uporište u selima Batini i Husainu, 11. prosinca 1944. uporište u Tucilači a 15. prosinca pruge i mostovi na cesti preko potoka Husajnac i rijeke Ilove.

Moslavački diverzanti u suradnji s ostalim diverzantima sjeverozapadne Hrvatske zadavali su mnogo briga okupatoru i ustašama. Njihovi izvještaji

⁶⁴ Zbornik dokumenata, tom 5, knjiga 35, dok. 76.

⁶⁵ Isto, knjiga 36, dokument 9.

⁶⁶ Zbornik Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u, str. 204.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 37, dok. 117.

⁶⁹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, njemački dokumenti, reg. broj 4/4, K 77/A.

neprestano navode teškoće u osiguranju prometa, zbog kojeg moraju odvajati brojne jedinice da bi se vlakovi zaštitili od partizanskih napada. U tu svrhu neprijatelj osniva novi bataljon i prebacuje puk iz Osijeka u Zagreb koji je trebao štiti održavanje redovitog prometa.

Djelatnost diverzantata bila je vrlo značajna u završnim operacijama za oslobođenje zemlje kada u pozadini neprijatelja ruše njegove komunikacije i time sprečavaju njegovo izvlačenje iz Jugoslavije.

Ekonomske mogućnosti Moslavine u pogledu opskrbe hranom i ostalim potrebnim materijalom jedinica NOV bile su dobre. Ratne strahote se u ovom kraju nisu osjetile kao u nekim drugim našim krajevima, premda je neprijatelj nastojao oteći sve do čega je došao da bi opskrbio svoje jedinice. Skućene mogućnosti za razmjenu dobara, nestašica industrijskih proizvoda, ostavljale su izvjesne količine prehrambenih proizvoda seljacima kao višak. Veću sistematsku pljačku stoke, pšenice i ostalih žitarica neprijatelj nije mogao provoditi jer je uvijek veći ili manji teritorij bio slobodan (osobito od druge polovice 1943. godine). Stalan pritisak moslavačkih, slavonskih i banijskih jedinica i njihova kontrola velikog dijela okruga, transportne poteškoće neprijatelja, nepopularnost rekvizicije i bezvrijednost novca učinile su da neprijatelj nije mogao doći do većih količina hrane otkupom a ni pljačkom.

Moslavina i bjelovarsko područje hranili su moslavačke jedinice i jedinice X korpusa. Tekuća opskrba vojske redovito se osiguravala iz ovog kraja. Povremena nedovoljna suradnja jedinica NOV s organima narodne vlasti utjecala je da se u pojedinim razdobljima nije osiguralo dovoljno hrane za rezervu.

Hrana se prikupljala dobrovoljnim prilozima, ali i rekvizicijom i prihodima s napuštenih polja koja su se obrađivala radom brigadira — omladinaca i žena. Prilikom rekvizicije koja se provodila u nuždi pravljene su greške jer se nisu iskoristile sve mogućnosti da se uvjere oni koji su imali dovoljno hrane da je dobrovoljno predaju organima narodne vlasti za potrebe vojske. Sastanci političkih organizacija su takve postupke ocjenjivali kao nedovoljnu političku pripremljenost. Smatralo se da bi svi sudjelovali u akciji prikupljanja da se s dovoljno uvjerljivim argumentima pristupilo objašnjavanju akcije.

Dok su u opskrbi hranom moslavačke jedinice relativno dobro stajale, u opremljenosti odjećom i obućom imale su mnogo poteškoća kao i sve jedinice X korpusa. U 33. diviziji u listopadu 1944. godine bilo je 200 potpuno bosih boraca, a i mnogo onih koji su imali potpuno trošnu obuću. Brigadne radionice neprestano su popravljale obuću, ali je zbog pomanjkanja kože i ostalog materijala bilo nemoguće podmiriti sve potrebe. Velik broj boraca bio je slabo odjeven.

Od srpnja 1944. godine prehrana boraca se obavlja pomoću vojničkih kazana; dotad su se uglavnom hranili po seoskim kućama. Dolaskom hladnih i kišovitih dana jeseni 1944. godine zdravlje boraca se pogoršalo, pored toga su ih pratile i druge nedaće. Osobna higijena zbog hladnoće i nedostatka sapuna nije se mogla redovito održavati. U studenom se broj bosih boraca u 33. diviziji povećao a svega 15% boraca je imalo kapute.⁷⁰

⁷⁰ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 35, dok. 8.

III. RAZVITAK NARODNE VLASTI U MOSLAVINI U 1944. GODINI

1. Pokušaj neprijatelja da spriječi rad NOO-a i njihovo organizacijsko sređivanje

Položaj NOO-a u doba neprijateljskih ofenziva bio je umnogome otežan. Neprijateljskim upadima članovi NOO-a bili su izloženi velikim opasnostima, špijuni su ih prokazivali i denuncirali a nakon toga su uslijedila hapšenja i progoni. Mnogi se zbog toga nerado prihvaćaju poslova i obaveza u NOO-ima i političkim organizacijama NOP-a. U odborima je bilo i članova koji nisu bili politički izgrađeni a bilo je i neprijatelja koji su prišli NOP-u da ga iznutra oslabe.

Partijsko savjetovanje za sjeverozapadnu Hrvatsku koje je održano na oslobođenom teritoriju Moslavine 17. II 1944. godine negativno je ocijenilo rad nekih odbora, pogotovo rad njihovih komisija. Na žalost ne navodi se koje su to komisije. Na temelju dokumenata navedena ocjena savjetovanja ne odnosi se na prehrabne komisije u Moslavini koje su zaista u svom radu postigle zavične uspjehe, što se posebno u dokumentima tog savjetovanja ne ističe.

Od sredine 1944. godine u Moslavini počinje proces organizacijskog sređivanja NOO-a. Odbori se postepeno čiste od raznih reakcionarnih elemenata koji su NOP-u prišli iz karijerističkih i drugih pobuda.

U ožujku 1944. godine provodi se nova organizacija organa vlasti na području zagrebačke oblasti. Okružnom NOO-u Moslavina pripale su općine Ivanjska, Farkaševac, jedan dio općine Gudovec, Sv. Ivan Žabno, Križevci, Gradec i Vrbovec (sela tih općina koja su pripala okružnom NOO-u Moslavina nalazila su se s desne strane željezničke pruge Dugo Selo—Križevci). U sastav kotara Dubrava ušla su sela navedenih općina i dio kotara Čazma koja su pripadala općini Dubrava. Novom teritorijalnom organizacijom nastojalo se čvršće povezati područje Čazme i Križevaca. U isto vrijeme iz sastava Okružnog NOO-a Moslavina i OK KPH Čazma izlazi kotar Sisak koji je pripao Okružnom komitetu KPH Pokuplje, odnosno Okružnom NOO-u Pokuplje. Od kotara Sisak općini Kutina pripada teritorij sela Topolovac, Gušće i Kra-tečko.⁷¹

2. NOO-i postaju organi državne vlasti

Odlukom III zasjedanja ZAVNOH-a, ZAVNOH postaje zakonodavno i izvršno tijelo naroda Hrvatske i vrhovni organ državne vlasti. JNOF koja se sredinom 1944. godine osniva, preuzima dotadašnju njegovu političku funkciju. Ova se promjena ubrzo odražava i na poslove i zadatke NOO-a. Oni se postepeno pretvaraju u organe državne vlasti a političku funkciju koju su

⁷¹ IHRPH, KP 57 — 117, Izvještaj Oblasnog komiteta KPH Zagreb, 13. III 1944. godine.

dotad obavljali preuzimaju odbori JNOF-a općine, kotara ili okruga. Osnivanjem odbora JNOF-a NOO-i su dobili moćna saveznika. Uz njihovu pomoć obnavljaju se prije osnovani NOO-i čiji je rad u prvoj polovici 1944. godine bio zamro. U zapisniku oblasnog NOO-a zagrebačke oblasti o tome pišu: »Na moslavačkom području formirano je 40 mjesnih NOO. Tamo imade slučaj na garešničkom kotaru gdje su drugovi iz JNOF-a oformili veliki broj NOO a da okružni i kotarski NOO nisu uopće bili obavješteni o tome.«⁷²

Osnivanje odbora bez kontrole viših organa i partijskih foruma dovelo je do propusta. U neke odbore ušli su reakcionari a u pojedinim mjestima su osnovana i dva odbora. Od sredine 1944. godine NOO-i imaju osnovni zadatak da djeluju kao organi državne vlasti, tj. da organiziraju sve oblike društvenog života svog teritorija te da omogućuju građanima ostvarivanje prava i dužnosti koje su proizlazile iz pozitivnih propisa najviših organa vlasti u Jugoslaviji i Hrvatskoj. Urudžbeni zapisnik Okružnog NOO-a Moslavina iz tog razdoblja najbolje potvrđuje navedenu konstataciju. Taj NOO između ostalog poduzima mjere protiv građana koji izbjegavaju odlazak u NOV, poziva na odgovornost radnike zbog nesavjesnog rada, konfiscira zemlju narodnih neprijatelja, upućuje građane na školovanje radi osposobljavanja za pojedine dužnosti, poduzima prijave protiv građana koji svojim ponašanjem remete javni red i mir, zaštićuje stare i nemoćne, štiti privatnu imovinu građana, onemogućava šverc, dodjeljuje pomoć siromašnima, donosi rješenje o upućivanju na službu, donosi odgode vojnog roka, onemogućuje represivnim mjerama nemoral, odobrava pobačaj, izdaje dozvole za točenje pića, brine se o zdravlju građana, otvara škole i organizira odgojno-obrazovni rad, rješava razne žalbe i drugo. Rad NOO-a u Moslavini organizira i nadzire Okružni NOO Moslavina. On je imao neobično razgranatu djelatnost koju je ostvarivao preko svojih službi. U njima je radio velik broj pročelnika, referenata, činovnika i drugog osoblja. U drugoj polovici 1944. godine u okviru Okružnog NOO-a Moslavina postoji: upravno-sudski odjel, odjel za narodno gospodarstvo, odjel za trgovinu, odjel za industriju i obrt, prometni odjel, financijski odjel, zdravstveni odjel, prosvjetni odjel i odjel za šumarstvo. Na čelu svakog odjela bili su pročelnici. Njima su pomagali referenti, pisari i drugi činovnici. Administrativni aparat je bio razgranat. Tako npr. odjel šumarstva ima referenta za šumsko gospodarstvo, referenta za upravu i poslovanje, referenta za šumsku privredu i nabavu. Odjel narodnog gospodarstva ima: agronoma, veterinara, predsjednika zadružnog odbora, tajnika zadružnog odbora, referenta za mljekarstvo, referenta SPOM-a. Odjel trgovine, obrta i industrije referenta za obrt, trgovinu i slično. Svi odjeli pored pisara imali su i pomoćno osoblje (npr. kurira).

Najviše dokumenata o radu Okružnog NOO-a sačuvano je iz oblasti narodnog gospodarstva. On je preko svojih kotarskih i općinskih NOO-a organizirao žetvu i meljavu žita, kontrolirao prinose, brinuo se o obradi vakatnih posjeda, kojih je prema podacima ZAVNOH-a u bjelovarsko-moslavačkom kraju u jesen 1944. godine bilo 3 700 jutara oranica, 1 800 jutara livada, 237 jutara vinograda i 44 jutra voćnjaka — ukupno 5 299 jutara vakatnih posjeda.

⁷² Isto, fascikl Oblasnog NOO Zagreb, izvještaj od 2. VI 1944.

Jesenske kiše omele su radove pa je svega 90 jutara oranica bilo obrađeno do 2. XI 1944. godine.⁷³ Okružni NOO organizirao je strojarске pomoćne stanice (SPOM) koje su pružale usluge za obradu zemlje te obavljale popravke strojeva. Mehanička radionica činila je jezgru SPOM-a. One su se osnivale pri napuštenim posjedima. U njima su radili mehaničari i poljoprivredni stručnjaci.

Okružni NOO preko šumarskog odjela kontrolirao je sječu šuma, uzgoj šuma, raspodjelu posjećenog drveća, rad pilana i drugo. Potražnja za drvom je bila velika a Moslavina je njime bogata. U dopisima ZAVNOH-a koji su upućeni Okružnom NOO-u Moslavina potiče se proizvodnja drva i upućuje na proučavanje problema šumske privrede i organizaciju tečajeva za osposobljavanje lugara. U tu svrhu dostavljani su nastavni planovi i programi. Drvo je bilo potrebno za telegrafske stupove, ogrjev, rad u rudnicima, obnavljanje i popravak stanova i slično.

Upravno-sudski odjel brinuo se o pravnoj sigurnosti građana. Zabranjivao je odlaženje u uporišta, bavljenje švercom, rukovodio je seoskim stražama i obavještajnom službom, hapsio petokolonaše, provodio mobilizaciju.

Zdravstveni odjel se brine o zdravlju stanovnika oslobođenog teritorija. Pomoću zdravstvene službe suzbija zarazne bolesti, organizira liječničku službu, nabavu lijekova i drugo. Nadzire rad ambulanta i ljekarna. Organizira popularna predavanja iz područja medicine. Za suzbijanje zaraznih bolesti u svakom selu nastoji da se osigura »partizansko bure« u kojem se dezinficiralo rublje zaražene osobe, osigurava veće količine vapna i lijekova kojima se želi suzbiti širenje zaraze.

Socijalni odjel se brinuo o nezbrinutim i onemogućnim osobama. Bile su to uglavnom starice i starci čiji su najbliži bili u partizanima ili su im sinovi i kćeri pali kao žrtve fašističkog terora. Socijalni odjel je vodio evidenciju stradalih za vrijeme neprijateljskih upada, pomaže siromašnima da im se hranioći zaposle. Pod brigom ovog odjela bila su djeca i samohrane majke koje su s djecom bile smještene u domovima.

Financijski odjel rješavao je pitanja cijena pojedinih proizvoda. Nema pouzdanih podataka kako su se cijene određivale. Također nema podataka o ostaloj djelatnosti ovog odjela.

Prosvjetni odjel se brinuo o organizaciji odgoja i obrazovanja, osiguravao je nastavni kadar i brinuo se o materijalnim uvjetima rada škola. Značajan rad ovog odjela očitovao se u nastojanju da se politički i stručno što bolje osposobe učitelji za rad u školama u duhu i idejama NOB-a. U tom poslu veliku pomoć pruža Oblasni NOO Zagreb i njegov prosvjetni odjel u kojem je radilo više istaknutih prosvjetnih radnika i vrsnih pedagoga. Jedno vrijeme je Oblasni odbor radio u Moslavini. U prvoj polovici 1944. godine organizirana su tri tečaja za učitelje na kojima su im istaknuti prosvjetni radnici, sudionici NOP-a govorili o političkim ciljevima i zadacima NOB-a kao i o stručnim i pedagoškim pitanjima. Tečajevi su trajali od 7 do 10 dana a održani su u selima Milaševac, Dišnik i Čazma.

Krajem srpnja 1944. godine organiziran je u Gornjem Mikloušu prvi tečaj za zvanje učitelja koji je trajao tri mjeseca. Na njemu je osposobljen 31

⁷³ Isto, dokumenti Oblasnog NOO Zagreb Izvršni odbor, dok. 56/5.

učitelj. Drugi tečaj je trajao 5 mjeseci. Započeo je radom u Gornjem Miklo-ušu, nastavio rad u Velikim Zdencima a završio u Vojvodini.⁷⁴

3. rujna 1944. godine održano je savjetovanje učitelja za okrug Moslavina u selu Šamarici.⁷⁵ Savjetovanju je prisustovalo 50 učitelja i 34 polaznika učiteljskog tečaja.

Na savjetovanju je analizirana politička situacija u zemlji i svijetu, razmatran je rad škola a govorilo se i o pedagoškim i stručnim problemima koji su bili od interesa za organizaciju nastavnog rada.

U dva najrazvijenija kotarska NOO-a, Čazma i Garešnica organizacija upravnih organa bila je slična organizaciji okružnog NOO-a. Pored predsjednika i tajnika, odbori su imali odjele s pročelnicima, i to: sudski, financijski, prometni odjel, pa odjel trgovine, obrta i industrije, zdravstveni, prosvjetni i socijalni odjel. Posebne osobe bile su zadužene za veterinarsku službu, napuštene zemlje, te razni referenti, bolničari, magazineri, lugari, nadlugari, pisari, kuriri i drugi. Administrativni aparat se brzo povećava. U Kotarskom NOO-u Garešnica bilo je oko 50 zaposlenih.

3. Odvajanje sudstva od uprave

Sud Okružnog NOO-a Moslavina započeo je rad 1. siječnja 1944. godine. Do 27. travnja 1944. godine riješio je oko 100 sporova. Trećina je riješena nagodbom. Samo u travnju 1944. godine sud je riješio 14 građanskih i 19 kaznenih sporova. U prvoj polovici 1944. godine osnovani su sudovi pri Kotarskom NOO-u Garešnica, Čazma i Kutina. Do svibnja 1944. osnovani su sudovi pri općinskim NOO-ima: Čazma, Ivanjska, Berek, Popovac, Veliko Vukovje i Velika Trnovitica. Nakon osnivanja kotara Dubrava i pri tom se kotaru osniva sud.

Svaki sud je imao sudsko vijeće sastavljeno od članova izvršnog odbora i sekretara koji je najčešće po profesiji bio pravnik ili pravu vješta osoba. Sudstvo još uvijek nije bilo rastavljeno od uprave. Sve sudske radnje obavlja sekretar suda sam ili u suradnji s članovima vijeća. Osuda se donosila u punom sastavu vijeća. Savjesnim radom kotarski sudovi stječu sve veći ugled u narodu koji im se sve više obraća, pa i s okupiranog teritorija.⁷⁶

U 1944. godini sudovi u Moslavini rješavaju razne sporove. Izriču presude zbog prisvajanja tuđe imovine, šverca, nesavjesnog obavljanja službene dužnosti, ubojstva, suradnje s neprijateljem, izdaje naroda i domovine. Rješavaju o razvodu braka, ugrožavanju opće sigurnosti, utaji konfiscirane imovine, ostavinskim raspravama, plaćanju alimentacije, smetanju posjeda, naknadi štete, uvredi, kleveti i lakim tjelesnim ozljedama. Okrivljeni su kažnjavani prisilnim radom a bilo je i smrtnih kazni. Osobe kažnjene prisilnim radom izdržavale su kaznu na imanju u Dišniku kojim je upravljao Okružni NOO Moslavina. Lakši prekršaji kažnjavali su se ukorom.

⁷⁴ Mihajlo Ogrizović, Razvitak školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske 1941—1945. Zagreb 1976. (dalje Razvitak), str. 213.

⁷⁵ Razvitak školstva, str. 149.

⁷⁶ Mario Zmajević, Povijesni osvrt, str. 25.

Velik broj stanovnika Moslavine odlazio je s oslobođenog ili poluoslobođenog teritorija u uporište neprijatelja gdje su zamjenjivali živežne namirnice za sol, petrolej, odjeću i drugo. Mnogi u organima narodne vlasti smatrali su to nedopuštenom djelatnošću okvalificiravši je švercom. Radilo se o nedopuštenom kršenju blokade uporišta. Te prekršaje kažnjavali su u početku sudovi. Na savjetovanju sekretara sudova s područja Okružnog NOO-a Moslavina koje je održano 13. VIII 1944. godine zaključeno je da te prekršaje ubuduće ne kažnjavaju sudovi već upravni odjeli NOO-a, i to ne zbog šverca već zbog nedopuštenog odlaženja u neprijateljsko uporište. Upravni odjeli su kažnjavali i sve one koji su se po oslobođenom teritoriju kretali bez propusnice. Sudovi su kažnjavali samo u onim slučajevima kada su pojedine osobe kupovale živežne namirnice i otpremale ih u uporište ili ako je netko veće količine vlastitih proizvoda odnosio u uporište. One koji su u uporište odnosili manju količinu namirnica za nabavu predmeta osobne potrošnje nisu kažnjavali ni sud ni upravni odjel. Nastojalo se narodu objasniti politički smisao blokade uporišta da sam shvati da takvi i slični postupci koriste neprijatelju a štete NOP-u.

Sud Okružnog NOO-a Moslavina sudio je u prvom stupnju samo u najtežim stvarima. Tako je 21. rujna 1944. godine osudom broj K — 87/1944. osudio Ivana Radenića na smrt jer je ubio svoju trudnu ženu. Žalbu protiv te osude odbio je sud Oblasnog NOO-a Zagreb. Sud Okružnog suda NOO-a Moslavina rješavao je sve predmete brakorazvodnih parnica.

Razvitkom narodnih sudova i učvršćivanjem organa narodne vlasti povećava se broj sudova. U listopadu 1944. godine ima 10 sudova.⁷⁷

Nekad su se narodni sudovi posebno osnivali, kad se sudilo istaknutim slugama neprijatelja. Tako je 5. siječnja 1944. godine Stjepanu Uroiću, povjereniku Glavnog ustaškog stana za područje Moslavine i ustaškom velikom županu, sudio narodni sud osnovan na temelju ovlaštenja ZAVNOH-a.

Početak listopada 1944. godine Predsjedništvo ZAVNOH-a dobilo je Okružnicu broj 4 od NKOJ-a kojom se preporučuje potpuno odvajanje sudova od uprave. U vezi s tom okružnicom, Predsjedništvo ZAVNOH-a izdalo je 29. X 1944. Okružnicu broj 1309/44 u kojoj se traži da se sudske funkcije vrše samostalno jer to omogućuje stupanj razvitka narodnih sudova. Sudsku vlast je trebalo odvojiti iz sastava NOO-a i urediti je zasebno i odvojeno kao nezavisan organ narodne vlasti.

Dopisom od 18. prosinca 1944. godine broj 1734/44 odjel za pravosuđe ZAVNOH-a traži od Oblasnog NOO-a Zagreb da se provedu izbori za suce okružnih sudova i da izabrani suci polože zakletvu pred izvršnim odborom Oblasnog NOO-a.

Tek 11. veljače 1945. godine Plenum Okružnog NOO-a Moslavina bira 40 članova Okružnog narodnog suda Moslavina. Predsjednik suda bio je Mario Zmajević. Nakon toga izabrani su i predstojnici kotarskih sudova.⁷⁸

⁷⁷ Isto, str. 173.

⁷⁸ Predsjednik kotarskog narodnog suda Dubrava bio je Ivan Rehorović, predsjednik kotarskog narodnog suda Čazma bio je Savo Dopuđa. Predsjednik Kotarskog suda Garešnica bio je Dušan Kovačević, a Kotarskog suda Kutina Stevo Milosavljević.

Veliku pomoć u organizaciji sudova u Moslavini pružao je odjel za pravosuđe ZAVNOH-a i odjel za pravosuđe Oblasnog NOO-a Zagreb. Oni su vodili brigu o izobrazbi kadrova i u tu svrhu organizirali tečajeve za narodne suce i davali ostale upute.⁷⁹

4. Organizacija odgoja i obrazovanja

U veljači 1944. godine na oslobođenom dijelu Moslavine rade 32 škole (osnovne). Najviše ih je bilo u kotaru Čazma (18), Garešnica (9) i Kutina (5). Rad škola na okupiranom i poluoslobođenom teritoriju kontrolirali su organi narodne vlasti preko svojih aktivista koji su uspostavljali kontakte s učiteljima prenoseći im upute i direktive za rad s djecom. Samo u malom broju škola, koje su radile u uporištima, organi narodne vlasti nisu imali utjecaja. Od 72 osnovne škole, koliko ih je u to vrijeme bilo u Moslavini, 32 su bile na oslobođenom teritoriju, 44 na poluoslobođenom i okupiranom području. U tim školama radilo je 119 učitelja. U izvještaju o stanju prosvjetnog rada na području zagrebačke oblasti za srpanj 1944. godine navodi se da je krajem lipnja iste godine u kotarevima Garešnica, Čazma i Dubrava bilo 48 stručnih nastavnika i 53 osnovne škole.⁸⁰

Usporedo s radom na organizaciji osnovnog školstva, Okružni NOO Moslavina otvara i srednje škole. U selu Dišnik nedaleko od Garešnice počeo je u siječnju 1944. godine rad prvi razred gimnazije. Blizina neprijateljskih uporišta u Kutini i Garešnici ometala je rad škole, zato se njezino sjedište premjestilo u selo Mala Bršljanica a kasnije u Gornji Miklouš. »Prilike pod kojima je radila ta srednja škola bile su također teške, nije bilo školskog pribora, priručnika i udžbenika, a djeca nisu imala sve potrebne obuće i odjeće.«

20. rujna 1944. godine počela je radom niža srednja škola u Čazmi. Nakon oslobođenja Garešnice u rujnu 1944. godine i u tom mjestu se 16. listopada otvara niža gimnazija. Srednja škola u Čazmi je imala 57 učenika i 5 nastavnika. U doba neprijateljske ofenzive, koja je započela krajem 1944. godine, prekida se rad tih škola. Niža gimnazija je bila otvorena i u Velikim Zdencima. Uz postojeće škole bili su organizirani i đачki domovi u kojima je bilo oko 400 učenika.

Zbrinjavanje porodica i nejake djece bila je stalna briga organa narodne vlasti. Već je Inicijativni odbor ZAVNOH-a u svom proglasu između ostalog istakao tu brigu kao svoj važan zadatak. Okružni NOO Moslavina savjesno taj zahtjev provodi u život. Socijalni odjel se brine o radu domova. Prvi dječji dom u Moslavini osnovan je u Dišniku, početkom 1944. godine. U njemu su se nalazila djeca koja su pohađala nižu gimnaziju u istom mjestu. Osim te djece u domu je bilo i djece mlađe dobi koja su kasnije izdvojena

⁷⁹ U Oštrom Zidu 16. X 1944. godine počeo je radom tečaj za narodne suce. Imao je 36 polaznika koji su bili iz cijelog područja Oblasnog NOO-a Zagreb. Tečaj je trajao 15 dana.

Mario Zmajević, Povijesni osvrt na razvoj sudstva u Moslavini, str. 19.

⁸⁰ M. Ogrizović, Razvitak školstva, str. 76.

u poseban dom. U travnju iste godine taj dječji dom preseljen je u selo Mala Bršljanica. U domu je radio analfabetški tečaj a za naprednije učenike osnovana je i škola s 4 odjeljenja. U Maloj Bršljanici dom nije dugo ostao, brzo se preselio na sigurnije mjesto u Gornji Miklouš. »Bio je to dobro opremljen dom, smješten u školskoj zgradi, imao je vrt i gospodarstvo, dobre spavaonice, ambulantu s krevetima za lakše bolesnu djecu, stručnu higijeničarku i ostalo pomoćno osoblje. Iz Gornjeg Miklouša dom se preselio u selo Donja Petrička, a odatle u Hercegovac, pošto je u rujnu bio oslobođen. Štab X korpusa organizirao je Vojno-dječjački dom u Donjem Mikloušu. U domu su bila smještena djeca — borci i kuriri jedinica X korpusa. Dom je imao 100 omladinaca. U njemu je bila organizirana osnovna škola, analfabetški tečajevi i tečajevi općeg obrazovanja.« Život i rad u domu bio je uređen na vojnički način, omladinci su imali svog komandanta i političkog komesara i bili su obučeni u uniforme. To je bio jedinstveni dom te vrste na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Ivo Tošić, član prosvjetnog odjela ZAVNOH-a u svom izvještaju od 10. VIII 1944. godine o domu piše: »Ovaj dom pred svojim pitomcima je veoma velika rijetkost, jer je to jedna generacija dječaka koja se neće tako brzo pojaviti. To je generacija dječaka boraca koji su po svojem psihofizičkom razvoju velika rijetkost za pedagoga.«

U siječnju 1945. godine na oslobođenom dijelu Moslavine radilo je 70 osnovnih škola s ukupno 1591 učenikom, od toga je bilo 739 polaznika. U kotaru Čazma radilo je 17 škola i u Garešnici 31 škola. Za kotareve Kutina i Dubrava nema podataka, valja pretpostaviti da su u oba kotara radile 22 škole s obzirom na to da ih je u Moslavini radilo 70 (48 otpada na kotar Garešnicu i Čazmu). Zbog stalnog pritiska neprijatelja na području cijele zagrebačke oblasti, posebno Moslavine, osnovne škole su prestale radom. Dio djece iz osnovnih škola i gimnazija, te dječjih domova, posebno većih mjesta, zajedno s nastavnicima je evakuiran polovicom siječnja 1945. godine preko Mađarske u Vojvodinu gdje je prosvjetni rad nastavljen u novim uvjetima.

O odnosu neprijatelja prema školama u Moslavini govori izvještaj Ive Tošića od kolovoza 1944. godine. U njemu između ostalog piše: »Baš prilikom mojeg dolaska iz Slavonije u Moslavinu, otpočela je neprijateljska ofenziva na Moslavinu u kojoj su stradale mnoge školske zgrade i školski namještaj. Neprijatelj ima podatke o našoj prosvjetnoj aktivnosti pa je uz ostalo imao zadatak onemogućiti svaki rad u školama. Tako je u mnogim selima u kojima je neprijatelj bio slupao na školama sve prozore, vrata, peći, namještaj, spalio mnoge školske knjige, u nekim selima po kućama tražio školske knjige i uništavao ih. Neprijatelj je u ovoj ofenzivi veoma loše postupao prema narodu kako prema Hrvatima tako i prema Srbima i Mađarima pa su se zbog toga velike mase naroda povlačile s našom NOV.«⁸¹ U mnogim selima neprijatelj je školske zgrade pretvarao u uporišta. Prilikom napada partizana školske zgrade stradavaju što neprijatelj iskorištava u svojoj propagandi govoreći da partizani ruše škole.

Učitelji Moslavine zajedno s narodom 1944. godine prilaze NOP-u. Rijetki su bili oni koji nisu prihvatili ideje NOP-a i koji nisu radili za NOP. Djelujući u svojoj profesiji angažirali su se u radu JNOF-a, organizirajući razne

⁸¹ PA, dokumenti 26/3.

kulturne i ostale manifestacije, obnavljali škole i otvarali nove. Mnogi koji rade na poluoslobodenoj teritoriji odbijali su primiti plaću od okupatora izražavajući tako svoju pripadnost NOP-u. Prosvjetna djelatnost učitelja Moslavine bila je razgranata, najrazvijenija u zagrebačkoj oblasti.

5. Partizanska štampa

U toku NOB-a u Moslavini su izlazili listovi koji propagiraju ideje NOB-a i upoznaju narod o razvitku NOP-a u Moslavini i u Jugoslaviji. Ne treba posebno naglašavati uz kakve poteškoće je radila partizanska štampa. Izvještaji Okružnog i Oblasnog komiteta Partije i SKOJ-a redovito ocjenjuju agitacijsko-propagandni rad i ulogu štampe. Na žalost, većina tih izvještaja redovito navodi kako je štampa spora, kako malo piše o mobilizaciji, kako ne raskrinkava neprijateljsku djelatnost, kako ne popularizira narodni zajam, skupljanje hrane te da joj nedostaje ofenzivnog duha. »Neprijateljska propaganda je bila jača od naše, mi nismo iskoristili ogromne uspjehe Crvene armije. Da se to spriječi počeli smo s izdavanjem radio vijesti.«⁸² U izvještaju od svibnja 1944. godinu Okružni komitet KPH Čazma piše: »Broj ljudi koji radi u agitaciji i propagandi je smanjen — efekat rada isti. Izdaju se radio vijesti u kojima se štampaju lokalni članci, poboljšano je rasturanje naše štampe. Izdali smo letak za Mađare, letak o mobilizaciji, proglas srpskom narodu u vezi sa sastankom Srba i letak o izvještaju bande na dubravskom kotaru. Sada namjeravamo izdati letak za Čerkeze na ruskom. Usmene novine redovito održavaju iako rad još uvijek ne zadovoljava.«⁸³

Štampa je redovito izvještavala narod o svim važnim odlukama narodne vlasti, bitkama i ostalim događajima usko vezanim za drugi svjetski rat i NOB. Štampa je donosila i vijesti o presudama narodne vlasti izrečenim protiv neprijatelja. O osudama su se donosila saopćenja u kojima se obrazlažu odluke. Štampa je redovito obavještavala narod o svim skupovima NOP-a u zemlji, posebno su iscrpni podaci o zbivanjima u Moslavini. Dragocjeni su podaci partizanske štampe o sabirnim akcijama i prilozima koje je narod Moslavine dao za siromašne krajeve.

U toku 1943. i 1944. godine u Moslavini izlaze listovi: »Glas slobode«, glasilo Okružnog NOO-a Čazma, a od broja 14/1943. kao glasilo Okružnog NOO-a Moslavina, »Glas žene« — glasilo Okružnog odbora AFŽ-a Čazma, »Moslavačke vijesti« — glasilo Okružnog NOO-a Moslavina, Moslavačko-posavski partizanski list, »Narodna pravda« — moslavačko-posavski mjesečnik, »Naš borac« — list II brigade, 33. divizije, »Naša fronta« — glasilo II operative zone, »Glasilo boraca I brigade 33. divizije«, »Pregled naše štampe«, izdavač propagandni odjel Okružnog NOO-a Čazma, »Pregled«, radio-vijesti, izdavač Kotarski NOO Garešnica, Radio-vijesti, izdavač agit. prop. Moslavačkog NOP odreda, Radio-vijesti, izdavač Kotarski komitet KPH Kutina, »Posebne vijesti«, izdavač Kotarski NOO Garešnica, Radio-vijesti, izdavač Kotar-

⁸² IHRPH, KP 57 — 110, Izvještaj OK KPH Čazma od 3. 4. 1944.

⁸³ Isto, KP 58 — 251.

ski NOO Garešnica, Radio-vijesti, izdavač Kotarski NOO Kutina. Na oslobođenom dijelu Moslavine štampane su i mnoge knjige, uglavnom Staljinova djela.^{83a}

6. Daljnji naponi u sakupljanju pomoći NOP-u

16. siječnja 1944. godine održana je konferencija predstavnika okružnih NOO-a sjeverozapadne Hrvatske u Moslavini. Prisustvovali su joj delegati okružnih NOO-a: Osijek, Našice, Slavonski Brod, Virovitica, Nova Gradiška, Bjelovar, Zagreb, Pokuplje i Moslavina. Konferencija je pozitivno ocijenila djelatnost odbora za prikupljanje pomoći. U tome je istaknut kao primjer Okružni NOO Moslavina. Rad započet 1943. godine uspješno se nastavlja i u 1944. U izvještajima ekonomskog odjela ZAVNOH-a iz siječnja 1944. se navodi: »Iz sjevernih krajeva prebačeno je dosad 30 vagona hrane, 277 komada razne stoke, 1 722 komada kože, 9 vreća sjemena. Od toga može se reći 3/4 dolazi iz Moslavine koja je u tom pogledu pokazala najbolje rezultate.«^{83b} Nakon zimske stanke obnavlja se prijevoz hrane iz Moslavine za Baniju u travnju 1944. godine. U to vrijeme postojala je velika potražnja za hranom zbog teške prehrabene situacije u Dalmaciji i Gorskom kotaru gdje je postojala velika oskudica hrane.

Okružni NOO Moslavina imao je u siječnju 1944. godine 30 vagona hrane koje je mogao ustupiti siromašnim krajevima. Đuro Uzelac 25. siječnja 1944. godine piše ekonomskom odjelu ZAVNOH-a da u Moslavini ima dosta hrane koja stoji spremljena, ali ju je teško prebaciti. Hrana se nije mogla prebacivati jer je transport omela kiša, blato i snijeg. Poplavljeno Lonjsko polje onemogućilo je daljnje transportiranje. Pored Moslavine veće količine hrane skupljene su u bjelovarskom okrugu. Hrana skupljena u tom okrugu prebacivala se preko Moslavine u Baniju.

30. siječnja 1944. godine osnovana je u Čazmi komisija za prebacivanje hrane za sjevernu Hrvatsku. Komisija je koordinirala s Centralnom komisijom ZAVNOH-a. Njezin je zadatak bio da iskoristi sve mogućnosti za prebacivanje hrane iz žitorodnih krajeva u opustošene i siromašne krajeve koji su u ratu stradali. Ona se brinula i za opskrbu krajeva sjeverne Hrvatske solju za

^{83a} Na oslobođenom dijelu Moslavine bila je razvijena izdavačka djelatnost. Pojedini komiteti imali su svoje štamparske tehnike koje su štampale djela kojima su se koristili politički radnici a pomoću kojih se uzdizala njihova ideološka svijest. Tako je tehnika OK KPH Čazma štampala knjigu »Seljačko pitanje« (Staljin), »O projektu Ustava SSSR«, »Nacionalno pitanje« (Staljin). Kotarska tehnika Čazma štampala je knjigu »Fašizam i radnička klasa« (Dimitrov), »O kadrovima« (Dimitrov), »26-godišnjica Crvene armije«, »Izdajničko i reakcionarno vodstvo HSS«, »Organizacija narodne vlasti na oslobođenom teritoriju«, »Međunarodni karakter oktobarske revolucije« (Staljin), »O revoluciji« (Staljin), »O seljačkom pitanju« (Staljin). Kotarska tehnika Garešnica štampala je sljedeće knjige: »O partiji« (Staljin), »O kadrovima«, »Organizacija narodne vlasti«. Kotarska tehnika Kutina štampala je knjige: »O biti imperijalizma« (Lenjin), »O prvom imperijalističkom ratu« (Lenjin), »Strategija i taktika« (Staljin), »Tko su sektaši« (Staljin).

^{83b} IHRPH, dokumenti ZAVNOH-a, izvještaj Ekonomskog odjela iz prve polovice 1944. godine.

kojom je postojala velika potražnja zbog velike oskudice. Sol se zamjenjivala za žito. Komisija se brinula i o pronalaženju najsigurnijih putova do Save te organizirala pretovar hrane. Blisko je surađivala s vojnim jedinicama kao i okružnim prehranbenim komisijama. Pretovarne stanice nalazile su se na obali Save na području Kotarskog NOO-a Dugo Selo. U komisiji su bili Filip Lakuš mlađi, delegat CK KPH, Petar Bogdanović, delegat Okružnog NOO-a Bjelovar, Ivan Frgec, delegat Okružnog NOO-a Moslavina i Mirko Šimec, član Okružnog NOO-a Pokuplje. U veljači 1944. godine komisija je prebacila 160 vreća soli u Moslavinu preko mjesta Kravarsko.

Prehrambene komisije su organizirale živu propagandu u narodu kojom se ističe potreba skupljanja hrane. U tom cilju razvijao se natjecateljski duh. »Omladina zajedno s NOO skuplja hranu. Svako selo je slalo kola raznih kolača i hrane vojsci. Na Božić su sela u okolici Čazme skupljala što se najviše moglo raznih jela...«⁸⁴ Izvještaji pišu da narod izražava sve veće simpatije za NOB što se manifestira velikom materijalnom pomoći koju pruža pokretu.

Narod Moslavine postiže vidne uspjehe i upisom narodnog zajma. Moslavačke vijesti od 20. svibnja 1944. godine o tome pišu: »Narod Moslavine stalno pojačava borbu na svim područjima državne djelatnosti. Upisuju svi zajam. Josip Novak iz Mustafine Klade upisao je 1 000 kuna (siromašan, ima mali posjed), a Vaclav Kleška 3 000 kuna. Do svibnja 1944. godine u Moslavini je prodano obveznica u vrijednosti 8 000 000 kuna (za upisati je ostalo još 10 000 000).«

IV. JAČANJE PARTIJSKIH, SKOJEVSKIH I MASOVNIH ANTIFAŠISTIČKIH ORGANIZACIJA U 1944. GODINI

1. Prilike u partijskoj organizaciji Moslavine u 1944. godini

Veliki uspjesi NOV u Moslavini u drugoj polovici 1943. godine stvaraju preduvjete za jačanje partijskih organizacija. Krajem 1943. godine bilo je u Moslavini 418 članova Partije.⁸⁵ Komunisti se nalaze u svim političkim strukturama oslobođenog teritorija kao i u rukovodstvu moslavačkih partizanskih jedinica. Sekretar OK KPH Čazma u drugoj polovici 1943. godine bio je Vinko Jeđut koji se na toj dužnosti nalazio od 18. lipnja 1942. godine do 22. siječnja 1944. godine.⁸⁶ Vinka Jeđuta je zamijenio Franjo Smolčić, dotadašnji organizacioni sekretar. U veljači 1944. godine imenovan je novi Okružni komitet KPH Čazma, sekretar je i dalje ostao Franjo Smolčić.⁸⁷ Organizacioni sekretar je bio Marijan Cvetković, a članovi Tomo Buden, Valent Bolt, Ivo Borić, Mičo Tesla, Miloš Antić, Katica Kušec i Ivo Keletić. Partijske organizacije Moslavine u siječnju 1944. godine bilježe porast broja članova, ima ih 727 (u taj broj uračunati su i članovi Partije u vojnim jedinicama i Komandi

⁸⁴ Isto, KP 8 — 643, Izvještaj Oblasnog komiteta SKOJ-a od 6. I 1944. godine.

⁸⁵ Isto, KP 102 — 4836, Izvještaj OK KPH Čazma od 22. I 1944.

⁸⁶ Isto, KP 57 — 170.

⁸⁷ Isto.

moslavačkog područja. Bez njih na okrugu ih je bilo 587). Ni neprijateljske ofenzive nisu uspjele smanjiti njihov broj jer ih u srpnju 1944. godine ima 565. Krajem 1944. godine broj vidno raste pa ih ima 794. Povećanje broja komunista nije pratilo i povećanje broja partijskih organizacija. U siječnju 1944. godine bilo je u Moslavini 60 partijskih organizacija, u lipnju 69, a u prosincu 53. Nije se povećao ni broj općinskih komiteta. U siječnju ih je bilo 14, u srpnju 11, a u prosincu ponovo 14. Na okrugu su bila 4 kotarska komiteta: Garešnica, Kutina, Čazma i Dubrava (mjesto Dubrave do travnja 1944. godine bio je KK KPH Sisak). Od ukupnog broja članova Partije najviše je bilo Hrvata. Na dan 22. XI 1943. godine bilo je: 297 Hrvata, 89 Srba, 19 Čeha, 5 Slovaka, 6 Mađara, 1 Talijan i 1 Poljak. 1. siječnja 1944. godine bilo je: 510 Hrvata, 139 Srba i 58 ostalih. 4. prosinca 1944. godine bilo je: 516 Hrvata, 139 Srba i 45 ostalih. Po socijalnoj pripadnosti najviše je bilo seljaka. Prema evidenciji od 22. XI 1943. godine bilo je: 233 seljaka, 145 radnika i 28 intelektualaca te 14 namještenika. U siječnju 1944. bilo je: 354 seljaka, 250 radnika i 123 ostalih, a u prosincu 1944. godine 292 seljaka, 192 radnika i 124 ostalih. Nacionalni i socijalni sastav partijskog članstva u skladu je s nacionalnim i socijalnim sastavom moslavačkih jedinica.⁸⁸

Pored vidnih uspjeha koje su komunisti Moslavine postigli u organiziranju i razvitku NOP-a u radu su imali i dosta poteškoća. Nedostajala je potrebna organizacijska čvrstoća, a članovima iskustvo i znanje za uspješnije propagiranje ideja NOB-a u širokim narodnim masama. Nesnalaženje u konfliktnim situacijama kada je trebalo pronaći najbolji način da se suzbije utjecaj neprijatelja kao i brzo reagiranje na neprijateljske postupke utjecalo je na povremene uspjehe neprijatelja što je usporavalo brže širenje NOP-a.⁸⁹ Sektaštvo s obzirom na primanje novih članova i pomirljivost prema pojedincima koji su živjeli na oslobođenom teritoriju a nisu prihvaćali ideje NOP-a kao i nebudnost s obzirom na primanje novih članova bile su slabosti partijskih organizacija. O njima je raspravljalo i Okružno partijsko savjetovanje održano 2. ožujka 1944. godine⁹⁰ na kojem se zaključuje da je potrebno povećati odgovornost svih članova Partije prema zadacima koji se pred njih postavljaju. Odluke su utjecale na jačanje partijske discipline. Partijske konferencije kotara potvrdile su odluke savjetovanja.

Osnovni zadatak komunista koji je savjetovanje postavilo bila je borba za jačanje utjecaja NOO. Komunisti se zadužuju za rad u NOO-u. Do kraja ožujka 1944. godine održana je Okružna partijska konferencija kojoj je prisustvovalo 86 delegata. Ona utvrđuje potrebu teorijskog uzdizanja članova Partije i nužnost utvrđivanja odgovornosti za neizvršavanje zadataka. Osuđuje se i oportunistički i neiskrenost pojedinaca prema Partiji. Zaključeno je da one koji ne izvršavaju dobivene zadatke i rade suprotno liniji Partije treba isključiti. Ubrzo nakon toga izvršene su mnoge organizacijske promjene,

⁸⁸ Navedeni podaci nalaze se u IHRPH u fasciklima KP 56—17, 63—763, 63—175, 63—765.

⁸⁹ Isto, KP 63 — 765.

⁹⁰ Isto.

»Reakcionari su se počeli uvlačiti u seoske NOO. U selu Bobinac postoje dva odbora (općina Berek) i u još nekim selima. U Vukovju su četnički reakcionari srušili postojeći NOO bez znanja općinskog ili kotarskog NOO i stvorili novi.«

smjenjuju se neki rukovodioci,⁹¹ a učinjeni su i naponi da se ojačaju partijske organizacije u uporištima.

Velike promjene u organizacijskom pogledu očituju se od vremena kad je Marijan Cvetković postao političkim sekretarom Okružnog komiteta KPH Čazma. U tom razdoblju provodi se čišćenje partijskih organizacija od oportunističkih i kolebljivaca. Održavaju se redovna savjetovanja i sastanci, analizira se rad organizacija. Velika pažnja se poklanja ideološkom uzdizanju članstva, vodi se odlučna borba protiv pokušaja razbijanja jedinstva NOP-a, suzbija se djelatnost mačekovštine i velikosrpstva, razvija se aktivnost za stvaranje široke političke osnovice NOP-a. Od sredine 1944. godine partijske organizacije sve se manje bave svojim slabostima a sve više uspješno rješavaju vitalna pitanja NOP-a.

Do kraja NOR-a u rukovodstvu Okružnog komiteta KPH Čazma bilo je i dalje promjena. Umjesto Marijana Cvetkovića sekretar je postao Ivo Sarajčić koji na tom položaju ostaje do ožujka 1945. godine kada ga zamjenjuje Pavle Žukina Šumski. Uz njega su u Okružnom komitetu KPH Čazma bili: Katica Kušec, Danica Radaković, Josip Galeković i Ivo Borić.

2. Organizacije SKOJ-a u vrijeme naglog rasta NOP-a u Moslavini

Početak 1944. godine broj članova SKOJ-a u Moslavini naglo raste. Krajem 1943. godine u Moslavini su bila 903 člana i 123 organizacije.⁹² U siječnju 1944. godine taj se broj naglo smanjuje kada ima 413 članova i 65 skojevskih organizacija.⁹³ Velik broj članova bio je uvjetovan činjenicom što nije postojao realan kriterij prilikom primanja.

U SKOJ se primalo bez provjeravanja što je utjecalo da uđu u organizaciju i mnogi kolebljivi elementi i osobe bez izgrađene skojevske svijesti.⁹⁴ U izvještaju OK KPH Čazma od 22. siječnja 1944. godine o tome piše: »Ne znaju provjeravati one koje primaju, pa se u SKOJ uvuklo mnogo onih koji su neprijateljski raspoloženi prema našoj borbi, čak ima i ustaša i četnika, npr. sekretar SKOJ-a u Garešnici.«⁹⁵

Masovnim primanjem članova prijetila je opasnost da SKOJ prestane biti kadrovska organizacija. Zato se ubrzo provodi čišćenje pa se brojno stanje naglo smanjuje.

Savjetovanje održano 5. ožujka 1944. godine zaključilo je da se SKOJ očisti od članova koji mu ne pripadaju, te da se u njegove organizacije uvede disciplina i odgovornost. Zadaci savjetovanja se u nekim organizacijama shvaćaju kruto što dovodi do drastičnog smanjivanja broja članova. Tako na primjer od 200 članova SKOJ-a u Kutinskom kotaru ostalo je samo 66.⁹⁶ Okružni komitet SKOJ-a u svom izvještaju od 7. travnja 1944. godine samokritički analizira rad skojevskih organizacija. U njemu se između ostalog kaže:

⁹¹ Isto, KP 57 — 156.

⁹² Isto, KP 56 — 17.

⁹³ Isto KP 13 — 1464.

⁹⁴ Isto KP 13 — 1464.

⁹⁵ Isto KP 102 — 4863.

⁹⁶ Isto KP 11 — 1202.

»Skojevske organizacije se nisu odgojile u komunističkom duhu, a ni u borbenom. Borbenost se nije ocjenjivala kroz akcije (likvidacija šverca, špijuna, pisanje parola, obrada zemlje, podizanje škola, građenje cesta). U SKOJ smo primali one koji su dobro recitirali i ispjevali koju pjesmu.«⁹⁷

Organizacijski problemi u skojevskim grupama postojali su i nakon čišćenja.

Sve organizacije koje nisu bile čvrsto povezane pod neprijateljskim terorom u doba ofenziva na oslobođeni teritorij se raspadaju. Hapšenja prilikom tih upada plaše omladinca pa ih je bilo teško nakon povlačenja neprijatelja ponovo uključiti u politički rad. U tom pogledu najteže je bilo u skojevskim organizacijama kutinskog kotara. U svibnju i lipnju 1944. godine skojevske organizacije uspostavljaju potrebnu organizacijsku čvrstinu i komunističku svijest.

Međutim, ni tada još ne uspijevaju okupiti najbolje omladinca u svoje redove. »Izvan SKOJ-a su ostali mnogi borbeni omladinci i dobri a primljeni su oni koji su znali lijepo pričati.«⁹⁸ Novi članovi primali su se pošto su se istakli u akcijama koje je SKOJ organizirao. U svibnju je primljeno 100 novih članova tako da ih je u to vrijeme u teritorijalnim organizacijama bilo 289 a u vojnim 220 s ukupno 56 organizacija.⁹⁹ Poduzete mjere u pogledu organizacijskog sređivanja urodile su plodom. U izvještaju od 2. lipnja 1944. godine OK KPH Čazma navodi da su se skojevske organizacije sredile i da provode mnoge akcije (raspačavaju letke na neoslobođenom teritoriju, organiziraju sabotažne akcije, pomažu rad NOO-a, uključuju se u akcije udarnih grupa). I broj članova se povećava, u lipnju u Moslavini ima 597 skojevaca, od toga 318 u vojsci.¹⁰⁰ Navedeni podaci upozoravaju na velike oscilacije u broju članova SKOJ-a i Partije. Pored uzroka koje navode izvorni dokumenti vjerojatno su utjecali i drugi činioci, među kojima treba spomenuti revolucionarni zanos koji je bio izražen u masama stvaranjem slobodnog teritorija kao i nepripremljenost onih koji su ulazili u te organizacije ne znajući i ne očekujući mnogo teže uvjete rada u doba neprijateljskih napada na oslobođeni teritorij, neprijateljski teror, odmazde i slično.

SKOJ ima veliku ulogu u organiziranju omladine u USAOH. Skojevci se bore za jedinstvo te organizacije i njezino uključivanje u antifašističku frontu. Problemi koji su postojali u partijskim organizacijama snažno su se reflektirali i na SKOJ. Kada su se prilike u Partiji počele sređivati, sređivala se i skojevska organizacija.

3. U S A O H u toku 1944. godine

Pod rukovodstvom SKOJ-a USAOH se razvija vrlo snažno. Početkom 1944. godine na okrugu Čazma ima 9 000 omladinaca uključenih u USAOH. Organizacijama USAOH-a u Moslavini rukovodi jedan okruga, 4 kotarska, 17 općinskih i 200 seoskih odbora. Zbog neprijateljskih upada smanjuje se u

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto, KP — 58 — 281.

¹⁰⁰ Isto, KP — 58 — 315.

svibnju broj članova kada ih ima 6 500.¹⁰¹ Taj broj se do kraja 1944. godine nije bitno mijenjao, uz manje oscilacije ostaje na tom broju, jedino se u kolovozu broj smanjuje na 4 373 člana.¹⁰² Partijsko savjetovanje održano u Moslavini 17. II 1944. godine kritički se osvrće i na rad komunista i skojevaca u organizacijama USAOH-a. Kritiziran je pokušaj organiziranja USAOH-a po uzoru na Partiju i SKOJ. O tome je Rato Dugojnić koji je prisustvovao tom savjetovanju rekao: »Organizacija USAOH-a se počela smatrati kao drugi SKOJ. To mora biti široki pokret omladine, on mora postati jezgro oko kojeg će se okupljati omladina, treba da idemo u širinu.«¹⁰³ Takav stav se teško ostvarivao u praksi. U izvještaju OK KPH Čazma od 3. VIII 1944. godine o tome se kaže: »Kruvo postavljanje skojevske organizacije glavni je uzrok uske baze USAOH-a. Htjelo se USAOH ukalupiti u organizacione forme (tjedni sastanci) dok omladina žanje ili vrši žito.«¹⁰⁴ Stvaranjem JNOF-a omladinci ulaze u njegove redove i uključuju se u njegove akcije, obrađuju napuštena polja, skupljaju pomoć za vojsku, sudjeluju u kulturno-prosvjetnom radu. Omladina se uključuje i u organe narodne vlasti.

Jedan od važnih zadataka omladinske organizacije bilo je uključivanje što većeg broja novih boraca u partizanske jedinice. Velik broj omladine se u toku 1944. uključuje u partizanske jedinice. O tome se u izvještaju OK KPH Čazma od 28. IX 1944. godine navodi: »Na našem okrugu mobilizirano je od 1. IX 1944. godine 700 omladinaca, od toga je 78 skojevaca.«¹⁰⁵

Omladina se angažira i u suzbijanju dezerterstva kao i u aktivnosti koje poduzimaju sve organizacije NOP-a da se povrate iz uporišta oni koji su se odazvali Pavelićevoj amnestiji.

Velika zasluga omladine bila je u njezinu suzbijanju pokušaja neprijatelja da razbije bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba. U redovima starijih neprijatelj je ponegdje i imao uspjeha, ali kod omladine nije. O tome govori izvještaj Oblasnog komiteta SKOJ-a od 24. XII 1944. u kojem se navodi: »Po našem terenu osjeća se ponegdje šovinistička mržnja, dok se kod omladine ne osjeća u tolikoj mjeri.«¹⁰⁶

Omladina je bila nosilac političkih manifestacija koje su se na oslobođenom teritoriju organizirale. Na mitinzima i sastancima omladina je bila najbrojnija. Prilikom proslave 1. maja 1944. godine organizirala je svečanosti, priredbe, zborove s kojih je upućivala pozdravne telegrame drugu Titu, NKOJ-u i AVNOJ-u te ZAVNOH-u. Dramske i pjevačke grupe prikazivale su svoje programe. U čast prigodnih datuma i svećanih skupova organizirana su natjecanja u sakupljanju namirnica za vojsku, pisanju parola, radnim akcijama i slično. Na proslavi 1. maja 1944. godine u Čazmi je bilo oko 1 000 ljudi. Narod je darivao borce, slao pakete u bolnice, omladina pali krijesove po obližnjim bregovima, sela su se kitila zelenilom, zastavama i slavolucima, održavale su se povorke i pjevale pjesme.

¹⁰¹ Isto, KP 58 — 281.

¹⁰² Isto, KP 59 — 406.

¹⁰³ Isto, Fascikl Povjerenstva CK KPH za Sjever. Hrv.

¹⁰⁴ Isto, KP 59 — 406.

¹⁰⁵ Isto, KP 11 — 1260.

¹⁰⁶ Isto, KP 11 — 1293.

Za političku djelatnost iskorištavani su i vjerski blagdani. Za Božić i Novu godinu skupljali su se darovi za borce i ranjenike. U izvještaju OK KPH Čazma od 12. V 1944. godine o tome se kaže: »Đurđev dan nije iskorišten u srpskim selima da se raskrinka četnička propaganda.«¹⁰⁷ Slično je bilo i prigodom proslave dana sv. Save. »Za svetog Savu omladina je za JNOF pripremala svetosavske priredbe (sela Vukšinec, Koritna, Kutinica). Uz teme o sv. Savi kao nacionalnom prazniku povezao se i rad monarhije, a napose kralja Petra tokom borbe i njegova izjava.«¹⁰⁸

Dolazak Crvene armije na granice Jugoslavije obilježen je sastancima i zborovima. Održana su 4 velika kotarska zbora kojima je prisustvovalo oko 5 000 ljudi. U tim akcijama najviše se istakla omladina. 17. prosinca održan je pretkongresni zbor u kotaru Garešnica kojem je prisustvovalo oko 1 500 ljudi.¹⁰⁹ Omladina sela priredila je program. Organizirala je izložbu ručnih radova i grafikone o uspjesima na natjecanjima. Najbolji pjevački zborovi priredili su program. Izložba je kasnije organizirana i u drugim mjestima Moslavine. Prilikom održavanja kotarske konferencije USAOH-a Čazma manifestacijama je prisustvovalo oko 3 200 omladinaca. Slične konferencije održane su u listopadu u Dubravi i Garešnici.¹¹⁰

Na oslobođenom teritoriju organizirala su se sportska i kulturna društva uz čiju se pomoć omladina nastoji otrgnuti od utjecaja neprijatelja i klera. Sportski dio aktivnosti obuhvaćao je gađanje puškom, konjske trke, trčanje pod ratnom spremom i sletske vježbe. Posebnu brigu je omladina posvećivala organizaciji natjecanja kojima je bio cilj popularizirati odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a kao i kongres USAOH-a. Organizirale su se omladinske radne brigade koje rade na poljima (žetvene akcije, oranje, sijanje, berba grožđa), izgradnji aerodroma kod Čazme, popravljanju putova, izgradnji popaljenih kuća i škola, suzbijanju zaraznih bolesti. Iz svojih redova omladina regrutira polaznike za tečajeve učitelja, strojopisača, radiotelegrafista, bolničara, mehaničara, krojača, postolara i kurira. U pretkongresnom natjecanju omladina Moslavine postigla je vidne rezultate.¹¹¹ U okviru USAOH-a djelovala je i pionirska organizacija.

¹⁰⁷ Isto, KP 58 — 263.

¹⁰⁸ Isto, KP 11 — 1302 a, 118. Isto, KP 39 — 2612.

¹⁰⁹ Isto, KP 63 — 880.

¹¹⁰ Isto, KP 11 — 1293.

¹¹¹ IHRPH, KP 11 — 1293.

U natjecanju od 15. do 23. rujna 1944. godine omladina okruga Čazma postigla je ove rezultate: Mobilizirano je 207 omladinaca, održana 104 sastanka, ispisano 800 parola, 400 omladinaca poslalo pozdravne telegrame kongresu, formirano 16 odbora USAOH-a i 8 skojevskih organizacija, održano 20 konferencija općinskih odbora USAOH-a, osnovano 20 diletantskih grupa, 3 200 omladinaca prisustvovalo konferencijama JNOF-a, skupljeno 400 lit. mlijeka, 820 kg krumpira, 1 294 kg voća, 1 300 kg grožđa, 75 pari piljica, 3 240 pari veša, 200 koverata, 300 kg bijelog brašna, 500 kg kolača, 800 kuna, 30 kutija kreme za cipele, 150 dobrovoljnih radnih dana, 120 kg duhana, 60 komada vreća, 500 araka papira, 30 komada sapuna, 100 kg kupina, 40 lit. rakije, 200 kg sira, 66 800 kg pšenice, 1 500 kg sijena, 880 kg graha, 400 kg zelja, 1 113 komada jaja, 180 kg paradajza, 85 kg masti, 100 kg raznog zelenja, 4 kante masti, 2 izvezena jastupa i 4 maramice.

4. Organizacija AFŽ-a u Moslavini 1944. godine

Navedeno partijsko savjetovanje za sjeverozapadnu Hrvatsku kritiziralo je i prilike koje su postojale u organizaciji AFŽ-a za koju je istaknuto da se pretvara u političku organizaciju žena odvojenu od drugih. Zatvaranje organizacije po mišljenju prisutnih na savjetovanju slabilo je pokret u cjelini. Smatralo se da su članice AFŽ-a samo one žene koje djeluju u najužem odboru, dok ostale koje su pomagale NOP nisu smatrane njezinim članicama. To je utjecalo na izoliranje većeg broja žena od NOP-a. Osnivanjem JNOF-a stvara se nova situacija. Sve žene trebalo je uključiti u JNOF i omogućiti im da se uključe u organe vlasti i sve akcije koje se unutar NOP-a poduzimaju.

Novi stil rada nepovoljno djeluje na postojeću organiziranost AFŽ-a. Mnogi su se odbori rasuli a partijske organizacije nisu znale kako odbore učvrstiti i usmjeriti rad žena na novi način. Partijske organizacije su dobile zadatak da pomognu AFŽ u prevladavanju početnih poteškoća. U oživotvorenju zadataka koje je postavilo partijsko savjetovanje u početku je bilo lutanja i nesnalaženja. OK KPH Čazma je zbog toga osnovao posebnu partijsku komisiju za rad sa ženama. Do lipnja 1944. godine provedena je organizacija AFŽ-a u duhu navedenih odluka partijskog savjetovanja.

Oživljavanje rada žena osjeća se u srpnju 1944. godine. Okružna konferencija AOŽ (Antifašističke organizacije žena) održana u srpnju 1944. godine bira novi odbor od 45 žena. Predsjednica je bila Katica Kušec a tajnica Tonka Borić.¹¹² Nakon okružne održane su i kotarske te općinske konferencije. U to vrijeme na okrugu ima oko 30 odbora AOŽ-a. Veliki naponi učinjeni su da se obnove stari odbori. U izvještaju OK KPH Čazma od 3. rujna 1944. godine o radu žena se navodi: »Rad nije pokrenut u dovoljnoj mjeri iako je akcija pokretana — žene se dadu pokrenuti za sabirne akcije ali su malo učestvovala u stvaranju NOF-a, mnogo su pomagale mobilizaciji.«¹¹³

»Moslavačke vijesti« broj 1 od 5. svibnja 1944. u članku »Narod daruje svoju vojsku« piše: »Na dan 1 maja sjetio se narod Moslavine ranjenih i bolesnih drugova. Iz kotara Garešnice skupljeno je za naše borce u bolnicama 206 kg kolača, 1 213 komada jaja, 12 kg luka, 30 kg svježih ribe, 1 plahta, 10 ručnika, 5 košulja, 2 lit. vrhnja, 13 lit. mlijeka, 200 lit. vina, 63 paketa s kolačima. U kotaru Čazma sakupljeno je 516 paketa, 404 komada jaja, 407 kg kolača, 33 lit. mlijeka.

U takmičenju od 27. rujna do 7. listopada 1944. godine na okrugu Čazma su postignuti ovi rezultati: održan 61 sastanak, osnovano 6 dilebantskih grupa, osnovana 3 pjevačka zbora, mobilizirano 20 omladinaca, formirana 3 odbora USAOH-a i 4 odbora JNOF-a, ispisano 700 parola, oprano 650 pari veša, 70 pari čarapa, 145 dobrovoljnih radnih dana, skupljeno 139 000 kuna, 180 metara žita, 96 pilića, 108 tanjura, 111 žlica, 50 koverata, 1 667 jaja, 184 komada sira, 13 notesa, 81 ručnik, 24 vreće, 5 zavoja, 2 porcije, 20 jastučnica, 4 jastuka, 22 košulje, 30 sapuna, 160 kg graha, 9 kg masti, 27 kg duhana, 494 kg grožđa, 1 214 kg krumpira, 40 kg kolača, 85 kg paprike, 110 kg voća, 15 kg putra, 46 kg luka, 30 kg kupusa, 207 kg povrća, 110 kg ječma, 13 kg rajčica, 420 kg jabuka, 17 kg vrhnja, 17 lit. rakije, 495 lit. mlijeka, 150 kg šiške, 40 kg mesa, 60 kg maka, 78 kg bijelog brašna, 110 hljebova kruha, 1 par cipela. Upoznati s odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a.«

¹¹² IHRPH KP 51 — 857.

¹³¹ Isto, KP 39 — 2554.

Novi način organiziranja AFŽ-a utječe na smanjenje broja odbora. To se može zaključiti na osnovi ovih podataka. U siječnju 1944. godine bilo je 109 seoskih odbora, 5 općinskih i 2 kotarska.¹¹⁴ 1. travnja 1944. godine ima svega 63 seoska odbora i 4 kotarska (povećanje s obzirom na osnivanje kotara Dubrava).¹¹⁵ Tokom godine broj odbora ostaje uglavnom jednak da bi se krajem 1944. godine povećao na 253 seoska, 11 općinskih i 3 kotarska odbora.¹¹⁶ Na sastanku Okružnog odbora AOŽ koji je održan 28. listopada 1944. godine sumira se djelatnost rada organizacije. U izvještaju CK KPH Čazma od 3. listopada 1944. godine o tome piše: »Mnogo se uradilo na sakupljanju darova za doček vojnika Crvene armije. Žene Grabrovnice rade odjelo za sina Rade Končara i odjela za dječji dom, prave darove Titu i brigadama 33. divizije i Korpusa.«¹¹⁷ Novom organizacijom žene se uključuju u sve aktivnosti JNOF-a, time je i bio postignut cilj postavljen i utvrđen na partijskom savjetovanju u veljači 1944. godine.

5. Organiziranje JNOF-a u Moslavini

U Hrvatskoj kao i u ostalim krajevima Jugoslavije JNOF sve do sredine 1944. godine ne djeluje kao posebna organizacija. Sve opsežniji i razgranatiji poslovi NOO-a utjecali su da su se morali odreći svoje političke funkcije kako bi svoju djelatnost usmjerili prema zakonodavnoj i izvršnoj djelatnosti. Političku funkciju će preuzeti JNOF. Najviše rukovodstvo NOP-a u Hrvatskoj prilazi osnivanju JNOF-a. Izabran je Izvršni odbor JNOF-a za Hrvatsku koji je od ZAVNOH-a preuzeo funkciju općepolitičkog predstavništva naroda Hrvatske. Konferencija u Topuskom uputila je preporuku svim krajevima Hrvatske da pristupe odmah sazivanju narodnih zborova. CK KPH je 10. VI 1944. godine uputio pismo svim oblasnim, okružnim i divizijskim komitetima u kojem ih obavezuje da se sve partijske organizacije i cjelokupno članstvo angažira u populariziranju Izvršnog odbora JNOF-a i ZAVNOH-a. Trebalo je pripremiti osnivanje odbora JNOF-a u selima, općinama, kotarevima i okrugu. U odbore je trebalo birati ljude odane narodu i ugledne u mjestu i široj sredini. U njima su trebale biti zastupljene sve društvene strukture koje pomažu NOP.

Organizacija odbora JNOF-a u Moslavini počinje konstituiranjem Okružnog odbora JNOF-a za Moslavinu na okružnoj konferenciji 6. kolovoza 1944. godine u šumi Šamarica.¹¹⁸ Bio je to impozantan skup kojem je prisustvovalo oko 4 000 ljudi. Na konferenciju su dolazili ljudi s nacionalnim zastavama s petokrakom zvijezdom. Uz crvenu partijsku bile su: hrvatska, srpska, mađarska, češka i jugoslavenska te zastave saveznika.¹¹⁹ Konferencija je izabrala

¹¹⁴ Isto, KP 63 —763.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, KP 60 — 619.

¹¹⁸ Isto, KP 59 — 419, 128 A.

¹¹⁹ Isto.

okružni odbor i plenum u koje su ušli predstavnici svih političkih struktura koje sudjeluju u NOP-u.¹²⁰

11. kolovoza 1944. godine sazvana je pretkonferencija JNOF-a za kotar Čazmu, a u šumi između Suhaje i Čazme 13. VIII 1944. godine i osnivačka konferencija kojoj je prisustvovalo 900 ljudi.¹²¹ Prva konferencija JNOF-a kotara Garešnica održana je 13. kolovoza 1944. godine u šumi Begovača kraj sela Popovca kojoj je prisustvovalo 800 ljudi,¹²² a 17. rujna održana je i konferencija JNOF-a kotara Dubrava kojoj prisustvuju 2 000 ljudi.¹²³ I na tim konferencijama biraju se izvršni odbori i plenum, osuđuje politika Mačeka i pristalica kralja Petra II. Partija poklanja veliku pažnju radu odbora JNOF-a. Radi njihova što boljeg funkcioniranja i organiziranosti funkcija tajnika odbora povjerava se iskusnom i istaknutom komunistu koji se obično nalazio na položaju sekretara partijske organizacije ili komiteta.

Na temelju pisma koje je CK KPH uputio svim komitetima 22. lipnja 1944. godine, Okružni komitet KPH Čazma je 6. listopada 1944. godine uputio svim partijskim organizacijama i kotarskim komitetima dopis kojim naređuje da se sav rad političkog rukovodstva NOP-a treba razvijati preko JNOF-a. To je urađeno zato što se ponegdje pokušavala zaobići JNOF kad su se rješavala vitalna pitanja nekog mjesta ili sredine.¹²⁴ U radu JNOF-a očitovale su se i druge slabosti kao što je pokušaj profesionalizacije njegova rada, nepovjerenje u neke njegove izabrane rukovodioce s obzirom na njihovu prijašnju političku opredijeljenost i slično. JNOF je trebalo angažirati u rješavanju krupnih zadataka NOP-a kao što je obnova zadrugarstva, privrednih organizacija, organizacije javnih radova, sabirnih akcija, populariziranju odluka ZAVNOH-a itd. Djelokrug njegova rada bio je raznolik i nije se ograničavao samo na politički rad već je obuhvaćao cjelokupni društveno-politički život. Velik broj prisutnih za vrijeme održavanja osnivačkih konferencija (oko 7 700) pokazuje da se narod Moslavine masovno uključuje u sve djelatnosti NOP-a i da se uvrštava u sve njegove akcije.

Iako je utjecaj reakcije na narod u drugoj polovici 1944. godine bio uvelike ograničen i potisnut, ipak njezini ostaci neprestano rovale i žele vratiti utjecaj koji su nekad imali. Ponekad im to u nekim sredinama i uspijeva. Reakcija vješto iskorištava svaki događaj ili promjenu u politici NOP-a da je prikaže na način koji njoj najbolje odgovara, čime dezinformira narod i širi laži o NOP-u. Tako npr. kad se uvodi promjena pozdrava¹²⁵ u jedinicama NOV, objašnjava je pripremom za dolazak kralja Petra jer je navodno slična pozdravu stare jugoslavenske vojske. Lažnim parolama pokušava unijeti pomutnju među borcima govoreći kako je svršetak rata daleko i da će se on

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Isto, KP 102 — 4863.

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Isto, KP 102 — 4863.

¹²⁵ Dotadašnji pozdrav bio je stisnuta pesnica uz tjeme, taj pozdrav zamijenjen je pozdravom koji se i danas primjenjuje u JNA, ispruženi prsti ruke priljubljeni uz tjeme.

završiti kad se gospoda slože. U želji da spriječi uspjeh mobilizacije širi lažne vijesti da se ona provodi za Engleze, ili da nije potrebno ići u vojsku jer će svejedno doći kralj Petar i Englezi.¹²⁶ U općini Vukovje reakcija nastoji pacificirati Srbe i odvojiti ih od NOP-a sijući sumnju i netrpeljivost prema Hrvatima. Iskorištava antimonarhijsko raspoloženje Hrvata, prikazujući ga Srbima kao njihovo antisrpstvo. »Srpska reakcija u okolici Garešnice naročito u Vukovju neprestano rovare. Neki od tih reakcionara su uhapšeni ali na sastanku JNOF-a u selu skoro svi ljudi su tražili da se puste na slobodu. Čak i naši organizirani drugovi komunisti su šuteći dopustili da ti pokvarenjaci dignu toliku buku namjesto da su oni protestirali. Razmislit ćemo o formiranju samih srpskih društava preko kojih ćemo nastojati paralizirati njihov šovinizam.«¹²⁷ U selu Šušnjari, a i u drugim selima odbornici odvrćaju narod od sabirnih akcija. Svećenik u selu Farkaševac odvrća djevojke od omladinske organizacije uključujući ih u organizaciju »Srce Isusovo« koja zabranjuje djevojkama razgovarati s partizanima.¹²⁸ U selu Veliko Vukovje potpisivale su se izjave da se puste iz zatvora neki pripadnici NOP-a koji su uhapšeni zbog zloupotrebe položaja.¹²⁹ U selu Štefanje mačekovci su širili glasine da se brigada »Nikola Demonja« bori protiv 1. i 2. moslavačke brigade.¹³⁰ Širenje nepovjerenja prema SSSR-u bile su omiljene parole reakcije, govorilo se: »Rusi će pojesti sve«, »Rusi nemaju što jesti pa dolaze k nama.« Slabost propagandnog aparata NOP-a činila je borbu s reakcijom težom negoli je bila njezina stvarna snaga. Bez obzira na sve poteškoće NOP je postizao vidne uspjehe, od srpnja do studenog 1944. za partizanske jedinice mobiliziran je 2 371 novi borac.¹³¹

Neki istaknuti reakcionari razrađivali su planove pomoću kojih su se trebali domoći vlasti. Cilj im je bio ojačati svoje pozicije unutar JNOF-a i u organima narodne vlasti. Reakcionarne pristaše HSS koje su se pritajile u JNOF smatraju da trebaju preuzeti vlast jer ih ima više od komunista i da se od njih trebaju odvojiti.

Nikola Radošević, istaknuti predratni predstavnik SDS iz Moslavine, svojim pristalicama govori da moraju postepeno ulaziti u organe vlasti te preuzimati rukovodeće položaje u rukovodstvu NOP-a. On svojim pristašama izjavljuje da ne vjeruje u trajnu suradnju s komunistima jer po njegovu mišljenju oni nisu demokrati (inače im priznaje zasluge za borbu protiv fašizma). Svoje političke akcije ne želi vezivati za kralja i monarhiju. O tome je govorio: »Našu politiku ne smijemo uz kralja vezivati jer nas takva nesvijesna politika košta. Uostalom to je stvar Srba iz Srbije, neka oni o njemu

¹²⁶ IHRPH, KP 39 — 2554.

»Jedna klika rovare protiv NOP-a u nju spadaju: Klipa, Janjanin, Jajić i braća Zdjelari. Oni koče mobilizaciju i NOF, stvaraju neraspoloženje prema NOP-u, radi se na njihovom raskrinkavanju i kazni.«

¹²⁷ IHRPH, Izvještaj Oblasnog komiteta SKOJ-a od 6. XI 1944, KP 11 — 1283.

¹²⁸ Isto, KP 60 — 619.

¹²⁹ Isto, KP 11 — 1280.

¹³⁰ Isto, KP 9 — 884 i 11 — 1280, 60 — 619.

¹³¹ Isto, KP 39 — 2612.

odluče da li ga hoće ili neće.«¹³² On vjeruje da će narod, budući da voli demokraciju, kad se svrši rat, biti uz SDS a ne uz komuniste. Perspektive svoje stranke vidi s obzirom na njezin raniji stav prema frankovcima pa kaže:¹³³ »Oni (samostalci) su već ranije počeli borbu protiv frankovaca u HSS, pred njima je budućnost, oni se od prvog dana nalaze u borbi. Budi-savljević je prvi istupio protiv pakta, njihova demokratska stranka bit će jaka koja će se sa HSS i KPJ, oslonjena na pučku frontu i koja će formu i oblik, te naziv dobiti poslije rata, jer sada to ne može jer bi i drugi mislili o svojim strankama i tad bi nastalo cijepanje, sada se treba složiti sve u borbu i pomaganje, sad moramo nastojati da narod okupimo, da mnogi ne nasjednu nekom ili da netko može nekog da nametne, u borbu mora svatko, on se protiv Nijemaca bori od prvog dana.«¹³⁴

Stvaranje JNOF-a Radošević tumači na svoj način. Po njemu JNOF nastaje kao rezultat otpora koji je narod pružio komunistima i njihovoj težnji da se demokratiziraju društveni odnosi. JNOF za njega znači tu demokratizaciju, njime se — smatra on — narod odupro hegemoniji komunista i njihovoj diktaturi.¹³⁵ Radošević je imao svojih pristalica u Velikoj Bršljanici, Miklešu, Stupovači, Rogoži i Vukovju. Borba protiv njegove politike bila je to teža jer kontaktira s istaknutim rukovodiocima NOP-a u Hrvatskoj koji nisu znali za njegove tajne planove pa preko njega nastoje okupiti u JNOF one Srbe koji mu se još nisu priključili.¹³⁶

Djelatnost Radoševića i njegovih istomišljenika kao i mačekovaca koji su prišli NOP-u imala je svoju klasnu osnovu. Bili su to tipični predstavnici buržoazije koji su svoje sudjelovanje u NOP-u vezivali za preuzimanje vlasti i stranačke kombinatorike nakon završetka rata.

U nekim sredinama reakcija je uspjela zametnuti sjeme razdora. O tome se u izvještaju OK KPH Čazma od 4. V 1944. navodi: »Reakcionari su digli glave i otvoreno protiv nas rade. Osjeća se postojanje nacionalne mržnje između Hrvata i Srba. Slabost naših organizacija na terenu još više pogoduje takvom stanju.«¹³⁷ Ili: »Odnosi Srba (kojih je malo) i Hrvata nisu dobri, međusobno se nazivaju ustašama i četnicima, nemaju međusobnog povjerenja, posljedice stare mržnje koje petokolonaši raspiruju.«¹³⁸ Ponegdje su reakcionari i otvoreno nastupali kao u Palešniku gdje pjevaju pjesme u kojima izražavaju svoju odanost kralju: »Oj Engleska mila mati ti ćeš nama kralja dati.«¹³⁹

¹³² Isto, KP 11 — 1267, 102 — 4879, 11 — 1202.

»Na garešničkom kotaru živi poznati četnički tip, saboter od prvog dana pokreta u Moslavini, Radošević Mile selo Popovac, bivši SDS koji je javno govorio da je uzalud borba partizana kao i mnoge druge laži i čak se usuđivao i javno reći to pojedinim drugovima članovima KPJ.«

¹³³ Isto.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto, KP 11 — 1267, 144.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto, KP 58 — 251.

¹³⁸ Isto, KP 57 — 170.

¹³⁹ Isto, KP 11 — 1280.

Međutim, potrebno je napomenuti da su to bile samo pojedinačne pojave koje izvještaji registriraju. Stanovito nepovjerenje nekih Srba prema Hrvatima nestaje otkad su hrvatske partizanske jedinice postizale uspjehe u borbama s ustašama. Tako je pozitivno odjeknula pobjeda zagorske brigade u napadu na ustaško uporište Gudovac. Međusobno su govorili: »Vidiš, Hrvati tuku ustaše.«

Sporazum Tito — Šubašić potpisan na Visu u lipnju 1944. godine stvorio je u pojedinaca stanovitu zabunu koju su vješto nastojali iskoristiti ustaše i pristalice Mačeka i kralja Petra. Do sporazuma dolazi kada neprijateljska ofenziva u Moslavini doživljava krah i kada NOP poduzima velike napore da stvori JNOF. Zato su laži reakcije i spekulacije u vezi sa sporazumom nepovoljno djelovale na stvaranje čvrstine JNOF-a.

Među Hrvatima neprijatelj širi propagandu da će kralj uz pomoć Engleza doći ponovo u Jugoslaviju. Reakcija širi vijesti da se sporazumom upravo to priprema. Među borcima je postojalo živo zanimanje za sporazum, mnogi su negodovali zašto se uopće s vladom u Londonu pregovara. Na sastancima pitaju komesare zašto je potreban sporazum. Reakcija nastoji sporazum protumačiti kako se njime žele zadovoljiti Srbi koji navodno vole kralja. Govorilo se: »A eto do sada su ga napadali a sada su se opet pomirili.«¹⁴⁰ Sporazum se tumačio kao slabost NOP-a. Neki koji su odlazili u uporišta izjavljivali su kako se oni neće tući za Pericu jer je Tito s njim napravio sporazum.

Broj dezertera se u drugoj polovici 1944. godine povećava. Prema izvještaju Oblasnog komiteta SKOJ-a od 6. XI 1944. godine na okrugu Moslavina ima ih oko 500.¹⁴¹ Odnos prema dezerterima se u to vrijeme zaoštava, prilazi se njihovu popisu i pokušavaju ih silom vratiti u jedinice. Iskorištavaju se različiti načini, osobito je u tome pomogla politička aktivizacija žena i omladine, posebno se angažiraju ukućani koji utječu da se dezerteri vraćaju u svoje jedinice. Pri pokušaju da ih silom vrate neki su pružali i oružani otpor. Skrivali su se u svojim bunkerima u blizini kuća. Djeca su ih obavještavala o kretanju partizanskih straža i aktivista NOP-a.

Kad se uvidjelo da političko uvjeravanje ne koristi, protiv dezertera se primjenjuju represivne mjere. Vojni sudovi ih osuđuju na smrtnu kaznu, oduzimaju im se imovina i slično. Iako je dezerterstvo predstavljalo problem za NOP, ne bi ga trebalo u cjelini vezivati isključivo kao djelatnost neprijatelja. U velikoj mjeri dezerteri žele izbjeći teške ratne operacije, boje se ratnih okršaja i žele u ratnom vrtlogu ostati živi, pogotovo kad je svršetak rata bio na vidiku. Moslavačke brigade su u to vrijeme vodile teške borbe ne samo u Moslavini već i u drugim krajevima sjeverozapadne Hrvatske. U nekim bitkama bile su desetkovane (bitka kod Oborova, borbe 1. brigade 33. divizije u Zagorju) što je sve zbog nedovoljno izgrađene svijesti utjecalo na napuštanje jedinica od strane labilnih pojedinaca.

¹⁴⁰ Isto, KP 11 — 1226.

¹⁴¹ Isto, KP 9 — 884.

DIO ČETVRTI

1. Prilike u prvim mjesecima 1945. godine

Početak 1945. godine neprijatelj je u Moslavini postao vrlo poduzetan u akcijama na oslobođeni teritorij. On više ne ostaje u uporištima već poduzima snažne ofenzivne napade. Prva brigada 1. kozačke divizije 9. siječnja 1945. godine započela je napad prema Garešnici¹ koju je istog dana neprijatelj ponovno okupirao. XXI ustaška pukovnija 11. siječnja 1945. godine napredovala je iz Bjelovara prema Severinu i Orovcu. Mješovite ustaško-domobranske i kozačke jedinice u jačini od 5 000 vojnika dolaze do Pavlovca i Velikih Zdenaca.²

Neprijatelj za sobom nije ostavljao jača osiguranja pa su partizanske straže i komande mjesta ponovno uspostavljale narodnu vlast u Garešnici, Palešniku i drugim mjestima. Međutim, neprijatelj ih je ponovno osvojio. Moslavački NOP odred 15. I 1945. godine napada Garešnicu, ali je od nadmoćnijih neprijateljskih snaga bio odbijen. Neprijatelj je tek 3. veljače 1945. g. uspio uspostaviti svoju kotarsku upravu u Garešnici. Neprijateljska vojska (osobito vojnici 1. kozačke divizije) prilikom prolaza kroz Garešnicu, Pisanicu i Grubišno Polje temeljito ih pljačkaju kao i druga sela kroz koja su prolazili. Oduzimaju seljacima konje, rublje, mast, meso i sve do čega su mogli doći. U Hercegovcu i Garešnici su zapalili mlinove. Zplašen narod bježi pred neprijateljem na oslobođeni teritorij.³ U siječnju je neprijatelj uspio osvojiti teritorij sa 172 sela. Do 6. II 1945. godine od 277 oslobođenih sela ostalo je samo 105.⁴ U doba napada neprijatelj hapsi simpatizere NOP-a. U Kloštru je ubijeno 16 ljudi a 30 uhapšeno. U općini Križ i Dubrava mobilizira dječake od 15 i 16 godina. Iz općine Farkaševac u jednom danu su odveli 58 ljudi. Sve to iskorištavaju mačekovci i kraljeve pristalice i pokušavaju širiti svoje ideje.⁵ Dezerteri su u ponovnom porastu, skrivaju se i dalje po bunkerima i međusobno povezuju. Na području kotara Čazma neprijatelj još ne poduzima akcije pa je to područje početkom 1945. slobodno. Na tom se teritoriju održavaju zborovi na kojima se osuđuje kraljeva izjava od 12. siječnja 1945. da ne priznaje predloženi oblik regentstva ni zaključak da zakonodavnu vlast do Ustavotvorne skupštine ima AVNOJ. Na proslavi godišnjice osnivanja X korpusa u Dubravi omladina uzvikuje parole protiv kralja a svetosavske priredbe iskorištavaju se u srpskim selima za raskrinkavanje kralja i monarhije. Reakcija se protivi tim akcijama, govore: »I naši stari su se borili za kralja pa ćemo i mi.«⁶ Kod Hrvata se kampanja protiv kralja prima s oduševljenjem, međutim, među njima je bilo i onih koji su pripadali NOP-u, ali nisu napadali Mačeka i ne raskrinkavaju politiku hrvatsko-srpske reakcije

¹ Zbornik dokumenata, tom V, knjiga 37, dok. 60.

² Isto.

³ IHRP, KP 63 — 955.

⁴ Isto, KP 66 — 1201.

⁵ Isto, KP 63 — 783.

⁶ Isto, KP 11 — 1302.

koja djeluje protiv NOP-a. Takav se pristup negativno reflektira kod Srba, što reakcija iskorištava, prikazujući borbu protiv kralja kao velikohrvatstvo. Neke bivše pristalice HSS koje su pristupile NOP-u pokušavaju samostalno istupati. U svojim istupima javno napadaju komuniste. Početkom ožujka 1945. godine neprijatelj s jakim snagama ulazi u Čazmu. Osvajanjem Čazme nastoji zaštititi svoj južni bok i osigurati nesmetano povlačenje prema Zagrebu. Zajedno s vojskom u toj se ofenzivi povlači i 5 000 ljudi (žene, djeca i starci) iz Čazme, Križa i Dubrave. Zbjegom rukovode Okružni NOO Čazma i Kotarski NOO Čazma koji održavaju stalnu vezu s jedinicama JA, štite narod i pri povlačenju neprijatelju pružaju otpor. Oštre borbe vodile su se kod Grabovnice, Samarice i Oštrog Zida. Borbe s neprijateljem vodi Moslavački NOP odred i partizanske straže.⁷

OK KPH Čazma i Okružni komitet SKOJ-a, zajedno s članovima NOO-a osiguravaju smještaj i prehranu naroda. Zbjeg je bio razmješten po selima, hranio se i spavao kod seljaka koji ih primaju široka srca. Izbjeglice osnivaju radne brigade koje pomažu vojsci. Bile su to grupe postolara, krojača, kovača, zidara. Ostali koji nisu imali zanimanja radili su na proljetnoj sjetvi. Jedinice 33. divizije dolaze do Moslavačke gore, napadajući neprijatelja s leđa. Jednom su došle i do Čazme. Divizija je u tim operacijama marširala i do 100 kilometara stalno razbijajući neprijateljske obruče. Iako je neprijatelj okupirao velik dio Moslavine i osvojio sva najvažnija naselja, partizanske jedinice ga stalno uznemiruju. 27. II 1945. godine partizanske jedinice napadaju Garešnicu.^{7a}

Neprijateljske ofenzive uzgibale su sve pritajene protivničke snage NOP-a. Propaganda njihovih aktivista uvelike se pojačava. Pojačava se i neprijateljski teror. »Neprijatelj odvodi i ubija ljude koji su u NOP-u aktivni. U kotaru Dubrava i selu Farkaševac odveli su 50 ljudi, a na licu mjesta tajniku NOO odsjekli glavu. U kotaru Čazma su uhvatili četvoricu koji su aktivno u NOP-u radili, izmrcvarili i pobili.«⁸

Reakcija usmjeruje svoju djelatnost, nastojeći da spriječi mobilizaciju. U tome nalazi podršku i kod nekih nesavjesnih liječnika koji su bili u regrutnim komisijama.⁹ Neprijateljska propaganda se služi parolama: »Revolucija u Rusiji«, »Vratit će se kralj«, »Bit će kod nas kao u Grčkoj«.¹⁰ Tim i sličnim parolama prave paniku, veličaju snagu neprijatelja, plaše narod novim ofenzivama, zamagljuje mu perspektive i plaše novim, još žešćim sukobima. Reakcionarni elementi posebno se ističu u općini Garešnica.^{10a} U toj djelatnosti neprijatelj uspijeva neke građane zaplašiti, pa su zatražili zaštitu u uporištu neprijatelja,¹¹ a neki su bili mobilizirani u njegovu vojsku. Iz općine Garešnica u ožujku 1945. neprijatelj je uspio mobilizirati 240 ljudi.¹²

⁷ Isto, KP 10 — 1041, 11 — 1306.

^{7a} Isto, KP 49 — 981.

⁸ Isto, KP 66 — 1201.

⁹ Isto, KP 63 — 778.

¹⁰ Isto.

^{10a} Isto, KP 42 — II — 3123.

¹¹ Isto.

¹² Isto, KP 64 — 981.

Započetu kampanju održavanja zborova za narodne skupštine na kojima su se birali delegati omeo je neprijatelj svojom ofenzivom. Zbog toga je bila otkazana okružna skupština za koju su izabrani delegati u svim mjesnim odborima. U to vrijeme NOO-i su bili zaokupljeni problemom prehrane vojske koji se postavlja osobito zbog toga jer je neprijatelj u ofenzivi 1945. okupirao veći dio Moslavine pa se s tog područja nije moglo računati na pomoć. Da bi se problem ublažio, Okružni NOO Moslavine donio je odluku o racionalizaciji potrošnje hrane.¹³ Socijalni odjeli imali su poteškoća u opskrbi hranom partizanskih porodica, invalida, obdaništa i internata. Pomanjkanje sposobnih ljudi s potrebnom političkom naobrazbom uvelike otežava rad NOO-a.¹⁴ Osjećao se nedostatak kadrova jer ih je većina upućena u vojne jedinice.

U ožujku 1945. godine na oslobođenom teritoriju okruga Čazma organizira se mobilizacija godišta 1927, 1928. i 1929. Do 23. III 1945. godine mobilizirano je 2 500 ljudi.¹⁵ Svi mobilizirani upućeni su u 32. i 33. diviziju X korpusa, koje su se poslije napuštanja virovitičkog mostobrana prebacile na brdske predjele zapadne Slavonije. Mnogi od tih mladića istakli su se hrabrošću u završnim operacijama za oslobođenje naše zemlje.

U travnju 1945. godine na oslobođenom dijelu Moslavine održavaju se sastanci na kojima se govori o mjerama koje treba poduzimati protiv crno-buržijanaca i ostalih neprijatelja. Također se raspravlja o izborima za konstituantu, plaćama, zajmu i otkupu novčanica. Prilike se polako sređuju. U mjestima koja je neprijatelj napustio održavaju se zborovi i na njima biraju odbornici. U okupiranim mjestima utvrđuju se popisi ljudi koji su trebali pripremiti osnivanje NOO-a. NOO-i se kadrovski ekipiraju kako bi spremno dočekali oslobođenje.¹⁶ Za osiguranje prometa, direktivnom okružnicom Oblasnog NOO-a Zagreb¹⁷ osnivaju se desetine za pojedine dionice željezničke pruge koja prolazi Moslavinom između Banove Jaruge i Dugog Sela. Uz pomoć formiranih desetina skupljao se alat i sredstva za osiguranje pruge i prometnih veza. Pripremaju se radovi za uređivanje staničnih zgrada, postrojenja i drugog. NOO-i se pripremaju i za preuzimanje pojedinih ustanova i poduzeća nakon oslobođenja, pogotovo onih koja se bave proizvodnjom prehrambenih proizvoda. Za sprečavanje šverca robu je u trgovinama trebalo blokirati, popisati i višak rekvirirati. U Moslavini se u to vrijeme ponovo poduzima kampanja skupljanja hrane za pomoć Dalmaciji, Lici i Gorskom kotaru.¹⁸ Pred kraj rata

¹³ Isto, KP 63 — 783.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, KP 10 — 1041, 11 — 1306.

¹⁶ Isto, KP 56 — 34.

¹⁷ Isto, U dokumentima ZAVNOH-a koji se nalaze u IHRPH ZAVNOH je uputio Oblasnom NOO-u Zagreb okružnicu datiranu 11. IV 1945. godine.

¹⁸ Isto, ZAVNOH je Okružnom NOO-u Moslavina uputio dopis u kojem ističe da prehrani naroda treba posvetiti posebnu pažnju jer su žitarice podbacile u prethodnoj žetvi a kišna jesen je onemogućila da se zasiju veće površine. Zato se upućuje da se kod seljaka agitira da posade i posiju što više povrtlarskih kultura, da im se podijeli sjemenje, izgrade kljajališta i drugo.

Na temelju tog dopisa trebalo je zadužiti posebne osobe koje će to popularizirati u narodu.

sve se snage angažiraju za pomoć vojsci. U okružnim i kotarskim ustanovama nalazilo se mnogo ljudi koji su pronalazeći različite kanale dolazili do tih ustanova izbjegavajući tako oružane borbe. U ožujku 1945. godine upućuju se u vojsku suvišni činovnici. Iz NOO-a do 3. ožujka 1945. godine upućeno je u jedinice NOV 240 osoba.¹⁹

2. Prilike u organizacijama Partije, SKOJ-a i ostalim masovnim organizacijama NOP-a

Broj članova Partije se pred kraj rata smanjuje na što utječe više uzroka.²⁰ Između ostalih treba istaći da je jedan broj komunista izgubio život u teškim borbama, mnoge je neprijatelj uhapsio prilikom upada na oslobođeni teritorij, neke su partijske organizacije zbog neprijateljskog terora prestale djelovati a neki su komunisti zbog potrebe službe morali napustiti Moslavinu i prihvatiti nove zadatke u drugim krajevima ili jedinicama. Partijske organizacije u vojsci pojačavaju ideološko-politički rad jer je u jedinicama bilo dosta boraca koji su s idejama NOP-a bili nedovoljno upoznati. Većina njih je došla na poziv druga Tita u rujnu 1944. godine iz neprijateljskih jedinica.²¹

Skojevske organizacije, slično kao i partijske, pred kraj rata bile su oslabljene jer su mnogi njihovi sposobni kadrovi bili upućeni u vojsku. Međutim njihov se broj nije smanjivao. Krajem 1944. godine u Moslavini je bilo 690 skojevaca i 98 skojevskih organizacija a u veljači 1945. 886 skojevaca.²²

U 1944. godini JNOF je u Moslavini postigao vidne rezultate, o tome smo u prethodnim poglavljima više rekli. Uz pomoć JNOF-a Partija je uspjela zatalasati narod i uključiti velik broj sposobnih ljudi u jedinice NOV. Mreža NOO-a bila je razgranata, postignuti su zavidni rezultati u skupljanju hrane za vojsku i siromašne krajeve. Na političkoj fronti se stalno vodi borba s Mačekovim pristalicama i ostalim reacionarima. U svim odborima JNOF-a komunisti prednjače u radu. No, i pored toga partijsko rukovodstvo Moslavine nije bilo zadovoljno postignutim rezultatima. Njihovi izvještaji su u tom pogledu samokritični. Stječe se dojam da su se i manje slabosti preuveličavale i generalizirale. U jednom dokumentu iz tog vremena o tome se navodi: »HSS treba više aktivirati u radu, u svim odborima pretežno rade komunisti i nije se puno postiglo u raskrinkavanju Mačeka i klike.«²³

Borba s neprijateljem unutar organizacija bila je stalno prisutna, odbori su se stalno čistili od neprijateljskih elemenata.²⁴ U veljači 1945. godine održani su sastanci aktivista po kotarevima na kojima se članstvo upoznaje s političkim prilikama u zemlji i u svijetu, s posebnim osvrtom na stanje u Moslavini. Na sastancima se kritiziraju postupci jednog dijela pristaša JNOF-a

¹⁹ IHRPH, KP — II — 3124.

²⁰ Iz tog vremena ne postoji evidencija o broju članova, međutim na osnovi izvještaja u kojima se upozorava na poteškoće u radu navedena tvrdnja se može prihvatiti.

²¹ IHRPH, KP 63 — 783.

²² Isto, KP 11 — 1315.

²³ Isto, KP 63 — 783.

²⁴ Isto, KP 63 — 783.

kojima u raskrinkavanju Mačeka nedostaje oštine. O tome se u izvještaju OK KPH Čazma od 3. ožujka 1945. kaže: »Partija nema dovoljno čvrstu rukovodeću ulogu, nije još u dovoljnoj mjeri aktivirala vanpartijske, aktiviste i HSS-ovce, u tome je najslabiji uspjeh na kotaru Dubrava i Kutina, zbog toga se ponekad vode jalove diskusije, umjesto da se jedinstvo pristaša vidi i na konkretnim primjerima.«²⁵

U cilju poboljšanja rada postavljeni su sljedeći zaključci i zadaci:

»Stvoriti jedinstvo i osjećaj odgovornosti kroz rad svih aktivista JNOF-a. Povećati rukovodeću ulogu Partije u JNOF-u, a naročito povesti računa o držanju odgovornosti članova Partije. Upoznati sve pristaše s linijom JNOF-a, tako ih još čvršće vezati (tekst dalje nerazumljiv) ... dati mogućnost za odgovorne dužnosti.«²⁶

3. Oslobođenje Moslavine

U završnim operacijama za oslobođenje Moslavine trebalo je uključiti sve snage u borbi protiv neprijatelja. U tom cilju sve suvišno ljudstvo koje se nalazilo u organima vlasti i pozadinskim jedinicama upućuje se u jedinice NOV. Uvode se vojni listovi pomoću kojih se obavlja kontrola svih vojnih obveznika. Na upražnjena mjesta postavljaju se invalidi prema svojim željama i sklonostima. U vojne jedinice upućuju se članovi kotarskih i općinskih komiteta. Ove mjere su oslabile političke forume, ali su uvelike ojačale vojne jedinice.

U travnju 1945. obavljeno je sređivanje partijskih organizacija i općinskih komiteta. U isto vrijeme se poduzimaju opsežne kadrovske promjene u vojno-pozadinskim ustanovama. Način rada u svim organizacijama NOP-a prilagođavao se novim uvjetima. Slično je bilo i s NOO-ima i odborima JNOF-a. O tome se u izvještaju OK KPH Čazma od 4. IV 1945. kaže: »Odbori JNOF-a i NOO su oslabljeni. Na terenu ostao samo kostur organizacije a i neke uopće ne postoje, stoga će se prići popunjavanju i biranju novih odbora JNOF-a i NOO. Aparat NOO-a sveden je na najuži dio. Neće se ovom prilikom stvoriti neki glomazni aparat, način rada bit će elastičan, usmjeren prema glavnim zadacima.«

Do početka travnja 1945. kotarski komiteti Garešnica i Kutina vratili su se iz zbjega na svoje područje, dok su kotarski komiteti KPH Čazma i Dubrava još i dalje ostali u zbjegu.

Na području Virovitice zbjeg organizira političku djelatnost. U organizaciji SKOJ-a proslavljeni su Svjetski omladinski tjedan a u čast 27. III 1941. palili su se krijesovi, održavali govori i uređivali grobovi boraca. Omladina u vojnim jedinicama natjecala se u gađanju, ukopavanju, bacanju bombe, rukovanju oružjem i drugim vojnim vještinama.

U vrijeme završnih operacija za oslobođenje naše zemlje moslavačke brigade nalazile su se na prostoru Daruvara i Pakraca gdje su vodile stalne borbe. Krajem travnja počinju borbe za oslobođenje Moslavine. Uspostavlja

²⁵ Isto, KP 42 — II — 3124.

²⁶ Isto.

se fronta na liniji Drava, Bilo-gora, Ilova, Novska, Sava. Na toj liniji nalazila se 369. njemačka divizija (prostor Pavlovac, Ploščica, Berek, Hruškovića), 7. i 9. ustaška divizija (Garešnica, G. Garešnica, Popovac, Turnašica, Veliko Vukovje), 181. njemačka divizija (Ilova, Marino selo, Janja Lipa). Istočno od Kutine nalazila se 7. SS divizija.

U isto vrijeme jedinice 1. armije partizanske vojske izbile su na pravac rijeka Ilova—Una a jedinice 3. armije na liniju Drava—Bilo-gora. X korpus ulazi u sastav 3. armije. 33. divizija nalazila se tada u rajonu Gremušinskih vinograda, usmjeravajući svoje napade prema sjeveru. Prema tome one neće sudjelovati u oslobađanju Moslavine.

Borbe za proboj fronte na Ilovi počinju 24. travnja 1945. 6. proleterska divizija uspjela je forsirati Ilovu i obrazovati mostobran kod sela Tomašice i Hrastovice, 26. i 27. IV uspijeva to i 42. i 48. divizija kod Klokočevca, ali ne prestaju borbe na lijevoj obali Ilove. Prelaskom snaga 1. armije na desnu obalu Ilove i širenjem oslobođenog teritorija zapadno od rijeke ugroženo je povlačenje neprijateljskih snaga prema Zagrebu. Prijetila je opasnost da se prodorom 1. armije prema Ivanić-Gradu odsijeku od svoje glavnine neprijateljske snage koje su se nalazile južno od Moslavačke gore. Da bi to spriječio i omogućio povlačenje cijelog 21. korpusa s Ilove prema Zagrebu, neprijatelj je iz rajona Pakračke Poljane 7. SS divizijom izvršio protunapad prema Antunovcu, Uljaniku, Blagorodovcu i Kreštalovcu. 1. ustaško-domobranska divizija i dijelovi 309. njemačke divizije kod Uljanika su napali lijevi bok 48. divizije, 7. SS divizija razbila je frontu 42. divizije kod Antunovca i Poljane zauzevši Antunovac, Uljanik i Blagorodovac, ugrozivši tako pozadinu 48, 6. i 5. divizije. Zbog toga su se snage 1. armije povukle ponovo na lijevu obalu Ilove, zadržavši se na liniji Velika Barna, Grubišno Polje, desna obala Ilove, Marino Selo, Janja Lipa i Stari Grabrovac. Nastupanje 1. armije bilo je zaustavljeno pa je neprijatelj mogao 30. IV poduzeti organizirano povlačenje prema Zapadu.

Štab 1. armije naređuje svojim jedinicama da gone neprijatelja. Od 1. do 4. svibnja 1945. na fronti od Grubišnog Polja do Banove Jaruge jedinice JA prelaze Ilovu, oslobađaju Staru i Novu Ploščicu, Ruškovac, Veliku i Malu Trnoviticu, Veliku i Malu Mlinsku, Garešnicu, Popovac, Međurić, Banovu Jarugu, Kutinu i Čazmu a time i cijelu Moslavinu.

U to vrijeme jedinice 33. divizije vode borbe u sastavu 3. armije ratujući na području Virovitice, Slavonske Požege, Daruvara, Pakraca, Bjelovara, Bilo-gore i Kalnika dajući u velikim i teškim borbama svoj doprinos konačnom oslobođenju naše zemlje. U toj borbi pokazale su primjernu hrabrost i borbenost.

Okružni komitet KPH Čazma preko svojih kotarskih i općinskih komiteta i partijskih organizacija uoči proboja srijemske fronte i završnih borbi u Moslavini poduzima živu političku aktivnost. Populariziraju se jedinice JA kao jedinice osloboditelja. S obzirom na to da su kroz Moslavinu trebale pretežno proći jedinice sastavljene od boraca srpske narodnosti, pazilo se da ne dođe do incidenata koje bi mogli izazvati ostaci reakcije, a možda i neki borci tih jedinica. U izvještaju Oblasnog komiteta KPH Zagreb koji je upućen OK KPH Čazma se o tome piše: »1. i 3. armija su u priličnoj mjeri sastavljene od Srba. Ima slučajeva a pogotovo kod nekih vojvođanskih jedinica da je šovinizam prilično

ispoljen. Vole pričati kako oni moraju oslobađati Hrvate i tome slično. Poslije prolaza kroz selo treba ako ostave traga to pravilno protumačiti — ukazati kako su to mladi borci i politički nepodignuti.»

Narod Moslavine dostojno je dočekaio svoje oslobodiioce. Po zidovima kuća ispisivale su se parole, pri ulazu u mjesta podizani su slavoluci, kuće okićene proljetnim cvijećem, zelenilom i zastavama. Na ulicama narod razdragan dočekuje oslobodiioce. Skupovi i mitinzi iskorištavaju se za izražavanje privrženosti naroda JA, privremenoj vladi AVNOJ-u i drugu Titu. Pozdravlja se i osnivanje prve slobodne vlade Hrvatske u Splitu. Nastavljaju se napadi na Mačeka kao saveznika ustaša i klera koji se uključuje u borbu protiv nove vlasti. Šverceri, špekulanti i ratni dobitnici dolaze pod udar narodne vlasti. Svugdje se održavaju javni zborovi i uspostavljaju NOO-i.

Kutina je spremala doček tenkovskoj brigadi. Za njezin dolazak 6. V 1945. održan je sastanak s građanima koji su u toku rata pomagali NOP. »Tokom noći popraviti će se mostovi i osigurati prelaz tenkovskoj brigadi kojoj spremamo doček. Grad će se očistiti od bunkera i nečistoće, postavljeni su slavoluci, omladina će tenkiste zasipati cvijećem. Iz sela Kutinice došlo je 10 omladinki s punim kolima paketa za bolnicu (hrana i jastuci).« Svi su oduševljeno i sa simpatijama primali svoje oslobodiioce. Iako nisu sudjelovale u borbama za konačno oslobođenje Moslavine, moslavačke jedinice su u četverogodišnjoj borbi najviše pridonijele njezinu oslobođenju jer su uporno i svakodnevno u toku NOB-a po moslavačkim bregovima, poljima i naseljima vodile borbe s mnogo nadmoćnijim neprijateljem. Veliku pomoć u toj borbi pružili su im slavonski i banijski partizani.

Oslobođenjem Moslavine organi vlasti i političke organizacije odmah uspostavljaju vlast. Komunisti se nalaze na čelu tih organa. U kotaru Čazma postoji Okružni NOO, Kotarski NOO i Općinski NOO, Okružni komitet KPH Čazma, Okružni komitet SKOJ-a, kotarski i općinski komiteti Partije i SKOJ-a, masovna antifašistička organizacija JNOF, Komanda moslavačkog područja, odredi za zaštitu naroda. Oni će u slobodnoj zemlji započeti izgradnju novog društvenog sistema. Narodnooslobodilačkom borbom narod Moslavine u zajednici s ostalim narodima Jugoslavije izvojevao je svoju slobodu za koju je platio velikim žrtvama i nesebičnim zalaganjem.

ZAKLJUČAK

U Moslavini se NOP razvijao slično kao i u drugim krajevima Hrvatske uz napomenu da je u sebi sadržavao i neke karakteristike po kojima se razlikuje od pokreta u drugim našim krajevima. Nepobitna je činjenica da je ustanak počeo pod isključivim rukovodstvom komunista koji su oni vodili i organizirali do konačne pobjede.

Narodnooslobodilački pokret u Moslavini imao je postepen razvitak bez padova i zastoja. Njegov uspon i jačanje usko su povezani s procesom kojim

su hrvatske mase usvajale i prihvaćale ideologiju komunista istaknutu na početku ustanka kao i odluke najviših organa vlasti koji su nastajali u toku borbe.

Najveću zapreku bržem razvoju ustanka pruža utjecaj Mačekove politike čekanja kao i geografski položaj Moslavine kroz koju prolaze važne prometnice za čije je posjedovanje bio posebno zainteresiran neprijatelj pa je uz njih držao jaka uporišta s velikim brojem vojnika.

Moslavina se nalazila u središtu tzv. NDH i u blizini jakih neprijateljskih uporišta kao što su bili Zagreb, Bjelovar i Sisak i preko koje je prolazila glavna cesta i željeznička pruga Zagreb—Beograd.

Moslavina je neprijatelju bila važna i kao područje iz kojeg je nastojao izvući što više hrane za svoje vojnike a i kao izvor za regrutiranje vojnika za svoje jedinice s obzirom na njezinu napućenost. Treba napomenuti da je i NOP računao s tim njezinim osobitostima pa su se i zbog toga na području Moslavine zaista vodile teške borbe tokom cijelog rata.

Borbene jedinice moslavačkih partizana u početku su bile malobrojne, ali su se brzo razvijale u jake odrede, brigade i divizije. Od sredine 1943. godine pod svojom kontrolom držale su velik oslobođeni ili poluoslobođeni teritorij na kojem se razvijao sistem narodne vlasti. Opća karakteristika oružane borbe bio je mobilan rat i neprestano prebacivanje jedinica iz jednog kraja u drugi. U uvjetima rata koji se vodio u Moslavini to je bio jedini mogući način da se neprijatelju zadaju teški udarci i omogući konačan uspjeh.

Snaga NOP-a u Moslavini ne sastoji se samo u borbenim akcijama njegovih boraca koji su u većini okršaja s neprijateljem izlazili kao pobjednici. Mnogo značajnije je bilo to što je NOP od sredine 1943. godine obuhvaćao sav narod i što je uspio da nadomak Zagreba izgradi čvrst sistem nove vlasti koja je uspjela mobilizirati sve narodne snage u tom pokretu. Oni koji nisu bili obuhvaćeni u borbenim jedinicama radili su u drugim djelatnostima koje su bile neobično razgranate. Može se bez pretjerivanja reći da je na oslobođenom teritoriju Moslavine u toku 1943. i 1944. godine nikla i razvijala se nova narodna vlast u koju su bili pod vodstvom komunista uključeni svi demokratski slojevi društva koji su prihvaćali ideje NOB-a.

Razvijene i ojačane partijske i skojevske organizacije kao i USAOH i JNOF činile su organizacijsku snagu NOP-a.

Velik prilog NOP-u dala je Moslavina u hrani, odjeći, obući, novcu i drugom materijalu koji je bio prijeko potreban borcima NOV i postradalim krajevima.

Moslavina je bila i značajan izvor boraca NOV iz kojeg su se od početka 1943. godine popunjavale vojne jedinice NOV ne samo u Moslavini već i u drugim krajevima (Slavonija i Zagorje) a u njoj su i formirane nove.

U periodu velikog uspona NOP-a unutar njegovih redova javljale su se i neke slabosti kao što su dezerterstvo, opadanje borbenog morala, infiltriranje kolebljivaca i reaktionara. Međutim, nije to bila samo specifičnost Moslavine. Energičnom akcijom komunista i skojevaca na vrijeme su slabosti suzbijene.

Pored Hrvata, kojih u Moslavini ima najviše, u njoj žive i drugi naši narodi i narodnosti. U toku NOB-a među njima je vladalo veliko povjerenje i jedin-

stvo što je onemogućilo neprijatelja da posije sjeme netrpeljivosti. Zahvaljujući političari Partije jačalo je bratstvo i jedinstvo koje je snažno pridonijelo jačanju pokreta. Pokušaj reakcionara s hrvatske i srpske strane da bratstvo i jedinstvo pomute nije uspio. U borbi s njihovim shvaćanjima i njihovom politikom pokret je snažio i postajao čvršći i jači. U toku borbe komunisti su dosljedno provodili politiku nacionalne ravnopravnosti što se očitovalo u svim oblicima organiziranja društveno-političkog života.

Na kraju treba istaći da je narod Moslavine svojim sudjelovanjem u NOP-u dao velik prilog sveopćoj njegovoj pobjedi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Hrvatskoj kao cjelini jer je od prvih početaka oružane borbe pa do njezina kraja zadavao stalne udarce neprijatelju i tokom borbe izgrađivao novu narodnu vlast i nove društvene odnose.

Zusammenfassung

DIE VOLKSBEFREIUNGSBEWEGUNG IN DER MOSLAVINA 1941—1945

*Franko Mirošević, Republički komitet za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu,
Zagreb, Trg Jože Vlahovića 6*

In dieser umfangreichen Abhandlung gibt der Verfasser Auskunft über die Entwicklung der Volksbefreiungsbewegung im Moslavina-Gebiet (Nordkroatien). Da begann der bewaffnete Aufstand gegen Ende des Jahres 1941 und wurde von den Kommunisten angeführt. Der Verfasser verfolgt das Anwachsen der Partisaneneinheiten von den Abteilungen bis zu den immer grösseren militärischen Formationen. Die Zeit um die Mitte des Jahres 1943 war entscheidend für die Entwicklung der Volksbefreiungsbewegung. Die Partisaneneinheiten der Moslavina waren zuerst in ihrem engeren Gebiet tätig, später auch auf dem weiteren Territorium Nordkroatiens. So entstand in der Moslavina ein befreites Territorium, das sich allmählich erweiterte. Der Verfasser untersuchte die Entwicklung und Organisation der neuen Obrigkeit (der Abteilungen der Volksbefreiungsarmee und danach der Jugoslawischen Volksbefreiungsfront), des Gerichtswesens, des Schulwesens, des Wirtschaftslebens, der Versorgung des eigenen und anderer befreiter Territorien u.a.m. Er hat auch die Entwicklung und Organisierung der Kommunistischen Partei in diesem Gebiet bearbeitet, sowie des Verbandes der kommunistischen Jugend Jugoslawiens, sowie ihrer Massenorganisation in Kroatien — des Verbandes der Jugendlichen Kroatiens.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 13

ZAGREB

1980

IZDAVAČ: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Zagreb, Josip ADAMČEK, Zagreb, Ljubiša DOKLESTIĆ,
Zagreb, Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Zagreb,
Stefanija POPOVIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu: Izdavački servis »LIBER«, Savska cesta 16.

Cijena ovog broja iznosi

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH — VII.

RADOVI 13

Za izdavača
Prof. dr Josip Adamček

Lektor i korektor
Branko Erdeljac

Grafički oblikovao
Prof. dr Ivan Kampuš